

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- * * * Մեր մէջ
- Ս. ԽԱՆՁԱԿԵԱՆ Վարժ Մաշտոցի
- Վ. ԹԵՔԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ Մոխիրէ ծառ
- Ն. ԳԻՄԱՔՍԵԱՆ Մասանկօ
- Պ. ՀԵՐԵԱՆ Անտառու
- Ժ. Խ. ԺՊՐԱՆ Մարգարէն
(Խայացուց՝ Եր. Տ. Գարանեան)
- Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ Աղի գրականութեան դիմագիծը
և տաղնայր
- Մ. Ս. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ Թուրքի նախեան կամ «շարժում»
խանգակագործութեան հիմնադիրը
- Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ Մ.ս.Ֆ. Ուրուհիի գրականութեան ներս
- Ս. ՍԱՆԻՆԵԱՆ Դամիէլ Դեֆօ-Ռոբինզոն կրուգօ
- Յ. ՔԻԻՐՔՃԵԱՆ Բարն ու քերին՝ այսօր (Զ. և Է.)
- Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Փառաբանեանը և նրա արուեստը
- * * * Մշակութային լուրեր

Բազմը

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ի. ՊԱՐԻ, ԿՈՒՆ Ե ՄԱՐՏ 1961 ԳԵՍԵՐԵՐ

Մ Ե Ր Մ Է Ջ

զողեան այցելեց արևմտեան շրջանի մէջ զանազան հայկական կրթական հաստատութիւնները, խմբադասուսանները, ակումբները, ինչպէս նաև մէկէ աւելի հանդիպումներ ունեցաւ լիբանանայ շրջաններու եւ գրասէր հասարակութեան հետ:

ԱՅՆՃԱՐԻ ՄԷՋ

Գիրակի Յ Մարտ, առուստեան ժամը 10:30ին, Այնճար այցելեց՝ Խորհրդային Միութեան դեսպանատան Ա. եւ Ֆ. փառաուղարներուն, առևտրական կցորդին, Լիբանանայ Գրական Շրջանակի անգամներուն, «Շիրակ» ամսագրի խմբագրութեան, Վերաբառ սրաթերթի գրական էջի խմբագրին եւ այլ կիւրերու ընկերակցութեամբ: Գիւղի ժառանգին, զրազէտը գիմուարեցին Հ.Մ.Ը.Մ.ի արհեստները, գայլիկներն ու բազուտները, պաշտօնական մարմիններու ներկայացուցիչները եւ հրատարակը ողջամ խուն ժողովուրդը:

Համրայներու, զիրկնդիտանուներու, ծագկիւններու եւ ոչնչի սրտարտի խոսքերուն հիւսուելով՝ թմրակին եւ զուռային տունիկ եղանակները առաջացուցին անմիակն եւ հայտարար այն միտայրաը, որ պահը զուր թերու կենցաղավարութեան ծանօթ ուրաններին: Կարծես հայաւանը ստգի էլան էր ոչ թէ արժանաւոր հիւր մը գիմուարելու, այլ՝ նրկար բուցակայութեան հոգ առն զարնող իր հարազատ զուակին կարօտը տանելու եւ վերահանդիպումը

Չորեքշաբթի, 4 Մարտ 1961ին, անակնկալօրէն Պէյրութ ժամանեց հայրենի բազմարեզուն արձակագիր եւ հասարակական գործիչ Սերո Խանգազեան, որան Կորեայ ներկայութիւնը հայրենական սգիւրութիւններու եւ քաղցր հանդիպումներու առիթ մը եղաւ Պէյրութի արեւմտեան շրջանի եւ Այնճարի հայութեան համար: Լիբանան իր կեցութեան ընթացքին, Խան-

ժողովրդային տոնի վերածնելու խանդավառութեամբ:

Ողջադուրսմանը այս գեղեցիկ պահին ետք, տեղի ունեցաւ Հաւաք՝ «Համազգային» ակումբին թաղի «Համազգային»ի Այնճորի մասնաճիւղի աստեղագետ Մուշեղ Գարագանիան բարի դուրսով խօսքերով կատարուեցաւ բացումը հաւաքին: Վ. Տիխաննիսեան արտասանեց Եաւարչ նարդուների գնալատան ամեն բանը վերջ ազգայնացուել կարգը, իսկ Ք. Փայազեան երգեց Համո Սահեանի «Բարեր, Էսքեր Հայաստան» անուն բանաստեղծութիւնը:

Ապա, Պ. Մեապեան սեղծ գիծերով ներկայացուց օրուան հիւրի ու պատկերացուց տնոր վերաբարի գրականութիւնը՝ վեր առնելով տնոր ծնուցիչ ակունքները, հայրենասիրութիւնը, հերոսացուութիւնը, պատմութեան և աւանդութեան հանգիստն ունին և լիցուական արժանուէրներն հիւրի:

Վերջին խօսողը եղաւ ինքը՝ Սերո Խանգազեան, որ պարզ, արտաբեր, այլ մանուկանց Հաւաքին ու արեան իրականութեան լիցան նախադասութիւններով ոգեկոչեց Մարգարապատն ու Յաչ Ապարանը եւ յաղումով արտայայտուեցաւ ապարանցի Հոբոսմէի զիբարդութեան մասին: Ոգեկոչեց իր զիբ փայտի Հորգաներուն դէմ Ջանգեղուցի Հերոսական գիծազրութիւնը և ժողովուրդին փրկութեանը Քրտական մղմանը: Եւ Քրտական մղմանը նպատակը ներքին մեր օրերը Հասնելով՝ Քիւղարեց թիւ ու թիկունք կանգնել լիբանանցի եւ արար ժողովուրդներուն, որոնք ապիջանան ոգիով զորամիջ կանգնեցան մեզի, մեր նեղ օրերուն՝ իրենց արեան ու այս փերը լախ բանալով Քրտական գեհնէն ճողպարած արեամբ Հայութեան մնացորդային առջև:

Վերջապէս, Սերո Խանգազեան յատուկ կարեւորութեամբ ծանոթացաւ ուղապիւն ժրտեսականութեան և ժրտեան բացառիկ նշանակութեան վրայ՝ թիւղարձելով առաւել եւս ամրացնել զայն, անկախ զազգայնական տարբերութիւններէ, որովհետեւ արտար զազգայններն ալ յարկիք են, եթէ անոնք կը ձգտին ծառայել Հայ ժողովուրդին:

Այս գծով, Սերո Խանգազեան անդրադարձաւ Հայրենիք-Սփիւռք կապի բացառիկ նշանակութեան և, իրրեւ երազակիչ մասնում՝ ընդգծեց Հայրենիք-Սփիւռք միասնականութեան անբաժանելիութիւնը:

Հիւրասիրութիւնը և կարճատեւ զաղաքի մը ետք, հայրենի գրադէան ու իրեն ընկերացած հիւրերն ու հիւրընկերները արագ շրջապտոյտ մը կատարեցին զիւրին մէջ, նախ այցելեցին Մ. Պօղոս կնիզեցին, ուր խոր երկնազուրկութեամբ խոսարհեցաւ Մուսա Լեւոնի գիծազրութեան 18 նախաստեղծութեան անհնարուն առիւ, անոնց անունները արձանագրեց ծոցատարին մէջ և երկնազուրկութեամբ բաժնուեցաւ կնիզեցին՝ զեւ-

զին կրթական բուրբ Հաստատութիւնները մէջ առ մէկ այցելելու համար:

Կրթական իրաքանչիւր Հաստատութեան հիմնադրութեան, ունեցալի մանրամասնութիւններուն և ներկայի հարցերուն նկատմամբ խոր հետաքրքրութիւն ցուցարբերելով՝ Ս. Խանգազեան տեղեկութիւնները արձանագրեց ծոցատարին մէջ և նախեց հայրենիքին ընթաց յաշտեւորներն և իր գրականութիւնը բերուող Հաստատութիւնը:

Կրթական Հաստատութիւններուն արուած այցելութեան տարաբն, Ս. Խանգազեան պահ մը կանգ առաւ Հ. Ս. Իսահակեանի գիծազրութեան Սիւնիք ակումբին մէջ՝ Սերո Արշիւրի նկարին զիծաց և յիշատակեց, որ ինք Սերո միջոցառմէ՝ ի պատիւ Սասնոյ մեծ հերոսի յիշատակին: Եւրջը երկու ժամ տեւած շրջապտոյտն ետք, Ակի արձարանաւարանին մէջ, հայրենի հիւրն ու իր ընկերակիցները մեծարուեցան յատուկ ճաշկերպով մը:

Ազգային լուրջ անմիջապէս առիւթուեցաւ շեք ու անմիջական միւրաբար: Արեւշատութեան և ուղիորի բաժանակատարուն հողքին, յառնակալս կնիցներ պարզուեցան ի պատիւ Հայ ժողովուրդին, Հայ ժողովուրդի արձանաւոր գաւազ Սերո Խանգազեանի և ի յուշ կղերարտա Պարոյր Սեւակի և Մուշեղ Գալստյանի:

Պօք արուեցաւ Ք. Յարութիւնեանին, Ռ. Քոզմոյանին, Գառնիկ Աղաբաբեանին, Օննիկ Մարգիսեանին, Գրիգոր Նորաբեանին: Մշակարտաստեղծութիւններ, մեծերգիներ ու խմբերգիներ: Երկու անգամ և բուրբ ներկաներուն մասնակցութեամբ երգուեցաւ «Մարդաբարտար» երգը, երկրորդ անգամ՝ յատկապէս, հանդիպումի աւարտին:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՎՍՊԻՆՅԻ ԽՄԲԱԿՐԱՏՈՒՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Յաջորդ օր, մասնաւոր մամուլութեամբ, հայրենի տաղանդաւոր գրադէան յաջորդաբար այցելեց Ազգային և ՎՍՊԻՆՅԻ խմբադասարանները, ընկերակցութեամբ Սփիւռքահայութեան հետ Մշակութային կապի կոմիտէի ներկայացուցիչ Ռ. Քոզմոյանին և Գ. Արշարանին:

Յրկու շաբթի առաւտեան ժամը 10ին, նախադէան և իր ընկերակիցները գիծաւորուեցան Ազգային անձնակազմին և աշխատակիցներուն կողմէ, որոնք մէկուկէս ժամ տեւողութեամբ դրոյց մը ունեցան հայրենի գրադէանին հետ:

Իր խոջ ազրութեան ընդմէջէն՝ Սերո Խանգազեան մանրամասնօրէն անգրադարձաւ իր պործերուն և այս առիւթութեամբ իր հայրենական զգացումներն ու տեսակետները փոխանցեց ներկաներուն:

Ապա, հայրենի գրադէան և իր ընկերակիցները բարձրացան ՎՍՊԻՆՅԻ խմբադասարանը, ուր եւս տեղի ունեցաւ գլուխ գլխի շեք խօ-

սակցութիւն ժը: Այս առիթով, Խանդավան խոմ-
բարդութեանս նուիրեց իր գործերէն երեքը՝
«Ետուէ Լայաստամի լեռներ» եւ «Լայրեմապա-
ստուփ» Ս. եւ Բ. հատորները:

Հայրենի դրակնութեան, Հրատայ Հարցե-
րուն, Համագրային մասնադրութիւններուն, Հե-
ռանկարներուն եւ տեղերուն անդրադարձող այս
գրայր շարունակուեցաւ Սերո Խանդավանի ի
պատիւ «Բազմն» կողմէ տրուած Տաղերայթի
ընթացքին:

Ճաշի սեղանին շուրջ ընդհինջի անձնակազմն
ու աշխատակիցները, աւելի քան երեք ժամ ան-
ուղ զրոյցի մը ընթացքին, Հայրենի տաղանդա-
ւոր գրողին փոխանցեցին իրենց ոգևորութիւն-
ները, մասնադրութիւններն ու սպասարութիւննե-
րը՝ Հայաստանի եւ Հայ ժողովուրդի ներկան ու
սպագան յուրոյ աշխուշ հարցերու շուրջ:

Սերո Խանդավան, ամենայն արտաբացու-
թեամբ, պատասխանեց արժարժուած հարցերուն,
յայտնեց իր տեսակէտները, բաժնեց կարգ մը
մասնադրութիւններ եւ կտտարեց երէց զբաղէտի
Քէլարանքներ:

Փոստը 11-30ին, ներկաները հրաժեշտ առին
Հայրենի հիւրին՝ քաղմածայն զրոյցի մը մաս-
նակցած րյալու զստուակութեամբ:

ՆՆՆԱՆ ՓԱՍՆԱՅԻՆ ԶԵՄԱՐԱՆԻ ՄԷՋ

Կրթական Հաստատութիւններու տուած իր
այցելութիւններու ծիրէն ներս, Սերո Խանդա-
վան նաեւ այցելեց Հնչակ ֆալստեանն ձեռնա-
րան, ընկերակցութեամբ Ռ. Քոզմոյեանի, Ռ.
Յարութիւնեանի եւ Գ. Արդարեանի:

Հայրենի հիւրն ու իր ընկերակիցները զի-
մարուեցան ձեռնարանի անօրէն Հ. Տանապետ-
եանէ կողմէ, ապա, կարճ խօսակցութենէ մը
ետք, միասնաբար բարձրացան զԼատուրականն
սրահը, ուր վերի կարգերու աշակերտները ան-
համբեր կը սպասէին զբաղէտին:

Ձեռնարանի ընտանիքին եւ աշակերտութեան
անունով բարի զարուտի էլոյթ ունեցաւ ընկ.
Հ. Տանապետեան: Ապա, Մ. Իշխան հակերճ
խօսքերով ներկայացուց Սերո Խանդավան զբա-
ղէտն ու անոր գրականութեան ընտրող զիմերը:
Վերջին խօսքը եղաւ ինք՝ Սերո Խանդավան,
որ ծանրացաւ Հայ ժողովուրդի ծագման հարցե-
րուն վրայ եւ ընդգծեց այն տեսակէտը, թէ Հա-
յերը կելուորեն չեն, այլ՝ ընկնեն:

Այս հանդիպումէն ետք, տեղի ունեցաւ հիւ-
րասիրութիւն, որուն ընթացքին Հայրենի զբա-
ղէտը ծանօթացաւ ուսուցչական կազմի անդամ-
ներուն եւ ընթ ու սիրալիր մթնոլորտի մը մէջ՝
զրոյց ունեցաւ ուսուցիչներուն հետ:

ԱՅՆ ԼԱՆՏԻՊՈՒՄԵՐ

Լիբանան իր կեդրութեան ընթացքին, Սերո
Խանդավան նաեւ այլ հանդիպումներ ունեցաւ:

Հայ մամուլի ներկայացուցիչներուն, կրթական
հաստատութեանց պատասխանատուներուն եւ
զբաղէր հասարակութեան հետ:

Այս հանդիպումներու ծիրէն ներս, Հրատա-
րակային զիբուար ձեռնարկը տեղի ունեցաւ Կի-
րակի, 22 Մարտ, կէտորէ առաջ, Ալեք Մանուկ-
եան կեդրոնի սրահին մէջ, խօսակցութեամբ հաստ-
րակութեան մը ներկայութեան:

Սերո Խանդավան մարդն ու զբաղէտը ներ-
կայացնող խօսքերով յաջողաբար էլոյթ առին
Պէպո Սիմոնեան, Մարտիրոս Գուշաքեան եւ
Օննիկ Սարգիսեան: Ապա ընծ բարձրացաւ հիւր
զբաղէտը, որ իր հայրենական խօսքերն ու լիբա-
նանեան սպասարութիւնները փոխանցեց ներկա-
ներուն, տեսնց թիւադրելով ուղարկուել միաս-
նակցութեան վրայ, զբաղից կանգնել լիբա-
նանցի եւ արար ժողովուրդին, պաշտօրէլ ար-
տապագթի արտադրան կրեւոյթին դէմ եւ օ-
մանկակէլ հայրենիքի զորացման ու բարգաւաճ-
ման:

Եզրակացնելով, ան յայտնեց, թէ Լիբանա-
նէն կը բաժնուի ոգևորել յուշերով՝ իր վերջե-
րէն յանուղ իբրանահայութեան անխափա կամ-
քին անդրադարձները Հայրենի ժողովուրդին փո-
խանցելու հրահրանքով:

Յաջողող էջերուն կը ներկայացնենք Սերո
Խանդավանի գրական աշխարհն ու սպարութեան
ընթացող պատմութիւնը մը:

«Բազմն»ի Ապրիլի թիւին պիտի տանք Խան-
դավանի մէկ գծակարգ՝ երգիծանկարիչ Տե-
րանի վրաստով:

Ս. Խ Ա Ն Ջ Ա Գ Ե Ա Ն

Վ Ա Ր Ք Մ Ա Յ Տ Ո Յ Ի

Լեւոն գլխին կանգնած է Յակոբ ուսուցիչը: Ներքեւում մութ կիրճեր են, խոր ձորեր, ձորերում փունջ-փունջ այգիներ, այգիներում գիւղեր՝ հայրենի Մերոպաւանը, ապա Բիսուր՝ հիւսիսում դժբէթով, ապա Շրորուտը, Արաչին եւ էլի՝ այգիների փնջեր, էլի՝ գիւղեր, որոնք կաղձում են լեռնային մի դաւառակ Գողթան վիպաչունչ անունով՝ հայ կեանքի անսկիզբ ու անվախճան նշխարների մի անուպառ շտեմարան:

Նրան հինգ այգուկէս էլ անուանում են՝ Յակոբ ուսուցիչ: Նրան այդպէս է անուանում առաջին անգամ ձեռքը գիրք վերցրած, դպրոց եկած մանկիկը՝ դրպանում կտորած զուներ մատիտ ու նոր կաղաղահան ընկոյզ, եւ նրա հայրը, որ հիմա այդեզործ է, իսկ երեսուն տարի առաջ նոյն ճամբով առաջին անգամ դպրոց էր եկել եւ հոնի հիւթից կարմրած, ընկոյզի խէժից ճաքճքած շրթունքներով գիրկուղ արել առաջին տառաչարբ.

— Ա՛սա՛... —

Հենց այդպէս էլ եղել է: Գեղջուկ մանկիկը թաց ընկոյզի խէժից սեւացած մասը ջուշել է ՎՍա մուկ է՞ր գրերի տակով ու տասի լեղուով բարձրաճայն ասել.

— Սա մոկըն ա... —

Յետոյ ամէն ինչ դրստուել է՝ «ասն ճէ», «մոկըն» «մուկ»: Այսպէս ամէն տարի, սերնդէ սերունդ: Լեւոն թո՛ւ շեւաքարը յղկուել, դարձել է շէնքի նախը՝ տեսքն ու ձեւը տեղին... —

Ամառ է, բայց կապուտիղի շրուա թիկունքին ձիւն կայ, որին նոյնիսկ արծիւը չի հասնում, եւ կուսական է երկնքի հեռուների պէս: Կապուտիղի ձիւններից վար, լեւոն կանաչ դորդին կանգնած է Յակոբ ուսուցիչը: Նայում է հեռաւոր դաշտում պեծին տուղ Արաքսի արծաթէ գօտուն, ապա՝ Մաւրսիներին, որոնց փէշերը ծրարուած են կապտաթոյր մշուշով: Ամպեր կան մշուշից վեր, իսկ ամպ ու մշուշից բարձր Մեծ Մասսի գագաթն է՝ ձիւնեղէն մի փայլատակում, որ կարծես լուսէ ամպ է եւ ո՛ւր որ է շրեղէն զանգւած դարձած կը փլուէ դաշտի վրայ կամ լողալով կը գնայ, կը հեռանայ դէպի Եփրատի կողմերը... —

Յակոբ ուսուցիչը կախարդուած նայում է լեռնաշխարհի հրաշքներին, եւ սիրտը ճախրել է ուզում, հրէ՛ն, ներքեւում թեւածող այն արծուի նման, որ թւում է, կարող է նոյնիսկ հասնել Մասսի ձիւններին:

Իսկ լեւոն ատամի տակ, ծաղիկների բուրաւէտ բոխու, ուսած ուսցի եւ էլի, ո՛վ իմանայ, ինչ բոյրերի ալիքների մէջ թրթռում են իր աշակերտները... —

Լեռնայանջին՝ քեղէ, աւելուկի ու կանաչած քարերի դրկից ժայթքում

է Գիժ աղբիւրը: Աղբիւրից այս կողմ Կոուսկոյի ժայռն է, ապա Սարի սուրբ Նշան ուխտասեղին, ապա... ապա Մաշտոցի ճգնարանը:

Ճգնարանը ժայռեղէն է, բաց, անփակ դռնակով՝ առջեւն ու վրան ծաղիկներ՝ կապուտաչ խոտուտիկ, մայր մանուշակ՝ մելանադոյն թերթիկներով, դեղին բծերով, ապա յափուկ ու ներկաբար, որ օրօրուամ էին, թէեւ սիւք անդամ չկար, ապա տերեփուկի դեռ չբացուած մի ալք:

Այն ժամանակ էլ են եղել այս ծաղիկները: Եղել են՝ երբ այս ճգնարանը չի եղել, եւ եղել են՝ երբ եղել է, երբ նրա մէջ սարիներ շարունակ աղել է Մաշտոցը, երբ եկաւ այտեղ, խորասուզուեց մտածմունքի ծփանքի մէջ...

Յակոբ ուսուցիչը մանուկներին ցոյց է տալիս Մաշտոցի ճգնարանը: Ժայռափոր մի նեղ խուց, դրան սրբազան քարերին մամուռ, դռնակից դուրսը դէպի արեւը երկարած ձեւերուկի մի վտիտ, երկար ցօղուն, քարի ճեղքում անծեղիկի լքուած բոյն եւ... եւ գրեթէ:

Նայելով քարերի հողմնահարուած, բայց չմեռած, մամուռ, բայց կենդանի գրեթէ, Յակոբ ուսուցիչը ինքնիրեն շնչում է առաջին ուսուցչի առաջին քերթուածքը:

«Որ անպակամ բռնով գորութեամբ
Պահեցիր զուսուցեալսն ի բեգ, սուրբ գլխակումն...»:

Շնչում է, եւ ճգնարանի մօտ խոնուած մանուկները լռում են՝ ունկն դնելով հեռուոր դարերից եկած միշտ հին, բայց եւ միշտ նոր այս երգին: Լսում են ու նայում ճգնարանի քարէ օջախին՝ մէջը տասնըփեց հարեւրամեակի մոխրի փշուրներ, որոնց վրայ իր մասներն է տաքացրել Մաշտոցն ու խանձել առաջին ցորենի հեղին...

— Տեսէք, է՛, այտեղից երեւում է գրեթէ այլ Հայոց աշխարհը, — գնդաց աղջիկներից մէկի ձայնը: — Տեսէք, ի՛նչ լաւ է, հրէ՛ն, մեր Մասիսը՝ ամպեղէն օրօրացի մէջ, հրէ՛ն Արազածը, Արաքսը... Սքանչելի՛ է մեր Հայաստանը:

Բայց պակամ սքանչելի է ինքը՝ Շողակաթը, ծաղիկների մէջ կանկնած այգ ծաղիկը, որ ահա առաջին անգամն է ելել Կապուտիղի ուսը եւ հիացքով է նայում Հայոց աշխարհին: Նայում է թուփ աչքերով, եւ գնդուած է նրա առողջ ձայնը:

— Սքանչելի՛ է մեր Հայաստանը...

Յակոբ ուսուցիչը նայում է շփած աղջկան, որ ծաղիկ է հարսնացուի հրապարակներով եւ յիշում է հին գրոյցը...

Ասում են Մեսրոպ Մաշտոցի համար այտեղ՝ այս ճգնարանը Գիժ աղբիւրից շուր էր բերում մի ուրիշ Շողակաթ, հարսնացուի հրապարակներով ծաղկած մի ուրիշ աղջիկ...

Ասում են... Դէ, եթէ ասում են, որեմն եղել է: Ահա վկաները՝ քարէ շրթունքներից դայարուող Գիժ աղբիւրը, Կոուսկոյի լեռը Մաշտոցի ճգնարանը՝ վրան մեռած ու կենդանի գրեթէ եւ... եւ այս Շողակաթը...

— Սքանչելի՛ է մեր Հայաստանը, — բացականչել է այս Շողակաթի աստի տատը, երբ առաջին անգամ եկել է այտեղ՝ ձեւերուկ քաղելու: Ասել է այս Շողակաթի նախամայրը, երբ առաջին անգամ, նշանդրէքի դօտին մէջքին եկել է Սարի սուրբ Նշանն ուխտի: Ասել է այն Շողակաթը, որ

Գիժ աղբիւրից ջուր է բերել այս ճշնարանի միակ կենուորին՝ խարաղանաղ-
զեւտ լեռնակեցին, բանջարահանութեամբ ապրած այն մարդուն...

Ճշնարանի առջեւ կանգնած է Մաշտոցը:
Լեռը ծագկել է: Մազիկները թաթախուած են Կապուտլիցի ձիւնէ ամ-
պերից մազած ցողիկներով: Նրանց մէջ կանգնած, երկարածիտք, կանաչ կօ-
շիկներով, կարմիր զոյետով ու սեւ-մուր մազերով Շողակաթը կակաչի է
նժան:

— Վաղն էլ կը դամ ջուր բերելու, — խօսեց կակաչը:
— Եթէ սրտիցդ է՝ եկ ամէն օր, — պատասխանեց Մաշտոցը:
Շողակաթը բարձրացաւ ճշնարանի կտուրը՝ լեռան միւս երեսն անց-
նելու համար: Կանգնեց մի պահ, նորից նայեց հետունքին:
— Սքանչելի՛ է մեր Հայաստանը:
Ապա թռաւ լեռան միւս երեսն ու դնաց... Պակասեց լեռնայանջի ա-
մենաշքեղ ծաղիկը: Մաշտոցը նայեց նրա նայած աշխարհին ու շնջաց.

«Փրկեա՛ եւ զմեզ,
Օգնեա՛ ի նեղութեան մերում...»:

Գիշ առաջ յօրինած քերթուածքի պակասն էր, որ ծնունց հենց հիմա,
ճշնարանի շէմին, Շողակաթի ետեւից:
Մազաղաթի վրայ շարուած են տողերը.

«Որ անապական քոյով գորութեամբ...

Իսկ սաքերի տակ մթին կիրճեր են, ձորերում այգիների փնջեր, փրն-
ջերի մէջ զիւղեր, ապա մեծ դաշտը, Երասխը, Մասիս լեռը՝ ձիւնածերմակ
մազաղաթի պակասով: Անաղաբա է այդ մազաղաթը, ո՞ր դպիրը կարող է
նրա վրայ դրել իր սրտի խօսքը, իր մորմոքը, որ յաւերժանայ Մասիս մա-
զաղաթի պէս...

Առաւօտեան Շողակաթը եկաւ պատանի Յակոբի հետ: Շողակաթը ջուր
է բերել եւ հաց, Յակոբը՝ դինի ու սօկէ պիտակներով կարմրախայտ: Մաշ-
տոցը նայում է նրանց: Իրար համար են, պարզ է: Եւ կրակ է մտում սըր-
տում: Զաւակ չունի եւ կենաց կցորդ չունի: Լինէի՞ն... Զաւակներ լինէին՝
Յակոբ, թէ Շողակաթ: Լինէի՞ն: Բայց չկան: Չէ, կան՝ հապա իր երեսունվեց
զաւակները՝ «Այբ, բեն»՝ Դէ, թուիր բոյորը: Մնեց, տուեց: Կ'ապրե՞ն, Կ'ապ-
րեն: Բոուտ Առաքելը այրեց կրակի մէջ, փորձեց: Ապրեցին: Էլի կ'ապրեն՝
«Այբ, բեն...»: Երեսունվեց զաւակ...

Հացից թոնրի բոյր էր դալիս եւ բարի ձեռքերի բոյր: Կարեց մի պա-
տառ, խորոված կարմրախայտ կերաւ, դինի խմեց: Եւ բարձունքից նայելով
կապոյտ մշուշով սքողուած աշխարհին՝ վերջրեց մազաղաթի պատուիրկը.

«Տուր մեզ, Տէ՛ր, գիտազարութիւն
եւ փրկեա՛ ի նեղչաց մերոց...»:

Հոնցին նրա քերթուածքը Շողակաթն ու Յակոբը եւ դժայուեցին եւ
յարեցին ու հաւանեցին:

- Էլլ՞ թարգմանած է օտարի լեզուից, — Հարցրեց Շողակաթը:
- Սա արդէն մերն է:
- Քո՞նք:

Մաշտոց շղատասխանեց:

— Դէ, ի հարկէ, մերն է, — խնդաց Յակոբը: — Օտարից այգպիտի
բոյր չի պայ, օտարը կարօտ չէ կանչելու:

«Տուր մեզ, Տէ՛ր, գիտազարութիւն
եւ փրկեա՛ ի նեղչաց մերոց...»:

Մաշտոցը ուրախ նայեց Յակոբին: «Յիշք ունի», — մտածեց, ապա
ընկուզենու սեւ տախտակի վրայից հեռացնելով ծաղիկներէրց ընկած թեր-
թիկները, ճերմակ կաւի բեկորը մեկնեց Շողակաթին:

- Դէ, գրիբ երէկուայ սերտածդ, աղջիկս:
- Սա գրեց. «Այր, բնն, զիմ, դա»: Ապա՝ «Սիս-Մ'ասիս' տուն մեր»:
- Հիմա զու գրիբ, Յակո՛բ:

Մուռուճուռ գրեց Յակոբը, բայց գրեց. «Մուշ, Սիսուկան, Նախճա-
ւան, տուն մեր...»:

Այսպէս ամէն օր:

Իսկ մի օր էլ Յակոբն ասաց.

- Եկող շարաթուայ Ծարաթ օրը Հարսանիքս է, ուսուցիչ, Էկ:
- Կը դամ քո եւ Շողակաթի ուրախութեանը:

Իսկ երբ գնում էին, Շողակաթն ասաց.

- Վաղը ջուր շենք բերի, ուսուցիչ՛, վաղը գնալու ենք Երատիի ափը՝

Արձանաճոր:

- Ինչո՞ւ, — Արձանաճորի անունն զգուշացրեց Մաշտոցին:
- Ուխտի:
- Ուխտի՛ Միծ արձանի՞ն, — մոռուցեց Մաշտոցը:
- Միծ արձանին...

— Էլի՞ հինը, հին աստուածը:

— Ժողովո՛ւրդ ենք, ուսուցիչ՛, — ասաց Յակոբը, — հազար տար-
ւանն ինչպէ՞ս մոռանանք Հարիւր ասորում: Միծ արձանը բախտի ճրագ է,
նորապսակների հովանին...

— Բարին ընդ ձե՛զ, — ասաց Մաշտոցը: — Գնացէք, իսկ եկող շա-
րաթուայ Ծարաթ օրը կը դամ ձեր պսակին: Բարին ընդ ձե՛զ...

Առաւօտեան լոյսի մի շող ընկաւ ճգնարան: Մաշտոցը զուրս եկաւ:
Կապուտջիղի վրայից ծագում էր արեւը: Մաշտոցը շնչաց հենց նոր ծնունտ
երդը:

«Արեգակն արդարութեան,
Մազեա՛ ի հոգիս մեր զլոյս...»:

Ձարժացաւ: Ապա ինչո՞ւ է արեգակը ծուխ արձակում, թանձր, կապոյտ ծուխ՝ հապուտընդի գլխից, կրակի բոցերից... Բո՞ցը: Արեւը չէր: Կռուակոչի ժայռի վրայ վառուում էր տաղանայի աղանշան կրակը: Կոխ էր, կռուի կո՛չ...:

Երգը մնաց կիտատ: Մաշտոցը ելաւ լեռը, Դեա Նաւասարդն ասաց անցանկալին.

— Երաստի ձորում, Մի՞ծ արձանի մօտ, պարսիկ զինուորները առեւանդել են ուխտաւոր ազլիկներին: Տաղնա՛ւ պ է:

— Ծողակաթի՞ն էլ, — կրակուեց Մաշտոցը:

— Բոլորին:

Մաշտոցը ցասկոտ նայեց Երաստի այն կողմի լեռներին՝ մարերի աշխարհին: Այդ կողմից միայն չարիք է դալիս: Յիշում է՝ քանի՞ անգամ է արշակէլ այդ կողմերը, երբ զօրական էր, երբ կոխ էր պարսիկների հետ, պարսիկները վառած կոխէ:

Եւ թէ՛ եւ զօրական չէր այլեւ, թէ՛ եւ վաթսուս տարին բոլորել էր, բայց զօրական մարդու արիւնը հոսց սրտում, թուաց լսեց Ծողակաթի օգնութեան կանչող աղաղակը, թուաց տեսաւ դերիները դառը վիճակը: Հոգեւոր մարդու զգեստները նեղեցին նրան:

Տաղանայից ետում էր Գողթան դաւառը: Գիւղերից ու շէներից դէպի Երաստի անցքերն էին սլանում ձիաւոր շինականներ՝ ազատ թէ՛ բամբիկ:

Մոլեղնեց, կրակուեց նաեւ Մաշտոցը: Դեա Նաւասարդը նրան զննջտուեց, նաեւ ձի տուեց նրան ու բնկերանալով հետը՝ ճախրեցին, իջան դէպի Երաստի անցքերը:

Ահա մի ձոր, Երկու ձոր, ահա Երաստի քարաւաղը՝ այս ասին Արձանաձորը՝ Մի՞ծ արձանի ուխտաւորով: Մի՞ծ արձանի մօտ, պարսիկ առեւանդողները զիակաների մէջ բնկած էր Յակոբի դիակը եւ... Պարզ է, կռուել է քաղաքար, պաշտպանել է հարսնացուին: Հանգած Յակոբի ձեռքին արիւնոտ սուր էր, կրճի վէրքի մօտ մազաղաթի այն պատառը, որի վրայ պատանին նախշում էր հայոց զբերը...:

Այդ զբերը հիմա արիւնոտ էին: Արիւնտուեց նաեւ Մաշտոցի սիրտը: Չիջաւ ձիուց, կտրեց անցաւ Երաստի՝ առջեւը զինուած շինականներ, ետեւից էլ: Մարաց Երկրի լեռնային անցքերը ծանօթ էին նրան, արահետները՝ սովոր: Քանի՞ անգամ է անցել այս սեղերով:

Գնաց՝ շինականների զօրազլիի առջևից եւ երբ իջնում էր երեկոն՝ նկատեց պերսիաբաւոյններին: Գաղաղած էր: Առաւել զաղաղած էին շինականները...:

— Ձարիե՛նք անխայ, — պոչեց Մաշտոցը: — Կամ թափենք մեր արիւնը եւս, կամ չիրկելով մեր դաւակներին՝ պարսիկի ոտքը կտրենք մեր տուռը թայանելու ճանապարհից:

— Կտրե՛նք, կտրե՛նք:

Կոխը կարճ եղաւ: Եւ շինականներ ընկան, եւ պարսիկներ՝ մէկը, երկրորդը, տասը, բոլորը... Այ՛ մի յափշտակիչ անպատիժ շմաց, ոչ մէկը...:

Սրբ փրկած դերիններին հասցրին Յրատիին, երբ անցան Յրատիւրը, Մաշտոցը երեսը զովացրեց Յրատիի ջրերով ու դարձաւ շինականներին:

— Ես դիր սուի ձեզ, որ լոյս ունենաք ձեր տանն ու հողում: Բայց կը մարի լոյսը, եթէ դուք մոռանաք սուրն ու սուր բռնելու զործը: Սուրն ու դիրը ձեզ պաշտպան, յիշեցէ՛ք...

* * * * *

Կուուակոյի լեւան վրայ մի թումբ էլ բարձրացաւ: Բարձրացաւ հարիւր, հինգ հարիւր, հազար տարի առաջ եղած թմբերի, շիրմաքարերի մօտ: Դա պատանի Յակոբի դերեղմանի թումբն էր... Իր զոյգ ծածկեր կտրեց Շողակաթը եւ դրեց սիրելիի դերեղմանին: Ապա հանեց գեղջիւհու ծաղկապատկեր զգեստները եւ միանձնուհու սեւեր հագաւ...

Ապա իջաւ լեռներից, մտաւ ձորերի ծալքերում կորած գիւղերը եւ սկսեց հայոց գրերը ուսուցանել գետաախ աղջիկներին:

— Այբ, բեն...
Ապա սովորեցրեց իբ ուսուցչի մարգարէութիւնը:

«Տուր մեզ, Տէ՛ր, զխաղաղութիւն,
Եւ փրկեա՛ ի նեղչաց մերոց...»:

Այսպէս մի սերունդ, երկուսը, երեքը... Այսպէս անթիւ սերունդներ, մինչեւ...

* * * * *

Մինչև օրս:
Քայլում է Յակոբ ուսուցչի լեռների վրայ պսակ կապած լեւան ծաղիկների միջով, կանչում Մաշտոցի նգնարանի առջև, նայում մաշուած, բայց չմեռած, մամոտ, բայց կենդանի գրերին եւ շնչում:

«Որ ամապական քոյով զօրութեամբ
Օգնեա՛ ի նեղութեամ մերում...»:

Ճգնարանից դէնը Կուուակոյի լեռն է՝ հազար տարուայ հազար նահատակների շիրմաներով, ապա Գիժ ազբուբը, որտեղից Շողակաթը ջուր էր բերում Մաշտոցի համար, ապա Մաշտոցի անուան Մեսրոպուան գիւղը, Շիրոուար, Քաղաքիկը, ապա Արձանաձորը, մի ողջ Գողթան աշխարհ՝ հայոց նշխարներով թաթախուն, ապա նգնարանի այս քարը՝ քարին գրեր՝

«...Եւ փրկեա՛ ի նեղչաց մերոց...»:

Մաշուած, հողմահարուած եւ կենդանի գրեր եւ անեղծ:
Ասենք աքրն է մաշուել, իսկ նրա գրե՛րը...
Ո՛ր հողմը կարողութիւն ունի մաշելու անմահութիւնը...

ՍԵՐՈ ԽԱՆՁԱԿԵԱՆ

Մ Ո Ւ Ի Ր Է Ծ Ա Ռ

— 1 —

Ա.

Սենեակին մէջ ուր ապրեցայ հողէ յատակին հետ
սենեակին մէջ ուր ապրեցայ դատարկ թուղթերուն վրայ
ուր ձեռքերս վերածուեցան ծառի
եւ աչքերս քարի
ու պահերս լուսամուտներու անբեկ պրկումին

Սենեակին մէջ ուր տառապեցայ բոլոր սրտերուս կորուստով
ու հինգած բազկաթոռի մը մէջ
փռնզտաց ձանձրոյթը անսովոր
քանի որ իմս էր միայն
երբ ձանձրոյթը կը պատկանէր բոլորին

Եւ նայուածքս որթատունկի պէս աճեցաւ
հեռուոր պատերուն վրայ
Եւ նայուածքս ոսկեցու ողկոյզներու
հասունութիւնը ունեցաւ
զինի շինուեցաւ — ճոխացաւ
լքուեցաւ — չորցաւ
ու պիրկ տհաճութեամբ բեթեցաւ
իր ծանրութեան մէջ

Սենեակին մէջ երբ թուղթերը վրայ վրայի քնացան
սենեակին մէջ երբ արեւը գետնին վրայ խոխտաց
այնքան սպիտակ գոլորշիներ փետտուեցան
այնքան լոյսեր կային ուր հոսանքը չհասաւ

Ինչո՞ւ հոգ ընեմ թէ որ ձամբէն անցան ոստիկանները
ինչու հոգ ընեմ թէ ո՛ր մնաց օրաթերթը

digitised by A.R.A.R.@

ինչու հոգ ընեմ թէ նպարավաճառը նոր պտուղներ չբերա՛ւ
ալ ինչ ընեմ երբ ձեռքերս վերածուեցան ծառի
աչքերս քարի
եւ յիշատակներս տանս պատերուն վրայ
աճեցան

Որթատունկերը քանի՛ եղանակ ունին իրենց մէջ
ծառը քանի դարաշրջան ունի բունին մէջ
ինքզինքս թողուցի կեղուլւած ծառի մէջ
մըրիկներու հովուերգութեան մէջ
ինքզինքս թողուցի պատեանի մը մէջ

Որթատունկեր, վերադարձէք աչքերուս, որովհետեւ
դարաշրջանը պիտի շրջուի յանկարծ
ծառեր, սուէք ձեռքերս, որպէսպի չիյնամ անջրպետի մէջ
ծառեր, օր մը լսեր եմ ձեր հողէ աղօթքները
ձեր լուսնահար աչքերը տեսեր եմ
չորցած աստուածներու յօրանջումներուն առջեւ
ես որ աղօթել չեմ սորված
ու մերկացած եմ ամենայն սրբութենէ
անծայր ճամբայ մը ունիմ քաղելու
աղօթեցէք ինծի համար

Բ.

Տխուր, հեռաւոր նրբանցքներ ուր ծնած էի
տեղէ տեղ կը շարժին հեռաւորութեան պէս
պատեանս լքեց իր ծառէ բունը
առապին վրայ ժամանակը բազմացաւ
երկարելով եղջիրները
մանուշակագոյն ժայռեր ծեծող ջուրերուն մօտ
կբեցան թերաւարտ ձայներ
պիտի անցնիմ այս կամուրջը
որ իր սեփական ցոլարկումը չտեսաւ

Այդտեղ է վերջը
այդտեղ է տառապանքը ամենատուր
այդտեղ է ուր անցեալը կ'անէանայ
մութը կ'որոշէ խորագումը մութին

Երէկ խենթ մը պարանոցին վրայ ծխախոտ մարեց

խենթ մը մուրացկանի դատարկ ափ էր
 ըսաւ որ կերան-խմեցին
 հեռացան քովէն
 եւ մայրը հեղուկ այբերը սրբեց

Այսօր վիրատր ծառերը արիւն կորսնցուցին
 խենթ մը վիզին վրայ ծխախոտ մարեց
 հաւաքեցի միլիոն կտուցներ փրթած փտահար
 մէկը ինքզինքը բանտի մէջ կախեց

Քող հասնին թաքուն արձագանգներդ, Ինտրա
 ձայնդ աշխարհը կը մաքրէ նորէն
 վաղը մթաստուներ տղայ մը կու գայ
 ձեռքն իր կը շինէ դուտ թակելէն

Մնացիր հետս
 աղօթքներ չունիմ որ սպառեմ քեզ
 առաւօտ կանուխ երկու հասուն նուա
 ու երկու ափ հող կը բերեմ որ հին
 վարդենիդ շինես

Ու արշալոյսէ աչքերէս՝ կաթը
 կը թափեմ որ նոր վարդենիդ ցուայ
 իրիկնամուտին՝ բացուած վարդենիդ
 բացուած պարանիդ առջեւ
 կը դողայ

Այստեղ է տառապանքը ամենատուր
 այստեղ է երբ անցեալը կ'անցնի փեղկերու ետին
 այստեղ է երբ թողութիւն կը դատարկուին
 այստեղ սպիտակ գոլորշիներ կը փետտուին
 ու հեռազգած ծառէ ձեռքես
 քու այս գանձիդ
 անէաժուպի կը հեռանայ

Այստեղ է վերջը
 այստեղ է վերջը մարգարէացաւ
 այստեղ կը պարթնէր ծովսը հայրենի
 այստեղ երգիքը մեր՝ փետտուեցաւ

Ածխացած ստուեր

ածխացած շոյանք
խոզ թաղամասեր չոր շրթներու պէս փակած իրար

քարացած ստուեր
քարէ հայտոյանք
ծովուն մէջ անթիւ դիակներ կային
դիակներու մէջ տրոփող նայուածք

չերդացած ստուեր
չերդացած նողկանք
այդ երակներու ճշմարտագոյնն էր
որ օր մը կայինք իբրեւ հպատակ

հրատիպ ստուեր
հրատիպ շոյանք
վերադառնալ կը նշանակէ դպչիլ ու գիտնալ

վերադառնալ կը նշանակէ երկարիլ

Գ.

Անոնք որ կը մեռնին իրենց ծունկերուն վրայ
եւ չեն կրնար ցոյց տալ երկարութիւնը ցաւին
անոնք որ կը մահանան ահագոյն խուսափումներէ ետք
անոնք որ կ'անհետին առանց գիտնալու թէ ինչո՞ւ
անոնք որ կը փշրուին մետաղեայ շեղբերու

հարուածներու ներքեւ

այն դիակները որոնք կը գլորին առանց գիտնալու՝ ինչպէ՞ս
այն նայուածքները որոնք կը սառին առանց գիտնալու՝ ո՞ւր
այն կոկորդները որոնք կ'արհեստին առանց գիտնալու՝ մինչեւ ե՞րբ
այն գլխատուածները որոնք կը քաշկուտուին առանց գիտնալու՝
ո՞ր փողոցներէն

անոնք որ կը սպաննեն այս պատերուն կրօնքը
անոնք որ այս պատերուն կրօնքը կը դարձնեն բրածոյ
պատմութեան ծէսը քանդեցին

երբ թնդանօթներ յարաչափեցին
վրայ վրայի քով քովի հեռուէ հեռու
տապալեցին իր պատերուն կրօնքը

Ես ո՞ւր դպչիմ հիմա
քալելու համար

քիբերս բերեմ աչքերուս կեղրոնը
ի'նչ դիտելու համար

Վերադառնալ կը նշանակէ դպչիլ ու ճանչնալ

Գիտնալ կը նշանակէ վերադառնալ

Դ.

Պիտի անունդ բակեմ անուններէն
պիտի անունդ գտնեմ
ոչ նոր անուններ պիտի չղնեմ
պիտի բռնեմ անցեալդ
Այս խորխափումներու պ համար անթացուպերս նետեմ պիտի
պիտի այս արիւնը որ ծովուն մէջ սահած է կամացուկ
երբ գիշերներու ճիշեր վիրար կը խաչածեւեկն
առնեմ քսեմ լեզուիս վրայ
Այն մարմինները որոնք օրըստօրէ ուռան
մալուքի եւ անցորդներու վախկոտ նայուածքներուն մէջ
երկար ու սուրբ արարողութեամբ
չբացուած չգործածուող դագաղներու
հեռաւորութեան վրայ
պիտի ակերուս մէջ մոխրացնեմ
եւ աչքերուս համատարած ճերմակութիւնը
ուր քաղաքակրթութիւնը աւերակ է
ուր հոյակերտ տաճարներ
եւ նախապատմական քանդակներ չկան
պիտի սպիտակ աչքերուս բոլորակին մէջ
վրայ վրայի
եռանկիւն քառանկիւն ութանկիւն անանկիւն
ափիշներ փակցնեմ
ու խորասոյգ հեւքով մը
խրիմ ծանրացող ճիշին մէջ
Միջերկրականի երկաթէ անկողինին վրայ

Այստեղ է վերջը
այստեղ է տառապանքը ամենատուր
այստեղ է ուր մարմինը կ'որոշէ ապրիլ
լոյսը կ'որոշէ խորութիւնը մութին

Ամենակալ հոգի
եւ արարիչ լոյսի

եթէ կմկմաս աղօթքները հին
որ ես ի վերջոյ սորվիմ աղօթել
պիտի չսորվիմ
Ես ուժն եմ վերջին
ես հողն եմ Հողը որ տառապիլ զիտցաւ
ու ծնաւ արեւ
հողն եմ որուն ոսկի երակը կապտապօծ ծովն է
ուր աշտարոյթի որթան կարմիրը կը յարագոյէ
Ես ուժն եմ վերջին՝ յոգնած այս հողի
շեղբերդ լոյսի յղէ արզանդիս
որ ցաւս արնասպառ՝ թու լոյսդ ծծէ

Շնչահեղձ չեղած
բարձրաձայն կ'ընեմ
յաղթանակներս յուսահատութիւնս են
ես յուսահատութիւնս՝ յաղթանակս է մեծ

Այստեղ է վերջը
այստեղ է տառապանքը ամենատուր
այստեղ հոգին կ'որոշէ սպրիլ
յուսահատութիւնը կ'որոշէ
խորութիւնը յաղթութեան

Թող հասնին հպօր արձագանգներդ Ինտրա
խիղճդ աշխարհը կը մաքրէ նորէն
վազը մթաստուներ հոգի մը կ'ելլէ
ձեռքն իր կը շինէ դուռդ թակեղէն

Սենեակին մէջ ուր սպրեցայ հողէ յատակին հետ
սենեակին մէջ ուր սպրեցայ պարպուող թուղթերու վրայ
թնդանօթներու խողովակին մէջ ուր այլեքս վերածուեցան
սպիտակ բուրդակներու
որոնց վրայ սուր անկիւններով կարմիր ափիշներ փակցուցի
ու ճիչերու ոռոգայթէն
Կես վախապղու խեղանդամուած սպրդեցայ
քիչ մը լոյսին մօտենալու

— 2 —

Ա.

Ինչո՞ւ հոգ ընեմ թէ որ ճամբէն անցան ոստիկանները
 ճամբաները իրենց՝ իրենց չզծեցի՛ն
 փինեալներ արեան տուրակներ ունին
 եւ սրցակ-սրցակ մահուան բաժնեթուղթերը
 ուր անհատներ չկան
 կայ կրօնք
 սպգութիւն
 զաղափարաբանութիւն
 պատռելիք թափուելիք զաղափարներով
 բաժնեթուղթերը
 ձրիաբար կու տան
 սարսափի սպանդի
 Նուաստացման թշուառութեան
 կնիքը կու տան
 բաղաբազէտներ՝ լկտի բրտութեամբ
 տնտեսազէտներ՝ բռնութեամբ անյայտ
 եւ ծամանակը աւազի հատիկներու պէս
 մէկ ապակիէն միւսը
 կ'երթայ կու զայ

Մոխրախանձ աչքերս ուղկաններու մէջ
 մոխրաթափ աչքերս ուղկաններու մէջ
 սուէք ձեռքերս որ գիծերը բռնեմ

Պատճառ մը պէտք է ըլլայ
 պատճառ մը որ դեղին գոյն ունենայ
 դեղին մը որ պարաններու եւ ումբերու նախանիւք ըլլայ
 ումբեր որոնք ոսկեպատ արկղերու համար ապրին
 ոսկիներ որոնք միթերու պէս անգոյի պէս ապրին
 ներդաշնակ շարունակելիութիւն մը որ տեսաբար
 խախտելու համար ապրի

Խաչը Մուսամետը
 թեւեր՝ որոնք զարնելու համար են
 ուղղութիւններ՝ որոնք տեղ մը կը կորսուին
 խմբագիրներ բեռնակիրներ
 այնքան շատ ինկան
 ամէն մարդ իր բեռը կրեց
 ամէն մարդ ինքնիրեն մթմթաօց

տրամաչած ճամբաներու պէս
 ձեւազեղծ աշտարակներու
 աչակուրկ ականատեսներու պէս

Երդիքներու վրայ թաղերու մէջ
 ալ չեն աճիր ծաղիկները
 կանայածին թաղարներ
 ականահար ծակեր ունին
 ութնոտանի չորքոտանի միոտանի փողոցներ
 խարանուած մորթեր ունին

Ինչո՞ւ կանգուն են ծառերը
 երբ այլեւս յուղաներ չեն զար կափուելու
 Ինչո՞ւ բազմացան բաց պարանները
 երբ վարդենիներ չկրցան դողալ

Բ.

Այրուցքներէ սպրդած վէրքի հոսքը
 մեր վիպին մօտ տեղ մը
 ծխախոտի պէս կ'այրէ

Կայունութեան մէջ հեղուկ մը
 դեղին թարախներ դեղին տարածքներու վրայ
 քարացած թարախներ քարացած անապատներու մէջ
 մօտեցած թարախներ հեռաւոր անապատներու մէջ

Եւ վերջին արեւը որ կը ծոփ կը ծոփ
 եւ զագաթներ
 ալիքներ
 ողկոյսներ
 իրենց ձեռքերը կը ճօճեն
 անդադրձ հրաժեշտի համար

Յիշողութեան բունը այնքան պօրաւոր է
 որ արտասուել կրնայ
 եւ տանս պատերուն վրայ յիշատակներ կ'աճեցնէ

Չարչարուածնե՛ր ձեր բոլոր անունները հեզեցի

digitised by A.R.A.R.@

ձեզմէ առաջ եւ ձեզմէ վերջ
 ձեր չծնած արցունքները հեզեցի
 ու գետնաթափալ պատմութիւնը ինքն-իր-մէջ խտացաւ
 ինչքան լոյսեր կային ուր հոսանքը չհասաւ

Ի՛նչ խիղճ պէտք է որ արցունքը ձայնի բառի վերածէ

«Մուշի մէջ կաթսան կրակին վրայ ձգեցինք փախանք»
 «Բոլոր եզները մորթուած գտանք»
 «76 հոգի մէկ շաբթուան մէջ, իմ գերդաստանէս
 ես ողջ մնացի, մեռած կարծեցին»
 «Մայրս կնունքին խաչը իսկ սուսաւ»
 «Տաս հնչուն ոսկի սեփ-սեւ կաշիէ հացի մը համար»
 «Ծովու ջուր խմել իսկ չձգեցին»
 «Այաջ հասանք որ փոսերուն մէջը գա՛նկ, ոսկո՛ր լեցուած»
 «Թոյնի սրուակ է թուրքին ուղեղը»
 «Քեռկինիս յդի արգանդը բացին»
 «Ջահել գաակիս երկու աչքերը ողջ-ողջ հանեցին»
 «Առտուն ելանք որ ցնդե՛ր է կինը»
 «Ականջիս մէջ է աղջկիս ճիչը»

Եււրո՛ւմ

Մոխիրները փակ կարեւոյ ծորակներ են
 մոխիրները թող չբացուին այլեւս
 եթէ բացուին
 պիտի այջեր եւ ուղեղներ ողողեն
 Իսկ վերածուած եմ ծառի
 եւ նայուածքս՝ վայրենիուն
 մուխտախ պէս կ'աճի

Վերադառնալ կը նշանակէ գոյութիւն կապել

Վերադառնալ կը նշանակէ չհասնի՛լ

Գ.

Որովհետեւ գիտես թէ այս ձօճուող դէմքը արինապատկան դիմակ է:
 Իսկ արիւնը ջուր չէ. չի սովացներ, չի կապրուրեր, չի մաքրեր.

այլ՝ կը թանձրացնէ, կը բռնկեցնէ, կը վերադարձնէ: Որովհետեւ, հասկցի՛ր, արիւնը ահապանգ չի հնչեցներ երբոր պիտի խօսի: Անյայտ հեքերէ ետք, լուսեան մէկ սաղմին մէջ կը պայթի իր անունը բզկտուող մկաններու զօրութեամբ՝ արի՛ւն... Բոլոր քարտէսները կը քարկոծուին, հովերը կը ուճակոծուին, եւ հողը կ'օծուի չծնած մանուկներու եւ ինկած երիտասարդներու ուռուցքներով երկաթէ, մահադղիքո՛ղ, փլելու չափ համաթափ:

Ինչո՛ւ հոգ ընեմ թէ ուր մնաց օրաբերթը

Զայրագրգիռ լքուածութիւնս իր շարլաթան երեսին յածի
երբ ամէն տեղ լեցուն է եղեռնապատումով
լեցուն է հանդարտեցուցիչ դեղահատերով
լեցուն է կրկանքով
եւ ամէն տեղ արիւնը կաթիլ-կաթիլ կը քացուի քարացումին մէջ
ու կը ճառագէ լեզուիս վրայ
որ անունդ հեգեմ
որ անունդ ըլլայ

Պիտի անցնիմ այս կոյր կամուրջը
որ իր սեփական քայքայումը չտեսաւ
այնքան տարածութիւններ կարմրեցան
այքերս իրենց կարմիրը կորսնցուցին
եւ ավերս սառեցան
երբ խտացուած ակոսներս հողիս մէջ պահեցի
այդպէս ապահով կարծեցի կարծեցի օր մը կը վարթնին

Փախատականի դէմքիս դիմաց
նախահայրերուս հայելին

Տեղ մը մութ անկիւն մը պէտք է մենք լոյս մը վառենք
տեղ մը մութ անկիւն մը անոնց հոգիներուն համար
այլապէս
մեր տարօրինակ գլուխները ո՞ր պիտի դնենք
ո՞ր պիտի դնենք այս տարօրինակ գլուխները

Մի՛ գլխատէք պիս
այլանդակ ճամբայ մը ունիմ քալելիք
հասնելու համար

Վերադառնալ կը նշանակէ դպչելով երկարել
աարտած երբի ցաւը անաարտ

Վերադառնալ կը նշանակէ ապաստանիլ
ապաստանիլ ու ճիշդ այդտեղ բեկանուիլ

— 3 —

Ա.

Այս ոսկորէ կեանքը
ակօսներ կը սպասեն ժայռերու մէջ
մանուշակագոյն ժայռեր ծեծող ջուրերուն մէջ
 թունաւորուած ձայներ կը փսխեն
կամուրջը կամաց-կամաց պէտք է բանայ թոքերը
 ու իր ձեռքերը ողողէ արեւով

Ինչու հոգ ընեմ թէ նպարավաճառը նոր պտուղներ չբերա՛ւ
դառնացումը՝ կամուրջի պէս շարժող կամ փրթած ձեռքերը
 կապեց իրարու

Սշխարհի այս անօթը
խեղանդամ ծնունդ մը
խաչը սուսաթիջան քառախաչ վերոներ
ձեւափոխուած կարմիր կացինը
վէնքերու այս վիհը
շամփայնի երգեր որոնք հեշտանքէ վերջ կը գառանցեն
դեղին ակռաներով մահը որ դեղին ուղեղ մը կը խածնէ

Հերիք է
վա՛ր առէք դիմակները
կ'ուզէի դէմքը տեսնել հիմա այդ սատիստ դէմքը
կ'ենթադրէի որ մեր վերջին դէմքը
 աշխարհին եւ մարդուն խորհուրդը
 հարիւրաւոր դարեր տեսեց որ արտադրուի
բազմոտանի քաղաքի մը մէջ
տեղահան քարեր եւ գանգակներ կը ձայներգեն
եւ շնչող մարդեր շնչող հնոցի մէջ
կը կանչեն որ ժամանակը փոփոխութիւն ընէ
անպօր մարդերը հզօր հնոցին մէջ

եւ ուշակորոյս պատանջումի մը մէջ

digitised by A.R.A.R.@

կը մխայ հիածոր ծիածանը
 այս քաղաքին արեւը
 անշնչացած թարթիչները կը ստուերէ
 այս գիւղերու երկայնքին
 միայն անշարժ նայուածքները կը յածին
 այս երկրին մէջ
 նշանառուած դիակներ լոկ կ'աւելնան

Հանգիստ ես չէ՞

քեզմէ հեռու են անոնք
 քեզմէ դուրս են
 պատճառ մը չունիս անհանգստանալու
 նոյնիսկ եթէ տեսնես
 այս ջղազար մահաբեմը
 ուր գաղափարներդ կը նեխին
 ուր մարդեր կ'իյնան
 քեզմէ ներս քու շուրջդ
 եւ քեզմէ դուրս՝ ապրող բաներ կը փլին

Եթէ ափերուս վրայ երկաթապատ ձեռնոցներ ունենայի
 մարդու ձեռքով թափուած մարդու արեան դիմաց չցնցուէի
 այս պատսպարուած թաքստոցներուդ մէջ
 պարարտ դրամարկղներուդ մօտ
 կամ ոլորապտոյտ

օձի պէս անվերջօրէն զալարուող
 ժողովասրահներուդ մէջ
 մէկական սպաննուած մանուկներ կը գնէի
 այրած տան առջեւէն հայր մը կը հանէի
 ուտած կոպերով կին մը կը բերէի
 կապարով ծակած քանի մը կաթսայ
 նիհար օրաթերթեր կը ջարէի
 կը կանգնէի անդին
 եւ կ'ըսէի

Միակ բառ մը թերեւս այդ թերեւս այդ բառը չկայ

Մնոնք որ իրական իրենց ծունկերուն վրայ
 եւ չկրցան ցոյց տալ երկարութիւնը ցափն
 անոնք որ չինկան իրենց ծունկերուն վրայ
 եւ չկրցան ցոյց տալ երկարութիւնը ցափն

Ալեյքում էլ ապա՛ամ

Հողէ յատակ՝ որտեղ
 շնչեցի մուխ միայն
 սեւ առեղծուածային առաձգական մուխ

ու չհասկցայ ինչ կը նշանակէ
 յաղթանակ
 մուհամմետ ու խաչ
 երբ ծովուն դիմաց
 անալէտք խուրձի պէս
 իրար կապեցին
 վեց շնչող մարդեր
 այրելու համար
 երբ մատանի մէջ
 հինգ լրտեսներու
 ուղեղներ փրթան
 երբ ճամբուն մէջտեղ
 հացով բենաւոր
 ծերունին ինկաւ
 մեծ չարչարանքով
 տղան մորթուեցաւ
 եւ մայրը ինկաւ
 ուխտեալ վինեալ մը
 դարձաւ ռաբահար
 եւ հայրը ինկաւ
 երբ սեւ ձեռնոցներ
 յանկարծ փակեցին
 աչքերը կեանքի
 երբ թղանօթի
 խողովակին մէջ
 յուսաբեկումն իսկ
 դարձաւ շնչահեղձ
 եւ ինկած ճիւղը
 զարնան արցունքով
 իր բունը դիտեց

Սալա՛մ ալէքում

Այս կիսատ դէմքս ամբողջացնելու
 երկու հասուն նուռ
 ու երկու ափ հող ստեղծէ Ինտրա

Խիղճդ աշխարհը կը մաքրէ նորէն
 վաղը մթաստուեր վարդենին կ'ելլէ
 կը շինէ ցօղն իր՝ դուռը թակելէն

Յողը կը շինէ սրբազան ծեսով
տեղահան մարդիկ, տեղահան քարեր
կը վերադառնան՝ ծանօթ մայրութեամբ
մայրիին հեւքը այս հողը կ'օրհնէ

Բայց խենթեր բարակ՝ անկիւններու մէջ
հայր մը կը յիշեն վարակիչ վիշտով
լուերուն մէջը ապրի — կը հծծեն
բաց բիբերուն տակ ցաւով գիշատիչ

Պէտք է ինչ խիղճ որ արցունքը ձայնի բառի վերածէ

Բ.

Հողէ յատակին վրայ ուր կը գտնուիմ բոլոր սրտերուս կորուստով
սենեակին մէջ ուր կը պարպուիմ լեցուող թուղթերու հետ
ձեռքերս կը վերածուին ծառի
եւ մոխրախանձ աչքերս
ճիւղերու պէս կ'երկարին
կ'երկարիմ հողէ ափիշին վրայ
ու կը վերածուիմ
մոխիրէ ծառի

Ծառեր տուէք ձեռքերս որովհետեւ շարաշրջանը
պիտի շրջուի լանկարծ
կամուրջ միացուր մատներս փրթած՝ որ լիաբոս դառնամ

Վերադառնալ կը նշանակէ շարունակել

ՎԵՀԱՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Հողէ յատակ՝ որտեղ
 շնչեցի մուխ միայն
 սեւ առեղծուածային առաձգական մուխ

ու չհասկցայ ինչ կը նշանակէ
 յաղթանակ
 մոռամմետ ու խաչ
 երբ ծովուն դիմաց
 անպէտք խուրձի պէս
 իրար կապեցին
 վեց շնչող մարդեր
 այրելու համար
 երբ մառանի մէջ
 հինգ լրտեսներու
 ուղեղներ փրթան
 երբ ճամբուն մէջտեղ
 հացով բեռնաւոր
 ծերունին ինկաւ
 մեծ չարչարանքով
 տղան մորթուեցաւ
 եւ մայրը ինկաւ
 ուխտեալ պինեալ մը
 դարձաւ ուժահար
 եւ հայրը ինկաւ
 երբ սեւ ձեռնոցներ
 յանկարծ փակեցին
 աչքերը կեանքի
 երբ թնդանօթի
 խողովակին մէջ
 յուսաբեկումն իսկ
 դարձաւ շնչահեղձ
 եւ ինկած ճիւղը
 զարնան արցունքով
 իր բունը դիտեց

Սալա՛ամ արէթում

Այս կիսատ դէմքս ամբողջացնելու
 երկու հասուն նուռ
 ու երկու ափ հող ստեղծէ Ինարա

Խիղճդ աշխարհը կը մաքրէ նորէն
 վաղը մթաստուեր վարդենին կ'ելլէ
 կը շինէ ցօղն իր՝ դոտդ թակելէն

digitised by A.R.A.R.@

Ցողը կը շինէ սրբապան ծէսով
տեղահան մարդիկ, տեղահան քարեր
կը վերադառնան՝ ծանօթ մայրութեամբ
մայրիին հեւքը այս հողը կ'օրհնէ

Բայց խենթեր քարակ՝ անկիւններու մէջ
հայր մը կը յիշեն վարակիչ վիշտով
լուսերուն մէջը ապրի — կը հծծեն
բաց բիբերուն տակ ցաւով գիշատիչ

Պէտք է ինչ խիղճ որ արցունքը ձայնի բառի վերածէ

Բ.

Հողէ յատակին վրայ ուր կը գտնուիմ բոլոր սրտերուս կորուստով
սենեակին մէջ ուր կը պարպուիմ լեցուող թուղթերու հետ
ձեռքերս կը վերածուին ծառի
եւ մոխրախանձ աչքերս

ճիւղերու պէս կ'երկարին
կ'երկարիմ հողէ ափիշին վրայ
ու կը վերածուիմ
մոխիրէ ծառի

Ծառեր տուէք ձեռքերս որովհետեւ դարաշրջանը
պիտի շրջուի յանկարծ
կամուրջ միացուր մատներս փրթած՝ որ լիաբուս դառնամ

Վերադառնալ կը նշանակէ շարունակել

ՎԵՀԱՆՈՅՑ ԹԵՂԵԱՆ-ՓԱՆՈՍԵԱՆ

Ն. Գ Ի Մ Ա Ք Ս Ե Ա Ն

Մ Ա Ս Ա Ն Կ Օ

Մտածելոն հեռաւոր յիշատակ է արդէն:

Սակայն, երբ ճամբուս վրայ թուխ դիմագիծով եւ գոուզ մագերով այնպիսի երիտասարդի մը հանդիպիմ, որ խարտիշահեր եւ կապտաշուի ազգիկ մը թեւանցուկ ըրած է, ակամայ գի՛ՅՖ կը յիշեմ:

Ձի՛ՅՖ՝ աւելի քան խարտիշահեր եւ կապտաշուի այն ազգիկը, որ մեզ իրարու ծանօթացուց:

Երեկոյեան երբ տուն կը հասնիմ, Վիվը դուռը կը բանայ, գուրս կ'ելլէ եւ դուռը զգուշութեամբ կը դոցէ:

Այս անակնկալ վերաբերումը պատճառ չի դառնար սակայն, որ սովորական համբոյրս տալով, — «Hi lovey», — չըսեմ:

«Lovey»ն մեր բառամթերքին մաս կը կազմէ: «Lovely»ն փաղաքջօրէն «lovey»ի վերածուած է:

— Hi, — կարուկ կը պատասխանէ: Իր շինքին ճայը միշտ շատ աւելի երկար կ'ըլլար, քան իմս: «Այ՛նը միշտ կ'երկարէր եւ բութի մը վրայ կանգ կ'առնէր: Ա՛յսպէս. «հաստայ»:

Ա՛յսօր, ճիշդ իմինիս պէս, կարճ:

— Քիչ մը քալենք, — կ'ըսէ:

Կը քալենք: Ձմեռ է, ձիւն: Մեր ոտքերուն տակ ձիւնը կը զճրայ: Հակառակ անօթի եւ յողած ըլլալուս, համբերութեամբ Վիվի ընկիւղ յայտնութեան կը սպասեմ:

Միշտ ա՛յսպէս: Ճնշումի չի դիմանար:

— I'll get it off my chest as quickly as I can. Կարծէք լարւած մթնոլորտը բաւարար չէ: Հիմա՛ արագ, անինայ, ինչպէս միշտ, հարուածին կը սպասեմ:

— Ներքը քարեկամ մը ունիմ:

Հիմա, որ կուրծքը պարպած է, կը հանդի: Մնացեալը կարեւոր չէ: Կարեւորը կուրծքին պարպուելն է: «Straight-forwardness»ի սկզբունքին յարդուիլը:

Այնուհետեւ, հակազդեցութիւնը ի՛նչ ալ ըլլայ՝ տանելի է:

— Բարեկամ՝ — ըսել կ'ուզեմ «բարեկամ բառը բնորոշէ հաճիր»:

— Yeah, — կ'ըսէ արդար դիմադիծով, — just an old friend.

Այդ պարագային, ինզիբ շունինք կը մտածեմ: Իր շարժումներուն խորհրդաւորութիւնը, սակայն, դիւ կը մտատանջէ: Բայց եթէ ա՛յդքան միայն կ'ուզէ ըսել, իր դիտնալիքն է: Ուշ կամ կանուխ հարցը կը պարզուի:

— Is that all ? — կը հարցնեմ:

— Yeah, — կ'ըսէ ուրախացած եւ, առաջին անգամ ըլլալով, թեւը թռչիս կ'անցընէ:

Մասանկօ՝ հեռաւոր բնկեր, ճակատգրակից բնկեր:

Նախկին կոփամարտիկ, նախկին բանակային եւ, երբ ետեղի-պնցամք, հայրենիքէ՞ր՝ էկուատորէ՞ն՝ հալածուած ախարակամ:

Փանգուր մազերդ, սեւ՝ խորը ինկած աչքերդ, կոփամարտի-կի լայն քիթդ, պիթիկ շարժումներդ եւ կզակիդ ջղային պրկումները:

Վաղահասօրէն դողացող ճեռերդ:

Մասանկօ՝ ճեղքի հետ ես կը յիշեմ բոլոր այն տղաքը, որ ի-քննց երկրին մէջ մնալով իսկ օտարականներ են, բայց յատկապէս գանձնք, որ բիրտ ուժը վտարած է հեռու ամէն ինչէ, որ սիրելի էր իրենց:

Նարկիզի եւ մանուշակի գոյնազրկող գինովութիւնը, բն-նկարին զուճագեղութիւնը, մօր եփած ճաշին խանդաղատամքը, ան-կողմոյն փափկութիւնն ու հոգածու փայփայանքը, սեւ եւ քուրս տղ-ջիկներու կոճեքում եւ ամուքներում՝ քրտիճի գրգռիչ տեսարանը-առաջին անձրեւին հետ՝ հողին բոյրը:

Խոտաբիք հօր պահանջիտ, բայց գաւկին արժանապատուու-թեմէն լաւք եւ արգարը ակնկալող ճայուածքը:

Եւ արտի ճամբաներուն վրայ ուռնացած սէր մը. նոր հասուն-ցած կուրծքի մը ասկ կարօտի հետաչանք մը, որ ասկաւ հեծկըլ-տանքի կը վերածուի:

Վերադարձի ճամբուն վրայ, Վիվ բռնոր այս բաները մէկ շուն-չով կը պատմէ ինծի:

— Be kind to him, hé ? — կ'ըսէ վերջաւորութեան: «Ենթին շրջումը եղող «նէ»ն ալ մեր անային բռնամթերքին մաս կը կազմէ:

— Allright, — կը պատասխանեմ, ապա՝ վերապահ նայուած-քը տեսնելով, զիչ մը աւելի դուարթ, — «allrighty !» — կը կրկնեմ: Երբ տունէն ներս կը մտնենք, Մասանկոն՝ Չէ Կեւտայի նը-ւիրուած հասարի մը մէջ խորասուզուած կը գտնենք:

Անբողբաբար կամ անբնական ոչինչ կար իր շարժումներ-րուն մէջ: Ընդհակառակն, անգլերէնի իր երկարածազուող եւ մեղրա-ծորան — «drooling accents» պիտի բռէր Վիվ — Տնչումներով ջեբ-մուքիւն մըն ու կը փոխանցէր: Պահ մը նոյնիսկ մտածեցի, թէ այս-քան ջերմ անձնաւորութեան մը հետ Վիվ ինչպէ՞ս կ'ընար պարզ բա-րեկամ մնացած ըլլալ: «Բարեկամ հիմա», թէ բարեկամ՝ անցեալին նաեւ:», խորհեցայ, բայց գաղտնիարին վրայ չյամեցայ:

Ընթրիքի պահուն նկատելի էր, որ Մասանկոն աւելի կը խը-մէր, քան կ'ուտէր: Գինիի երկրորդ շիշին բացութիւլը դնահատունքով դիտեց: Յայտնի էր, որ խմել կ'ուզէր, թէեւ իր խմիչքային ունա-կութիւններուն անձանօթ ըլլալով՝ եզրակաշութիւններու ոտանուլ չէի ուզեր:

Եւ օտար խղափներու առողջապահացած մտքամաքրութեան վանդակամութիւնը, ջերմութեան պակասը, հիւսիսային ստոն-մանիքներուն մէջ կորած տյապէս առատ այս խաղափն ծաւթկալ խանդաղատամքը, պազ սիրտը:

Նաեւ՝ վրէժ ու ասելութիւն. բոլոր անոնց հանդէպ, որ, Մա-

ասնկօ, քեզ այս ճակատագրին մատնեցին: Անձերը կու գան ու կ'եր-
բան: Զինուորական կեանքը քեզի սորվեցուցած է սակայն, որ մեր
եկողները աւելի լաւ պիտի չըլլան, որովհետեւ այդ խաղը միայն
մէկ ձեւով կը խաղցուի եւ այդ խաղին մէջ տա՛մ ու մա՛քուր զգա-
ցումներ, միամիտ եւ ժամանակավրէպ զգացումներ, հայրենասի-
րութիւն եւ ժողովուրդի բնդեմուր բարօրութիւն տեղ չունին:

Կարեմալ վերապրելու համար, պէտք է յարգել խաղին օրէժ-
ները:

Ըլլալ վռնակին հետ, վռնակին մեամ:
Իրապաշտութիւնը այդ կը պահանջէ:

*Ընթրիքէն ետք, Մասանկօ Հանդիլ ուզեց: Վիվին Հեա Հա-
ժաձայնեցանք ձեր ննջասենեակը տալ իրեն եւ նստասենեակին մէջ
քնանալ: Վիվ մտաւ Մասանկոյի սենեակը՝ ձեր անկողինը փոխադրե-
լու համար: Զէ Կեւտայի Հասարին մէջ Մասանկոյի բրած բնդը-
ծումները դիւ որոշ չափով կլանեցին: Վիվ՝ Մասանկոյի սենեակին
մէջ անբացարկիորէն կը յաճեար: Նկատած էի, որ Մասանկօ
գինիի կէս մնացած շիշը եւ բաժակը ննջասենեակ փոխադրած էր:
Կուսակցութեան ձայներ կը լսուէին: Վիվի հաշտարար եւ լռութեան
հրաւիրող ձայնին դէմ՝ Մասանկոյի ձայնը հետզհետէ կը բարձրա-
նար: «Անկողինները փոխադրելու համար օգնութեան պէտք ունի՞՞ս»,
ձայնեցի Վիվին: Պատասխան չեկաւ: Բիշ կտք, ծանրարեանուած
Վիվը երեւցաւ: Երբ ոտքի ելալ՝ անկողինը ուսէն վար առնելու, նը-
կատեցի, որ յստակօրէն վրդովուած էր:*

— The goddam bastard, — ընկաց:
Յետոյ, անկողինը փոխէ կտք.
— Let's go to sleep, — լռու:

Եւ ա՛խորք դժուար է, Մասանկօ:

Նախ՝ մինչեւ որ հետզ բերած քիչ մը դրամը հատնի, զգա-
ցումներդ հնոցէն մեր համուած երկաթի պէս կը տաղեմ քեզ: Յետոյ,
անօրութեան, երդիքի մը փնտրտութիւն հետ իրապաշտութիւնը, գոր
կ'աւելիր, մուտք գործելու կը սկսի: Պէտք է աշխատիլ:

Խրոխտ գինուորական եւ մտիկին կոփամարտիկ: Նախկին շըր-
չագատիդ մէջ հօրդ մերդրած լաւի եւ արդարի արժանապատու-
թիւնդ, գոր իրքեւ պատուի գրան մայրամասի թնդորէն կը պահէիր
— աշխատանքի ժամերէն՝ ժամ մը այստեղէն, ժամ մը այդտեղէն
գողնալու, կարելիութիւններու ներած սահմանին նուագագոյնովը
աշխատելու քուստեան շփուելով — օրէ օր կը մաշի:

Կը մաշի վրէժը, կը մաշի սէրը, կը մաշի կարօտը:

Եւ երկարագուտդ ա՛տարի հագիլ բուռդ օրապահիկի անդադ-
րում հեւքին մէջ, հայրենիք վերադառնալու յոյսը եւ վերագառնալէ
ետք պայքարելու կամեցողութիւնը կը ցամքին:

*Վիվ կը բացատրէ:
Քանի մը տարի առաջ, հաւաքոյթի մը ընթացքին, անկուսը
քաշուած, մինակ, լքուած Մասանկոյին Հանդիլուած է:*

Պղնճահարած՝ Վիվ ժօռեցած է իրեն, խօսակցած հետը, արա-
ժադրութիւնը փոխել փորձած, եւ ապա՝ երբ չէ յաջողած, հետա-
ցած է անոր ժօռէն:

Յաջորդող քանի մը օրերուն Մասանկոն իր դուռը բախած է:
Հասցէն: Հաւաքոյթը կազմակերպողէն:

— And one thing leading to the other, — Հանգարտօրէն կը
բացատրէ Վիվ, — մենք իրարու հետ կենակցեցանք:

Յետո՛յ:

— Ձրային նոպաներ սկսաւ ունենալ: Յանկարծ կը դայրանար:
Աչքերը կը շարժէին: Եւրօյի ժարդիկը չէր ճանչնար:

— Ձիտ քանի մը անգամ ծեծեց, — կը հեծկլտայ Վիվ,

— Յետոյ զինք տունէն վտարեցի:

— That was, perhaps, his second exile, — կը մրմնջի:

Առարկայական պայմաններու բերումով — մեծ սմօք եւ խրդ-
ճանարութիւն — ի գին ամէն ինչի լուին եւ տրդարին արժանապա-
տիւ բարձրութեան վրայ մնալ չկարենալու բողոքը՝ անհեճկապատա-
հութեան մեւով կ'արտայայտուի:

Եւ մտաք եւ ի վերջոյ, քաղցր ժպիտի մը, մտերիմ պահու,
խօսակցի մը, սիրելիի մը, քեզ քու առանձնութենէդ հանող եւ քեզ
կրկին «մարդկային» դարձնող շունչին պահանջը կը զգաս:

Խօսելու, պարպուելու, ցտուտի, գայրոյթի արտայայտելու
շատ բնական մզոււր կ'ունենաս:

Եւ որպէսզի մերկայութիւնդ ուրիշիմ պարտադրելու տնօր-
դաժարութիւնը չզործես, եւ որպէսզի տեսն տպաւորութիւն չթա-
ղուս, պատրաստ եւ մոյնիսկ ցատուժ արտայայտելու մզոււրէդ կրա-
ժարելու, որպէսզի պահը բլլայ բնթացիկ, խաղաղ, ժպտուն եւ հա-
մելի:

Որովհետեւ այս ալ խազիմ օրէնքիմ մաս կը կազմէ:

Եւ դուք այս տնգամ կրկին ձախողեցար:

Խազիմ օրէնքիմ չետեսեցար:

Հիմա՞:

— Այսօր եկաւ. անգործ, անօթի, սառած. ներդրութիւն
ինչորեց: Ըտաւ նաեւ, թէ էկուատորի դաղտնի սպասարկութեանց
կողմէ կը հեռապնդուի:

— Իրեն բացատրեցի մեր կացութիւնը: Ամուսնանալու մեր
ծրադիրը. թախանձեց.

— For old times' sake, — ըտաւ:

Վիվ յտակօրէն ցնցուած էր: Ննջասենեակի խօսակցութիւնը,
ըստ երեւոյթին, մտքին մէջ տակաւին կը կրկնուէր:

— Վաստ՞հ ես, որ նախկին ջրային նոպաները չունի ալլեւս,
կը հարցնեմ:

— Ձեմ կարծեք, որ այդ ծայրայեղութեան երթայ:

— Առւ, այդ պարտադրին ամէն ինչ լաւ է: Cheer up, — կ'ը-
սեմ:

— Except for one thing, — կը հակադարձէ, — չեմ գիտեր,

թէ ի՛նչ հին զգացումներով կապուած կը մնայ ինձի, բայց քու ներկայութիւնդ, ըստ երեւոյթիս, չի հանգուցօժեր:

— Don't worry about that, — կ'ըսեմ, — I can take care of myself.

Վիվ կը հանդարտի: Դէժքը կը պայծառանայ:

— Ձինք դուրսը ձիւնին մէջ չենք կրնար ձգել հիմա, չէ՞, — կը հարցնէ:

— Անշո՛ւշտ ոչ:

Եւ որպէսզի զուարճացնեմ զինք, կը պատեմ իրեն այն հոգեբոյժին մասին, որ հայրենաբաղձ հիւանդի ժը բերնէն անոր հայրենիքին մասին այնքան զեղեցիկ բաներ կը լսէ, որ, իբ՛ մէջ, հայրենաբաղձութեան զգացումին պակասը գգաւորով, հիւանդը բնական եւ ինքզինք անբնական կը զտնէ:

Վիվ տխրութեամբ կը ժպտի:

— Ես ալ հոգեբոյժին դիրքին մէջ կը գտնուիմ, — կ'ըսէ:

Մասա՛նկօ, ճակատագրակից ընկեր:

Մեր հանդիպումին վերջին տրամը կրնայինք խնայել իրարու:

Կրնայինք զէք, օտարութեան թէ արտրի, հայրենաբաղձութեան թէ մաշումի, ցատումի թէ հաշտութեան, արժանապատուութեան կորուստի թէ միօրինակ կեանքի անհեռանկար տաժանքին շուրջ հաղորդակցիլ իրարու հետ:

Աւելի յա՛ւ՛ քան դուն ու Վիվը, ես ու Վիվը:

Բախտը այնպէս պիտի բերէր, որ առանց պիտար էապէս ճանչնալու, նոյն կացութեան մէջ գտնուող երկուքս — երկուքս, գորս, մեր հարազատները բանիւ եւ գործով, անցեալին՝ ինչպէս այժմ, վատասերումով թէ խաղի նոր օրէնքներով հայրենաբաղձ դարձուցին — պէտք էր, ճակատագրի հեգնանքով, իրարու հակադրուէինք:

Երբ Վիվ կը ժպտէր, խոհանոցէն ոտնաձայները կ'առնէի:

Եւ երբ խոհանոցի մեծ դանակը ձեռքիդ՝ մեր սենեակը մտար, դողացող ձեռքերդ եւ վատում մարմինդ, որոնցմէ նախկին կոփամարտիկէն եւ նախկին բանակայինէն փաստօրէն ոչինչ մնացած էր, սպառնալիք չէին կրնար հանդիսանալ:

Խեղանդամ, եղկելի վիճակ:

Հակառակ ասոր սակայն, նպատակիդ այլասերած արութիւնը եւ արժանապատուութեանդ խոշտանգուած զգացումը չէին կրնար չզնահաստուիլ:

Եւ երբ դանակը, պոր ճի՛շդ նպատակակետիդ գործածելու առիթն իսկ հետագային, հաւանաբար, վրացուեցաւ քեզի, խլեցի ձեռքէդ, պարտութեան այնպիսի՛ ահաւոր նայուածք մը նետեցիր վրաս, որ ես, նոյնացած քեզի, քու պարտութեանդ մէջ ի՛մ պարտութիւնս տեսայ:

Յուսալքումը եւ այն սառն գիտակցութիւնը, որ իմ երկրորդ անձնաւորութիւնս է, որ ահա, առջեւս, փախստական, գիշերանոցով՝ խոր խաւարի սառնամանիքին եւ անորոշութեան կը յանձնէ ինքզինք, զիս անշարժացուցին:

Եւ երբ ուշքի եկայ, դուռէն ներս խուժող պաղ հովուն հետ անդրադարձայ, որ արդէն ուշ էր քեզ եւ զիս հետապնդելու համար:

Ն. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ

ԱՆԱՏՈԼՈՒ

Մղձաւանջի պէս կրկնուող կրակոցներն առօրեայ
 Եւ վերստին բարձրացող պատեւէշները աւագէ
 Ա՛լ ոչ մէկ ձեռով կ'անդրադառնան
 Ջիւ պարուրող մտտեղիչ համդարտութեան,
 մե ես՝ գգաստ, սարփիճայի լուս ոստին պէս,
 Հասուն միրգերու պողատամին մէջ
 Քեներս պարգած՝
 Սպասումներու շանթարգելին դէմ
 Անճրիք կեցած՝ կը ժպտիմ երկա՛ր...:

Եւ սպանակեան ու յոյժ բնդլայնուած
 Իմ ժպիտներէն կը պատաստուին շուքքերս հիմա,
 Մինչ Անատուրն՝
 Ի տես խօսող մեռեալներուն,
 Լուսփունն իր խնամելով հաշիշի պէս,
 Փորտող տալով արարներուն վրայէն,
 Կու գայ-կ'անցնի այգեստանիս ընդերքէն.
 Այս Անատուր՝ն,
 Հին ու խանգարուած հրատայի պէս
 Հագիւ մտեցած՝
 Ելեկարական ցանցերով պատած
 Եւ գերդգայուն իմ սահմաններուն՝
 Կը պայթի յանկարծ...:

Յայնժամ սեփակա՛ն իմ երկինքներէն
 Կրակ կը տեղայ ծիածանի՛ պէս...:

Մինչ ես՝
 Սպասումներու շանթարգելին դէմ
 Անճրիք կեցած՝
 Կը ժպտիմ երկա՛ր...:

ՊԵՏՐՈՍ ՀԵՐԵԱՆ

Ժ. Խ. Ժ Պ Ր Ա Ն

Մ Ա Ր Գ Ա Ր Է Ն (Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն)

Ալմուսքափա, ընտրեալն ու սիրեցեալը, որ արշալոյս մըն էր իր իսկ օրումն մէջ, տասներկու տարի սպասած էր Օրփալէզ Բազաֆիմ մէջ իր մաւուն, որ պիտի վերադառնար ու տամէր զինք իր ծննդավայր կղզին:

Եւ տասներկուրորդ տարուամ հունձֆի ամիս՝ Սեպտեմբերի եօթներորդ օրը, ան բարձրացաւ, Բազաֆի պարիսպներէն դուրս, բլուրի մը վրայ, զինքն ծովուն բացերը. եւ տեսաւ, որ իր ճար կը մօտենար մշուշիմ մէջէն:

Այն ատեն բացուեցան իր սրտին դուռները եւ իր ուրախութիւնը դուրս բռաւ հեռա՛ւ ծովին վրայ: Եւ ան փակեց իր աչքերն ու աղօթեց իր հոգիին լուսեան մէջ:

Բայց երբ կ'իջնէր բլուրէն, սրտմութիւն մը համակեց զինք եւ ան մտածեց իր սրտէն.

Ինչպէ՞ս պիտի կարենամ մեկնիլ խաղաղութեամբ եւ առանց արձագանգի: Ո՛չ, չեմ կրնար լինի այս Բազաֆն, առանց վիրաւոր հոգիի:

Երկար եղան դառնութեան օրերն այն, որ անցուցի անոր պարիսպներէն ներս, եւ երկար՝ գիշերները առանձնութեան. եւ ո՛վ կրնայ առանց վշտի զատաւիլ իր դառնութենէն ու մեղութենէն:

Մտքի շատ մտամտֆներ ցրուցի այս փողոցներում մէջ, եւ ցանկութեանց բազմաթիւ ծնունդներ՝ որ կը դեգերին բլուրներում միջու, եւ չեմ կրնար բաժնուիլ անոնցմէ, առանց մղկտանքի ու ցաւի:

Հագուստ մը չէ, որ մէկզի կը նետեմ այսօր, այլ մտքս է, որ կը պատուեմ իմ իսկ ձեռներով:

Խորհուրդ մըն այլ չէ, որ կը թողում իմ ետին, այլ՝ սիրտ մը փափկացած Բազ ու ծարաւէ:

Բայց, ա՛յ չեմ կրնար աւելի յայտարարի հոս:

Ծովը, որ իրեն կը Բաշէ ամէն բան, կը կանչէ զի՛ս այլ, եւ պէտք է մաւ բարձրանամ:

Որովհետեւ մնալ, մինչ ժամերը կ'այրին գիշերուամ մէջ, պիտի մշտնակէր սառիլ, բիրեղանալ եւ փակուիլ կաղապարի մէջ:

Սիրալո՞ժար պիտի առնէի ինձի հետ ինչ որ կայ հոս: Բայց ինչպէ՞ս կարենայի:

Ձայնը իր հետ չի կրնար տանիլ լեզուն ու շրթները, որ թեւ կու տան իրեն: Առանձինն պէտք է ան փնտռէ եթերը:

Եւ միմակ, առանց իր բռնից, արծիւր պէտք է խոյանայ դէպի արեւ:

Յետոյ, երբ հասաւ բլուրին ստորուրը, դարձաւ դարձեալ ծովուն, եւ տեսաւ իր ճարը, որ կը մօտենայ մաւահանգիստին, եւ տնոր ցաւիկին՝ Պաւտոգիւրը, մարդիկն իր հայրենի երկրին:

Եւ իր հոգին ազազակեց անոնց ու ըստւ .

— Զաւակներ, իմ հնօրեայ մայր երկրին, դուք հեծեալներ ալիքներու ,

Քամի՛-ճամբի՛ անգամներ նաւարկած էք երազներու մէջ : Եւ հիմա կու գաք արթնութեան պահուն, որ ամենախոր երազն է իմ :

Ահա՛, պատրաստ եմ մեկնելու, եւ ըզմեքս պարզած առագաստներմ իր, կը սպասէ հովին :

Վերջին շունչ մը լոկ պիտի շնչեմ այս համդարտ օգին մէջ, լոկ վերջին տիրոյ ակնարկ մը նետեմ ետիս,

Եւ ապա պիտի կանգնիմ ձեր մէջ, նաւորդ մը՝ նաւաստիներու մէջ :

Եւ դուն, ծով լայնատարած, մայր մրափուն,

Որ առանձինն, խաղաղութիւն եւ ազատութիւն կը շնորհես գետին եւ հասանքին,

Հասանքն այս, նոր շրջագիծ մը պիտի գծէ միայն եւ սոսկ մբմունց մըն է այս բացատին մէջ,

Եւ ապա Քեզի պիտի գամ, ինչպէս անսահման կաթիլ մը՝ անծայրածիր ովկիանին :

Եւ մինչ կը քալէր, տեսաւ հեռուն մարդիկ ու կիներ, որ քողած դաշտ ու այգի, կը փութային դէպի քաղաքին դուռները :

Եւ ան լսեց անոնց ձայները, որ իր անունը կու տային, եւ գիրար կը կանչէին մէկ դաշտէն միւսը, ծանուցանելու համար իր նաւուն ծամանումը :

Եւ ան ըսաւ ինքն իրեն .

Կարելի՞ է, որ մեկնումս օրն ըլլայ նաեւ օրը հունձփի .

Եւ տէ՛տէ է ըսուի, թէ իմ նախօրեառ էր իսկապէս արշալայն իմ :

Եւ ի՞նչ պիտի կարենամ տալ անոր, որ քողուց իր արօրը ակօսին մէջ, կամ անոր, որ կեցուց իր նզովիչին անիւր :

Պարզաւատ ծառ մը պիտի ըլլա՞յ սիրտս, որ քաղելով անոր պտուղները կարենամ բաժնել անոնց .

Եւ փափաքներս պիտի ժայթքի՞ն ակի մը նման, որ կարենամ լեցնել անոնց բաժակները .

Անաւի՞շ եմ ես, որ Ալեմակալիմ ձեռքը դպչի ինծի, կամ սրի՞նգ՝ որ Անոր շունչն անցնի մէջս :

Լուսեօրն խուզարկու մըն եմ սոսկ, եւ ի՞նչ ցանձ գտած եմ լուսեօրն մէջ, որ վստահութեամբ կարենամ շնորհել ուրիշներու :

Եթէ այս է հունձփի օրս, ո՞ր դաշտերուն մէջ ցանած եմ սերմը եւ մտքուած ո՞ր եղանակներուն :

Եթէ այս է իսկապէս ծամը լապտերս վերցնելու, իմ բոցս չէ, որ պիտի վառի անոր մէջ :

Գատարկ ու խաւարած՝ պիտի վերցնեմ լապտերս,

Եւ գիշերապահը իւզ պիտի լեցնէ անոր մէջ եւ պիտի վառէ զայն :

Այս քաներն ան արտասանեց բառացի : Շատ քաներ սովայն մնացին իր արտին մէջ, առանց արտայայտուելու : Որովհետեւ ինքն իրեն իսկ պիտի չկարենար յայտնել իր թափուն գաղտնիքները :

Եւ երբ ան քաղաք մտաւ, ամբողջ ժողովուրդն եկաւ իր դէմ, կարծես միաձայն բացազանչելով :

Եւ քաղաքին ծերերը յառաջացան ու ըսին՝

— Մի՛ հեռանաք մեզմէ այսօր շուտ :

Իսկ միջոցը մը եղար մեր մայրամուտին մէջ, եւ քաղաքստարգու-
քինդ մեզի երազներ տուաւ երազելու :

Մեր մէջ ո՛չ օտարական ես դուք եւ ոչ ալ հիւր, այլ՝ մեր գաւազը
եւ մեր քանկազին սիրելին :

Թայլ մի տար, որ այսօր շուտ մեր աչքերը սուազ մնան դէմքիդ :

Եւ տարներն ու քրմուհիներն ըսին՝

— Մի՛ թողուր, որ ծովուն ալիքները, այսուհետեւ, մեզ բաժնեն ի-
րարմէ. եւ տարիները, որ անցուցիր մեզի հետ՝ դառնան յիշատակ :

Մեր մէջ շրջեցար ազիի նման եւ ստաւելոյ լոյս եղաւ մեր դէմքերուն :

Շատ սիրեցինք ձեզ : Մեր սէրն անխօս էր թէ եւ ու քաղածածկ :

Բայց հիմա ան կը կանչէ ձեզ քարորածայն եւ պիտի ուզէ յայտնուիլ
քեզի :

Եւ այսպէս է եղած միշտ. քաժանձան պահուն է միայն, որ սէրը կը
նանչնայ իր իսկական խորութիւնը :

Եւ ուրիշներ ալ եկան եւ աղերսեցին իրեն : Բայց ի՞նչ չպատասխանեց
անոնց : Ան միայն խոնարհեց գլուխը, եւ անոնք որ մօտ էին իրեն՝ տեսան
արցունքներուն գլորիլը իր կտրծփն վրայ :

Եւ ի՞նչն ու ժողովուրդը յառաջացան դէպի տաճարին մեծ հրապա-
րակը :

Եւ այն ատեն կին մը, որուն անունը Ալմիրքա էր, դուրս եկաւ տա-
ճարէն : Եւ ան գաւազակուհի մըն էր :

Եւ ի՞նչ նայեցաւ անոր ջերմ խանդաղատամբով, որովհետեւ ան եղած
էր ատաղիքը, որ փնտռած էր զինք եւ հաւատացած իրեն, իր այդ քաղաքը
գալուն առաջին օրէն իսկ :

Եւ Ալմիրքա ողջունեց զինք, ըսելով՝

— Մարգարէ Աստուծոյ, դա՛ւն քաջարձակին հետամուտ, երկար ատեն
խաղաղեցիր անցրպետը՝ նաւք փնտռելու համար :

Եւ հիմա եկած է նաւը, եւ դուն պէտք է մեկնիս :

Խոր է կարօտը՝ յիշատակներուդ երկրին եւ ամենաբաւոն փափաքներ-
բուս բնակարանին համար. եւ մեր սէրը պիտի չուզէր ձեզ կապել հոս, ոչ ալ
մեր կարիքները՝ հարկադրել ձեզ մնալու :

Այսուհանդերձ, մեզմէ բաժնուելէ առաջ, կը խնդրենք, որ խօսիս մե-
զի եւ տաս ճշմարտութեանդ :

Եւ մենք գայն պիտի փոխանցենք մեր գաւազներուն, եւ անոնք ալ՝
իրենց գաւազներուն եւ ան պիտի չկարծուի բնաւ :

Մենուրեւան մէջ, եսկեցիր մեր օրերուն եւ գիշերներն ալ արբուն՝
մտիկ ըրիր մեր նիրհումի լաց ու ծիծաղներուն :

Հիմա ուրեմն, բաց մեզի մեր սրտերուն ծալիքը եւ խօսէ այն ամբող-
ջին մասին, որ յայտնուած է ձեզի, ծնունդէն մինչեւ մահ :

Եւ ինք պատասխանեց.

— Ժողովուրդ Օրփայիցի, ուրիշ ի՞նչ բանի մասին կրնամ խօսիլ ձեզի,
բացի այն, որ այժմ կը յուզէ մեր հագիները :

Ա.- ՍԻՐՈՑ ՄԱՍԻՆ

Այն ատեն Ալմիքրա բտաւ.

— Խօսէ՛ մեզի Սիրոյ մասին:

Եւ ինք վեր առաւ գլուխն իր եւ նայեցաւ ժողովուրդին, եւ լռութիւն տիրեց: Եւ բարձրաձայն ըսաւ.

— Երբ սէրը նշան ընէ ձեզի, հետեւեցէ՛ք անոր,

Թէեւ նամբաներն իր ըլլան դժնդակ ու սեպ:

Եւ երբ թեւերն իր ձեզ պատեն, յանձնուեցէ՛ք անոր,

Թէեւ իւր փետուրներուն մէջ պահուած սուրբ վիրտուարէ ձեզ:

Եւ երբ ան խօսի ձեզի, հաւատացէ՛ք անոր:

Եթէ նոյնիսկ իր ձայնը փշրէ ձեր երազները, ինչպէս Քամին կ'աւերտ պարտէզը:

Որովհետեւ, ինչպէս որ սէրը կը պատկէ ձեզ, կրնայ այնպէս ալ խաչել: Ինչպէս որ կրնայ ձեզ անեցնել, այնպէս ալ՝ հատանել:

Ինչպէս որ կրնայ բարձրանալ ձեր հասակին եւ շոյել ձեր ամենազարար սիրտը, որ կը սրտփան արեւին տակ,

Այնպէս ալ, թախանջել ձեր արմատներուն եւ սարսել զանոնք՝ հազիմ ընդերքին մէջ ամրափակ:

Ցորենի որաներու պէս ան կը հաւաքէ ձեզ իր մէջ:

Ձեզ կը կամենէ՛ մերկացնելու համար:

Ձեզ կը մաղէ՛ մաքրելու համար ձեր բռտերէն:

Եւ կ'ազայ ձեզ՝ մինչեւ որ ներմկիք:

Կը շաղէ ձեզ՝ մինչեւ որ կակաւումաք:

Եւ ապա կը յանձնէ ձեզ իր սրբազան կրակին, սրպէսզի կարենաք օրհնեալ հացն ըլլալ Աստուծոյ նախնական խննային:

Այս բոլոր բաները պիտի ընէ ձեզի սէրը, որպէսզի կարենաք թափանցել ձեր սրտի գազանիքներուն եւ այդ ճանաչումով ըլլալ մտանիկ մը կեանքի օրտին:

Բայց երբ վախեցած՝ պիտի փնտռէք լուկ սիրոյ անդրբն ու տնոր հանոյքը,

Այն ատեն նախընտրելի է, որ ծածկէ՛ք ձեր մերկութիւնն ու դուրս ելլէ՛ք սիրոյ ասպարէզէն.

Երբայլու համար անհրաճ աշխարհ մը, որ պիտի խնդաք, բայց ոչ լիահագագ, եւ պիտի լաք, բայց ոչ լիահաս արցունքներով:

Սէրը լուկ ինքզինք կու տայ եւ միայն ինքզինքն կը ստանայ:

Սէրը չի գրաւեք եւ պիտի չուզէք գրաւուիլ.

Որովհետեւ սէրը բաւարար է սէրին:

Երբ կը սիրէք, պէտք չէ ըսէք. «Աստուած սրտս մէջ է», այլ՝ «Եւ Աստուծոյ սրտին մէջ եմ»:

Եւ մի խորհիք, թէ կրնաք սիրոյ ընթացքն ուղղել, որովհետեւ սէրը, եթէ ձեզ արժանի գտնէ, ինք կը հարթէ ձեր ուղին:

Սէրը իր լրումին հասնելէ գաւ ուրիշ փափակ չունի:

Բայց երբ կը սիրէք եւ ունիք փափակներ, բոլոր ասոնք ըլլան ձեր փա-

փափները.

Հայելու եւ նւանելու համար սահուն առուակի մը, որ իր մեղեդին կ'երգէ գիշերին:

Ճանչնալու համար վիշտը բուռն զգումներում:

Վիրաւորուելու համար սիրոյ ձեր սեփական ըմբռումէն,

Եւ արիւնելու համար սիրայօժար եւ ուրախութեամբ:

Արթննալու համար արշալոյսին գոհունակ սրտով եւ փառք տալու սիրոյ նոր օրումն մը.

Հանգստանալու համար միջօրէին եւ խոկալու սիրոյ զմայլամէին մասին.

Վերադառնալու տուն վերջալոյսին երախտագիտութեամբ,

Եւ ապա ննջելու՝ սրտին մէջ ազօրք մը սիրահարին համար, եւ շրթներուն՝ փառարանութեան երգ մը:

Բ.- ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ապա դարձեալ խօսեցաւ Ալմիքրա եւ ըսաւ.

— Հապա Ամուսնութեան մասին, Տէ՛ր,

Եւ ինձ պատասխանեց, ըսելով.

— Ծնած է՛ք միասին եւ յաւիտեան պիտի մնաք միասին:

Միասին՝ երբ մահուան ներմակ թեւերը ցրուեն ձեր օրերը:

Այո՛, նոյնիսկ Աստուծոյ լուս յիշողութեան մէջ, միասին պիտի մնաք դուք:

Թող միջոցները մնան, սակայն ձեր սերտակցութեան մէջ,

Եւ թող երկինքի հովերը պարեն ձեր միջեւ:

Սիրեցէ՛ք զիրար, բայց սերը թող կապանք չըլլայ ձեզի.

Այլ՝ ծփանաւ ծով մը ձեր հոգիներու ափերուն միջեւ:

Ձեզմէ՛ իրաւաւնչիւրը թող լեցնէ միասին բաժակը:

Բայց մի խմէ՛ք միայն մէկ բաժակէ:

Ձեր հացը բաժնեցէ՛ք իրարու, մի ուտէ՛ք սակայն միեւնոյն գրտակ:

Երգեցէ՛ք եւ պարեցէ՛ք միասին եւ ուրախ եղէ՛ք, ձեզմէ՛ ամէն մէկը սակայն թող առանձին ըլլայ,

Ինչպէս վիճի մը լարերը, որ թէեւ առանձին, կը բրբռան սակայն միեւնոյն դաշնակութեամբ:

Տու՛՛ք ձեր սրտերն իրարու, բայց ոչ մին միւսը պահելու:

Որովհետեւ կեանքին Ձեռքը միայն կրնայ պարփակել ձեր սրտերը:

Եւ կանգնեցէ՛ք միասին, բայց դարձեալ ո՛չ շատ մօտ իրարու.

Որովհետեւ տանարին սիւները իրարմէ՛ հեռու կը բարձրանան,

Եւ չեն անիր կազմին ու նոսրին՝ մին միւսին շուքին:

Գ.- ԶԱՒԱԿՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Եւ կին մը, որ մանկիկ մը սեղմած էր կուրծքին, ըսաւ.

digitised by A.R.A.R.@

— Խօսէ մեզի Ջաւականը մասին :

Եւ ինք ըսաւ .

— Ձեր մամուկները ձեր գաւակները չեն :

Անոնք ուստրերն ու դուստրերն են կեանքի ինքնամատոյց ցանկաւթեան :

Անոնք ձեր միջոցաւ կու գան, բայց ո՛չ ձեզմէ :

Ու թէեւ ձեզի հետ, բայց չեն պատկանիր ձեզի :

Կրնա՞ք տալ անոնց ձեր սէրը, երբե՛ք սակայն ձեր մտածումները,

Որովհետեւ իրենց սեփական մտածումներն ունին անոնք :

Կրնա՞ք հիւրընկալել անոնց մարմինները, բայց ո՛չ հոգիները :

Որովհետեւ անոնց հոգիները կը թնակին վազուամ տան մէջ, ուր չէ՞ք կրնար այցելել՝ ո՛չ իսկ երազով :

Կրնա՞ք ջանալ անոնց նմանելու, բայց մի՛ փորձէ՛ք զանոնք ձեզի նման-
ցընելու :

Որովհետեւ կեանքը չ՛ընկրկիր, ո՛չ ալ կը յամենայ երէկուան հետ :

Ազդեցինք է՞ք դուք, որոնցմէ արձակուած են ձեր գաւակները՝ իրրեւ
կենդանի նետեր .

Նետաձիգը կը տեսնէ թիրախն անհունի համբուն վրայ, եւ Ան իր գո-
րութեամբ կը պրկէ ձեզ, որպէսզի նետերն իր ոլանան արագ եւ հեռու :

Ձեր պրկումը նետաձիգին ձեռքերուն մէջ թող ըլլայ ուրախութեամբ .

Որովհետեւ, ինչպէս Ան կը տիրէ նետը, որ կը սուրայ, այնպէս ալ
ազեզը, որ կայուն է :

Գ. — ՏԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ապա հարուստ մարդ մը ըսաւ .

— Խօսէ մեզի Տալու մասին :

Եւ ինք պատասխանեց .

— Քիչ կու տա՞ք, երբ կու տա՞ք ձեր ունեցածներէն :

Իսկ երբ կու տա՞ք ձեր անձէն, այն ատեն է, որ իսկապէս կու տա՞ք :

Որովհետեւ, ի՞նչ են ստացուածքներն, եթէ ոչ՝ բաներ, որ կը պահէ՞ք
ու կը պահպանէ՞ք, վախճալով, թէ վազն անոնց կրնա՞ք պէտք ունենալ :

Եւ վազը, վազն ի՞նչ պիտի թերէ՛ այն շատ խօսեմ շուն, որ յարաշարժ
աւազին մէջ ոսկորներ պահելով, ուխտաւորներուն կը հետեւի զՎի սուրբ
ֆաղափը :

Եւ ի՞նչ է կարիքին վախը, եթէ ոչ՝ կարիքն իսկ :

Իսկ ծարաւնալու երկիւղը, երբ լեցուն է ձեր հորը, անշիջիլի ծարա-
ւը չէ՞ միթէ :

Կան մարդիկ, առատութեան մէջ, որ քիչ կու տան, եւ կու տան ճանչ-
ցընելու ակնկալութեամբ, եւ իրենց այդ թախան տենը կ'ապականէ իրենց
ազարմութիւնը :

Կան ուրիշներ, որ քիչ ունին, բայց կու տան ամբողջութեամբ :

Այս տեսակները կը հաւատան կեանքին եւ կեանքի շնորհներուն, ան-
ոնց արկը երբեք պարսպ չէ :

Կան ումանք ալ, որ կու տան ուրախութեամբ եւ այդ ուրախութիւնն իսկ վարձատրութիւնն է իրենց:

Կան ուրիշներ ալ, որ կու տան վշտով, եւ այդ վիշտը մկրտութիւնն է իրենց:

Եւ կան ալ, որ կու տան ու չեն ցաւիր տալով, ո՛չ ալ ուրախութիւն կը փնտռեն ատոր մէջ, եւ ո՛չ ալ կու տան առաջինութեան մտահոգութեամբ. Անոնք կու տան, ինչպէս հոն՝ հովիտին ծոցը, մտքներն իր բոյրը կը ծաւալէ միջոցին մէջ:

Աստուած կը խօսի այս տեսակ անձերուն մէջէն, եւ անոնց աչքերով Ան կը ժպտի երկրին:

Լաւ է տալ, երբ կը խնդրուի, ըստ լաւագոյնն է՝ առանց խնդրանքի, հասկացողութեամբ:

Եւ առատաձեռնին համար աւելի մեծ ուրախութիւն է փնտռել կարօտեալը. քան տալը:

Իսկ կա՞յ բան մը, որ պիտի կարենայիք մերժել:

Ինչ որ ունիք՝ պիտի տրուի օր մը:

Ուստի հիմակաւրձէ՛ տուէ՛ք, որպէսզի ձերն ըլլայ տալու պատեհու-թիւնը եւ ո՛չ թէ ձեր ժառանգորդներունը:

Կ'ըսէ՛ք յաճախ. «Պիտի ուզէի տալ, բայց միայն այժմանաւորինք»:

Ձեր պարտէզին ծառերը այդպէս չեն խօսիր, ոչ ալ հօտերը ձեր մար-գերուն:

Անոնք կու տան՝ կարենալ ապրելու համար, որովհետեւ պահելը փնա-ցում է:

Անտարակոյս, ան՝ որ արժանացած է արդէն իր ցերեկներուն եւ գի-շերներուն, արժանի է նաեւ ստանալու ձեզմէ՛ ուրիշ ամէն բան:

Եւ ան, որ արժանացած է խմելու կեանքի ու վիճակէն, արժանի է նաեւ իր բաժակը լեցնելու ձեր առուակէն:

Եւ ի՞նչ աւելի մեծ անապատ, քան այն, որ կը տարածուի ո՛չ թէ տա-լուն եւ ստանալուն, այլ ստանալու քաջութեան եւ վստահութեան միջեւ:

Եւ ո՞վ է՛ք դուք, որ ձեր առջեւ մարդիկ պատեն իրենց կարծիքն ու մերկանան իրենց հպարտութենէն, որպէսզի դուք կարենաք անոնց արժա-նապատութիւնը նսեմացած եւ հպարտութիւնը վիրաւորուած տեսնել:

Նայեցէ՛ք նախ, որ դուք տալու եւ ստանալու քործիք դառնալու արժանի ըլլաք:

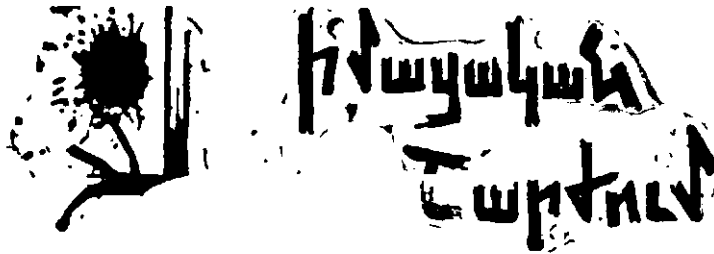
Որովհետեւ, ճշմարիտ կ'ըսեմ, կեանքն է որ կու տայ կեանքին, — մինչ դուք, որ զձեզ կը նկատէք սգորմածներ, իրականութեան մէջ վկաներ էք լսի:

Եւ դուք, սաացողներ — եւ դուք ամենէն ալ սաացող էք — երախ-տագիտութեան ո՛չ մէկ պարտաւորութիւն ստանձնեցէ՛ք, վախճալով հար-կագրել լուծ մը թէ՛ ձեզի, թէ՛ անոր, որ կու տայ:

Այլ բարձրացէ՛ք անոր հետ, որ կու տայ, անոր ընծաներն առնելով իրրեւ թեւեր:

Որովհետեւ չափազանց մտահոգութիւնը ձեր պարտինն, կաւկածի տակ կը դնէ անոր վեհանձնութիւնը, որ իբր մայր ունի երկիրն ազատու-տենչ, եւ իբր հայր՝ Աստուած:

ԺՊՐԱՆ ԽԱԼԻԿ ԺՊՐԱՆ

Ն. Զ Ա Ր Ի Ն Ո Ւ Տ Ե Ա Ն

ԱՐԳԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴԻՄԱԴԻԾԸ ԵՒ ՏԱԳՆԱՊԸ

Ա.— ՏԱԳՆԱՊԻ ԵՒ ԱՆՁԿՈՒԹԵԱՆ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Արդիականը ժամանակակիցը չէ միայն, այլ՝ առանձին կահույքով: Նոր գրականութիւնը կամ արդիական գրականութիւնը միշտ եղած է հակադրութիւնը անցեալին տիրապետող գրականութեան:

Եթէ իբր մեկնակէտ առնենք Վերածնունդի գրականութիւնը, այն ատեն կրնանք ջանիլ, որ գաղափարութիւնը արդիական էր ժէ. դարուն, իսկ վրայապաշտութիւնը, որ ժխտումն էր գաղափարութեան շատ մը բնութեամբներուն՝ արդիական էր ժժ. դարուն: Յետոյ՝ դէպքերու ընթացքը արագացաւ եւ հակամարտ շարժումները՝ իրապաշտութիւն, բնապաշտութիւն եւ խորհրդապաշտութիւն, սկսան գերադասելու ընել՝ քանի մը տասնեակ տարիներու ընթացքին:

Քսաններդը գարու առաջին կիսուն շարժումները սկսան բունիլ սունկներու պէս եւ կոչուեցան ապագայապաշտութիւն, անցեալապաշտութիւն, ասոնապաշտութիւն, կառուցապաշտութիւն, խորանարդապաշտութիւն, եւ այլն: Բայց այս շրջանին է, որ կազմակերպուեցան 20րդ դարուն վրայ իրենց անտարկիչ տիրապետութիւնը հաստատած երկու շարժումներ՝ գերիրապաշտութիւնը եւ գոյութենապաշտութիւնը:

Մեր աւսումնադրած շրջանին, այսինքն՝ 1945էն 1975ին, այդպէս բունածնուած ու տիրապետող շարժում գոյութիւն չունի, այլ կայ բնութաբանութեան ու ժխտումի ընդհանուր մթնոլորտ մը՝ անցեալի արեւելքներուն եւ ըմբռնումներուն գէժ:

Այդ մթնոլորտը հետեւանքն է Համաշխարհային Բ. պատերազմին, որ տակնուվրայ ըրաւ մարդկային բոլոր սրբութիւնները եւ գաղափարները եւ խնդրոյ առարկայ դարձուց ա՛յն՝ որ դարերու ընթացքին ընդունած էին իբր մարդկային քաղաքակրթութեան եւ մշակոյթին հիմնական խարխիւները:

Այնպէս որ՝ կարգ մը մասուորականները չվարանկան նոյնիսկ խնդր-
digitised by A.R.A.R.®

րոյ առարկայ դարձնել ամբողջ գրականութեան բմբռնումը, անոր օրէնքները, տարադերքը: Քննչոյ առարկայ դարձուցին նաև գրապատերու անդժագործելու յաւանութիւնը եւ Հարցադրեցին արտայայտութեան եւ լեզուի (langage) անոնց բմբռնումը: Անոնց գլխաւոր մեղադրանքը այն էր, որ դարբերու ընթացքին լեզուն եղած էր զոհը, քաւութեան նոխազը ստեղծագործելու կեղծիքին, տեղակ մը Հում նիւթ՝ շինծու արտադրութիւնները դարձարհու Համար, մինչդեռ, ըստ իրենց, լեզուն (langage) ինքնարու եւ անկախ իրականութիւն մըն է, որ պէտք է զարգանայ իր սեփական ուղիով եւ Հանդիսանայ գրականութեան միակ մտահողութիւնը:

Գրականութեան էութեան Հարցադրումը նոր չէ: Անիկա սկսած է շատ կանուխէն, առանց սակայն լսելի դառնալու: Այդ Հարցադրումը դարձած է Հաւաքական եւ ճշգրիտ կերպով բանաձեւուած է մեր օրերուն միայն:

Աւանդական դրելածէին զօրաւորացոյն Հարուածը տուող եղած էր դերիբապաշտութիւնը. ըօինք զօրաւորացոյն բայց ո՛չ վերջնական, որովհետեւ աւանդական գրականութիւնը չի կրնար մեռնիլ եւ մեր օրերուն իսկ անիկա է տիրապետող գիրքերու աշխարհին վրայ:

Հին շրջաններուն շարժումները իրարու կը յաջորդէին եւ տիրապետողը կ'ըլլար ա՛յն՝ որ յաջողած էր զահրեկէց ընել իր նախորդը, որովհետեւ նոյնիսկ ժողովրդավարութեան օրերուն, երբ քաղաքական գեանի վրայ տիրող վարչաձեւը Հանրապետութիւնն էր, գրականութիւնը կը շարունակէր մնալ միապետական: 20րդ դարու առաջին կիսուն անիկա դարձաւ բազմապետական կամ ժողովրդավարական ու, վերջապէս, մեր օրերուն անիկա դարձած է անիշխանական, եթէ ո՛չ՝ ոչնչապաշտ:

Արդիական գրականութիւնը կը մերժէ որեւէ դպրոցի տիրապետութիւն, սակայն առիկա չի նշանակեր, որ ուղղութիւններ չկան, նոր տեսութիւններ չկան: Սակայն այդ տեսութիւնները պարտադրի չեն, ինչպէս էր նախկին շրջաններուն:

Արդիական գրականութիւնը բնորոշելու Համար Քլոտ Մօրիաք ստեղծած է նոր որակումներ, ինչպէս ապագա կանոնադրում, ապաքատրան, ապապոետ:

Հակառակ իր քառօսային երեւոյթին, արդիական գրականութիւնը կը ձգտի միութեան մը, որ աղջամղջային երեւոյթ ունի: Անիկա կարծէք կ'ուզէ վերագտնալ նախագրականութեան, անանութեան, չքի մէկ Հարուածով ջնկէ՛ք ետք Համերոսն ու իր բոլոր յաջորդները:

Արդիական գրականութիւնը կ'ուզէ ջնջել գրական սեռերու յատկանիշները եւ զանազանութիւնը, որովհետեւ իրեն Համար կարելորդ գործին նիւթը չէ, այլ՝ միայն արտայայտութիւնը, բառը:

Աւանդական գրականութեան Հարցադրումը սկսած է ԺԹ. դարու վերջերք եւ Ի. դարու սկիզբները: Առաջին արձակագիտները կը կոչուին Փրոուսթ, Ծոյս, ՔաՓքա, Ախուրիներ: Այս Հարցադրումը, սակայն, եղած էր բնականաբար, գործնական գեանի վրայ: Այդ Հարցադրումը սկսաւ բանաձեւուիլ բաւական ուշ: 1931ին, Պենտամէն Քրեմիէօ կը մատնանշէր Հիմնական խարէութիւնը գրականութեան, որ երեւոյթները կը ներկայացնէր իբր ամբողջական ու արամարանական, մինչդեռ իրականութեան մէջ կեանքը բոլորովին տարբեր է:

1941ին, իր «Վէպիճ անիքիքուքիւնները» գործին մէջ, պիլճիքացի անուանի քննադատ Քլեպէր Հատենս կը գումարէր վէպին Հիւանդութիւնը եւ գրողները կը Հրաւիրէր ստեղծել նոր միքսներ, «Վոխանակ կրկնելու Հին տարադերք»:

Այս քննադատութիւններուն գլխաւոր թիրախը վէպն էր, որ կը մնայ գրական սեռերուն ամէնէն աւանդականը, սակայն բանաստեղծութիւնը եւ թատրոնը դերձ չէին մնար յարձակումներէ :

Գրականութեան դէմ արձակուած գլխաւոր ամբաստանութիւնը անոր անժամանակութիւնը, կամ աւելի ճիշդը՝ ժամանակավրէպութիւնն էր : Անոնք շնչոք կը դնէին կեանքի նոր ըմբռնումներուն եւ գրականութեան ապա-հարգանքին վրայ, որ հետեւանք է անհասկացողութեան, համակերպելու անկարողութեան . «Մեր մեծ վիպասանները լոնցին յանկարծ, կարծէք երեւակայնիւ իրենց կարողութիւնը անդամալուծուած ըլլաք դէպքերու տարողութեան առջեւ . մէկ խօսքով՝ գրականութիւնը իր աւանդական ըմբռնումով դարձաւ անկարելիութիւն մը», կը գրէ 1952ին Պենթամէն Կաթոնը, իր «Սուրբական գրականութեան երեւոյթները» գրքին մէջ :

Պատերազմի ընթացքին որոշ հաշտութիւն մը երեւան եկաւ գրականութեան եւ դէպքերու միջեւ, ժամանակ դիմադրութեան գրողներու շարքերուն մէջ : Պատերազմին յաջորդող հինգ տարիներու գրականութիւնը եղաւ սակայն դառն, խաւարային եւ փրկիտփայլական : Հակառակ ատոր, անոք մէջ զգալի է լատտեսութեան երանգ մը, որուն բանաձեւումը կը կարդանք «Թամ մտռոն» պարբերականին մէջ . «Մեր նպատակն է, — կը գրէ խմբագիրը, — ճիշդ թափել՝ ստեղծելու համար կարգ մը փոփոխութիւններ մեզ շրջապատող ընկերութեան մէջ» :

Սակայն այս լատտեսութեան երանգը չուտով կը նսեմանայ յուսախարութիւններու տարափին տակ : Բոլոր անոնք, որ լուսաւոր եւ երգող վաղորդանքներ կը սպասէին մարդկութեան համար, եղբայրութեան նոր ոսկեղար մը, իրենք զիրենք գտան երկաթէ մարադոյրներու առջեւ : Համայնական խաղաղութիւն անկալողները դանուհեցան պաղ պատերազմի մը որբուններուն մէջ, որ աննախընթաց երեւոյթ մըն էր մարդկութեան հարտամեայ պատմութեան մէջ : Եւ խաղաղ բնութեան մէջ, ամպերու ձեւափոխութիւնները դիտելու վարժուած բանաստեղծներուն հրոմարտեցան հիւսիսական ուժերու թունաւոր սունկերը : Իսկ անգին, գաղթատիրութեան անկախութիւն թեւակոխած նորրոգ Աշխարհի երկիրները, զգալով, որ մէկ օրէն միւսը կը նետուէին Քարիպատի յորձանքներէն Սկիւլայի ասպտածներուն վրայ՝ իրենց դասերը զոց սորված մանուկներու պէս Արեւմուտքին դէմ կ'արձակէին անոր հինցած կարգախօսները :

Այս կացութեան առջեւ, գրականութեան հարցադրումը դարձաւ անխուսափելի : «Ի՞նչ է գրականութիւնը», կը բացազանչէր Ժան-Փոլ Սարթր 1948ին : Այս հարցումին ոմանք կ'արձագանգէին . «Ի՞նչ կրնայ ընել գրականութիւնը», եւ կամ՝ «Կարելի՞ է տակաւին գրականութիւն ընել» :

Նորրոգ հարցումը կ'տկնարկէր այն անձկազին մթնոլորտին, որ մինչեւ այսօր կը տիրէ մարդկային ընկերութեան վրայ : Անցեալին գրականութիւնը սփոփանքի, փախուստի եւ երազի աղբիւր մըն էր բոլոր անոնց համար, որոնք կը փնտռէին գեղեցիկը, աւելի կատարեալ աշխարհ մը՝ կեանքի գեղութիւններուն եւ ցաւերուն իբր գարման : Այսօր այդ փախուստը, այդ սփոփանքը, աւելի ճիշդ՝ այդ մոռացութիւնը կը փնտռուին թմրեցուցիչներու, էսթիթիզմի եւ այլամերժութեան մէջ : Արուեստը չէ, որ քայքայուած է, այլ՝ մարդը :

Այս մտայնութիւնը յատուկ կերպով բանաձեւած է Բոսէ Սթեֆան, իր «Ներխուսարդութեան մը վախճանը» գործին մէջ, երբ կ'ըսէ . «Ներխուսանքից տարեկանիս, չեմ գիտեր տակաւին, թէ ի՞նչ պիտի ըսեմ, եւ չեմ նախնար իտեպ մը, դատ մը, որուն նուիրուիմ : Աւելի ճիշդը՝ ինչ որ սեմիմ ըսելի՛մ՝

կը վերաբերի ո՛չ թէ աշխարհի կարգին, այլ՝ մարդու շփոթումին»:

1953ին, մտքերուն մէջ կը սկսի ուրուագծուիլ յեզարջում մը եւ կը սկսին ձեւ առնել նոր գրականութեան մը մեկնակէտները:

Պէտք է վերջնականապէս խզուիլ անցեալէն, որովհետեւ ըսելիքներ կան, որոնք կը պահանջեն ոչ-ուսանողական մեներ: Պատերազմի փոթորիկը արժատա՛ւան ըրած է ՚ին ըմբռումները եւ արժէքները, մարդը հասկցած է, որ ինք ստեղծագործութեան թաղաւորը չէ, այլ՝ երկստանի միջնաւ մը, որ դուն է իր կազմած աշխարհին: Ուրիշ՝ Անտրէ Մալրոյի սարսաղագիտիկ հարցումը. «Այսօր, մեզի պարտադրուող հարցն է գիտնալ, թէ ելլալուայի այս եին հողամասին վրայ մարդը մեռած է, այո՛ կամ ոչ»: Մարդը, աշ-տիքն՝ այն բանական էակը, որ կը հաւատար մարդկութեան եւ կը հակա-կռէր աշխարհի բաները եւ ոչ թէ երկոտանի միջնաւը:

Այս հարցումին պատասխանը տուին շատ մը գրողներ, եւ այդ պա-տասխանները եղան ընդհանրապէս ժխտական եւ յոռետես:

«Ապրիլ կը նշանակէ առանձին թափափիլ վայրկեանի մը մէջ, որ սահ-ման չունի եւ սր յոյր կը մնայ անփոփոխ եւ խնկարկներ իրարու կը նմա-նին», կ'ըսէ Պեթէթի տիպարներէն մէկը: Եւ իր մշտաւանջը բանաձեւելու հա-մար, ուրիշ տիպար մը կը բացայայանէ. «Եթէ կարենայի երթալ, ս'ըր պի-տի երթայի, եթէ կարենայի ըլլալ, ի՞նչ պիտի ըլլայի, եթէ ձայն մը ունե-նայի, ի՞նչ պիտի դռնէ»:

Սառուէլ Պեթէթ կը չնչեցնէ գրականութեան մահազանգը, որուն սկզբը է յաջորդէ կատարեալ յոռութիւն, եւ կամ՝ կը թելադրէ նոր գրականութեան մը ծնունդը:

Պեթէթի թելադրած դադափարը իր յատկ բանաձեւումը կը գտնէ Ռո-լան Պարթի գրիչին տակ, որ իր «Իրելու գերօ առիճանք» հատորի մէջ կ'ըսէ.

«Մեր օրերում գլուխ-գործոց մը արտադրել անկարելի է, որովհետև գրագէտը իր գրելուամբ կը գտնուի անոր հակասութեան մը առջեւ: Կա՛մ այն է, որ գործին պարունակութիւնը միամտօրէն կ'որոշեցնէ ձեւին աւան-դութիւնները, այն առեւ գրականութիւնը կապ չ'ունենար մեր մերկայ պատ-մութեան հետ, եւ գրական միթաք չի նաւանուիր, կամ ալ՝ գրագէտը կ'ըն-դունի մեր ներկայ աշխարհին անսահման թարմութիւնը, բայց գայն տալու համար իր տրամադրութեան տակ ունի հոյակապ, բայց մեռած լեզու մը: Իր ներմակ թուղթին առջեւ երբ կը սկսի ընտրել այն բառերը, որոնք յըս-տակօրէն պիտի որոշեն իր տեղը պատմութեան մէջ եւ վկայել, որ իմ կ'իւ-րացնէ անոր տեսլանքները, կը նկատէ որքերգական անհամընդունութիւն մը իր ըրածին եւ տեսածին միջեւ. իր աչքին առջեւ քաղաքային աշխարհը կը կազ-մէ իսկական բնութիւն մը եւ այդ բնութիւնը կը խօսի, կը տեղծէ արտա-յայտութեան կենդանի միջոցներ, որոնցմէ անջատուած է գրագէտը. ընդ-հակառակն, իր մատենարան մէջ պատմութիւնը դրած է գարդարուն եւ վը-տանգատը գործիք մը, գրելուամբ մը, գոր ժառանգած է եին ու տարբեր պատմութենէ մը, որուն պատասխանատուն ինքը չէ եւ գոր, սակայն, միայն ինքը կ'ընայ գործածել: Այսպէս կը ծնի գրելու որքերգութիւնը, որուն առ-ջում ըլլալով, որ գիտակից գրագէտը պիտի պայքարի անցեալի եւ ամենագոր նը-շաններուն դէմ, որոնք օտար անցեալի մը խորներն իրեն կը պարտադրեն գրականութիւնը իբր ծիսակատարութիւն մը, եւ ո՛չ՝ իբր հաշտութիւն մը:

«Այսպէս, գրելու հարցին լուծումը կախում չունի գրագէտներէն: Իւ-րաքանչիւր գրագէտ, որ կը սկսի իր ասպարէզը իր մէջ կը հարցադրէ գրա-կանութիւնը, բայց եթէ մոյմիսկ գայն դատասպարտէ, կը յետաձգէ անոր մտապատիժին գործադրութիւնը, գոր գրականութիւնը կը շտապարծէ՛

գայն վերաբուսեցնելու համար : Նայնիսկ եթէ ան յայտնի ստեղծել նոր եւ աստ լիզու մը, կը մերժուի, եթէ չ'ուզիր իր գործը վերաճակել եւ գործածել այդ հմանիսի եւ գոց լիզու, որուն մզում կու տայ բազմութիւնը գայութիւն ունեցալէ դադարած այն մարդոց, որոնք չեն խօսիր այդ լիզուն : Ուրեմն՝ գրականութիւնը կը գտնուի ամէլի մը առջեւ, որ է նուազ մարդկային ընկերութեամբ անկը : Գրողներուն համար խօսակցական ռի մը փնտրտուքը, գոր կը կոչեն գրելու գերօ կամ խօսած աստիճանը, կը նշանակէ կանխաւ մը ընկերութեամբ բացարձակապէս միատարր վիճակից :

Այս տողերը գրուած են 1933ին : Այդ թուականէն 20-25 տարիներ ետք, Հարգուածը կը մնայ անպատասխան, Հակառակ նոր գրականութիւն մը ստեղծելու ճիղերուն :

Այդ նոր գրականութիւնը, ուրեմն, արդիւնքն է մերժումի մը, որուն պատճառները կարողացինք Թոյան Պարթի տողերուն մէջ : Մերժում՝ անցնալէ զրեյարուեստին, կանոններու համաձայն պատրաստուած թատերգութեան մը կամ լիզուի մը : մերժում՝ դասական, վերապաշտ, խորհրդապաշտ եւ, նոյնիսկ, զերբապաշտ ներշնչումով գրուած բանաստեղծութեան : Մերժում՝ պոստական, կենսապրական, զեղադիտական տուեալներէն մեկնող քննադատութեան :

Եւ սակայն այս մերժումները չէին կրնար անցնիլ որոշ սահման մը, որմէ անդին հազարակցութեան ըլլալը կապերը պիտի խզուէին զանգուածներուն հետ : Հակառակ ասոր, նոր գրողները չկրցան սիրաչափի այդ զանգուածները, որոնց լիզուն, ոճը եւ բառամթերքը կ'ուզէին որդեգրել, եւ շատեր, զգարով, որ իրենք ալ հասած էին անկի մը առջեւ, սեղ քայլ մը շնորհու համար հողարձ ըրին :

Ուրեմն՝ նոր գրողներու փորձադաշտերը եզան բանաստեղծութիւնը, լիզու, թատրոնը եւ քննադատութիւնը : Պէտք է ըսել, որ բանաստեղծութեան դժոճ անոճը չէին կրնար շատ բոն ընել, որովհետեւ արդէն զերբապաշտները դաշտած էին այնքան հետունները, ուրիշ անդին կը մնար լուսութիւնը, այսպէս որ՝ նոր բանաստեղծ կոչուածները կը մնային զերբապաշտներու դժտած սահմաններէն ներս :

Այսպէս ծնունդ առաւ նոր լիզու, նոր թատրոնը եւ քննադատութիւնը :

Բ. ՆՈՐ ՔՆՆԱԿՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պատահականութեան մը արդիւնքը չէ կարգիւրս այս յեղաշրջումը : Եթէ մեր ուսումնասիրութիւնը սկսանք նոր քննադատութեամբ, պատճառը այն է, որ անոր մէջ կը տեսնենք նոր գրականութեան հետապնդած ընդհանուր դիմերը եւ բանաստեղծութեան տեսութիւնները :

Մեր նախորդ էջերուն մէջ խօսած էինք Ժան-Փոլ Սարթրի զգայուցուցեց այն Հարցումին մասին, որ պատերազմի վաղորդայինն առմբի մը պէս պայթեցաւ գրական աշխարհի մէջ :

«Ի՞նչ է գրականութիւնը», կ'ըսէր դոյութեանապաշտ փիլիսոփան : Երբ փիլիսոփայ մը շեշտակի Հարցում մը կ'ուղղէ, մի՛ կարծէք, որ ան ուսուցիչի մը պէս կը սպասէ աշակերտներու պատասխանին՝ ստուգելու համար, թէ անոնք արդեօք հասկցա՞ծ են իր բացատրութիւնները : Փիլիսոփան ինք արդէն անի պատասխանը իր Հարցումին : Սարթրի համար գրականութիւնը չի կրնար ինքնանպատակ ըլլալ : Անիկա քաղաքական կեցումը մըն է աշխարհին առջեւ եւ պայքարի միջոց մը, որուն շնորհիւ գրագէտը կը գործակցի պատմութեան ծննդաբերութեան : Մէկ խօսքով՝ ըստ Սարթրի, իրաւ գրող-

ները կը գտնուին երկաթէ վարագոյրէն անդին, համայնավար աշխարհին մէջ եւ կը կիրարկեն գլխակամ իրապաշտութիւն կարգախօսը, Մեծ եւ այն միտքերը, որոնք ոչ թէ չեն սխալիր, այլ կ'ընդունին ու կը սրբագրեն իրենց սըխալը: Իր այդ յայտարարութենէն 22 տարի հաջ, 1969ին, Ժան-Փօլ Սարթր պիտի անդրադառնար իր սխալին եւ պիտի տուաչարկէր տարբեր ուղիներ: Որովհետեւ եթէ անկարկ մը նետնէք յետ-պատերազմեան գրականութեան վրայ, պիտի տեսնենք, որ անիկա երբեք չէ հետեւած 1947ի Սարթրի առաջարկած ճամբուն: Արդի պրոպէտը բոլորովին անտեսած է գաղափարախօսութիւնները, քաղաքական պայքարները եւ առաւելաբար կեդրոնացած է գրեւմտեան վրայ: Արդի գրագէտը յեղափոխական մըն է, բայց միայն գրականութեան մարզին մէջ: Յեղափոխականը կ'աշխատի խոսովել տիրոջ կարգուսարքը պարտադրել իր տեսակէտները խօսքով եւ զէնքով, նոր գրագէտը կ'ուզէ խոսովել արտայայտութեան միջոցին կարգուսարքը, վար առնել հասարակ տեղիքները եւ վերջ մը զնել ա'յն մեղաւիցութեան, որ կը տիրէ մարդուն եւ խօսքին միջեւ:

Այսինքն՝ նոր գրականութիւնը անկարելի կը նկատէ գրելու գործողութիւնը առանց այդ գործողութեան ստեղծած հարցադրումին: Մէկ խօսքով՝ գրագէտը կը ստեղծագործէ եւ նոյն ատեն կը հարցադրէ իր ստեղծածը, ան միանգամայն կը վարդացնէ ստեղծելու եւ քննադատելու գործողութիւնները:

Այնպէս որ՝ մեր օրերուն քննադատութիւնը կը նկատուի արդի գրականութեան ամէնէն հետաքրքրական ձեւերէն մէկը:

«ՔՐՈՍՏԱՊԱՏԱՍՔԻՆԸ, — կ'ըսէր Փօլ Վալերի, — գրականութիւն մըն է, որուն առարկան գրականութիւնն է»:

Գերմանացի հռչակաւոր փիլիսոփայ Յրիտրիխ Հեկէլ, ԺԹ. դարու սկիզբները կարծէք նախատեսած էր այս կացութիւնը եւ իր «Գեղարվեստութիւն» գործին մէջ կը գրէր. «Այլեւս մեր կեանքին մէջ արուեստը չի գրուեր այն կարեւոր տեղը, որ ունէր ժամանակին, այնպէս որ՝ գայն սկսած են փախարհիմնը ընդհանուր տեսութիւնները եւ միտքերը: Մեր օրերուն արուեստը կը նկատենք խորհրդակցութեան ճիւղ եւ չենք գտնար ամոր ուղղակի ըւրաշխումումով»:

20րդ դարու երկրորդ կիսուն մարդը այլեւս չի հմայուիր նշաններով եւ խորհրդանիշներով, այլ կ'ուզէ հասկնալ անոնց ստեղծագործութեան դադանքը: Արուեստը մեռած չէ եւ չէ կորսնցուցած իր նուիրականութիւնը, արդի մարդն է, որ դարձած է հետաքրքիր եւ հարցադրող: Եւ այդ հարցադրումները ա'լ վերջ ունին եւ ոչ վախճան:

Ինչպէս նախապէս ըսած էինք, լեզուն գործիք մը չէ, այլ՝ անկախ գոյութիւն մը, որ իր ուղղութիւնը կը պարտադրէ ա'յն աշխարհին, զոր կ'ուզէ պատկերացնել: Գրողը կալանաւորն է իր գործածած լեզուին. «Գրածս տարբեր է խօսածէս, խօսածս տարբեր է մտածածէս, եւ մտածածս տարբեր է մտածելու ուղածէս», կը խոստովանի Քալֆրա:

Պարզ խօսքով՝ ներկայ գրականութեան տաղանայը կարելի է բանաձեւել հետեւեալ կերպով. կայ արտաքին կամ ներքին աշխարհը, կայ գրողը եւ կայ ընթերցողը: Այդ արտաքին կամ ներքին աշխարհը արտայայտելու համար գրողը կը գործածէ լեզու, բառ, ոճ: Սակայն այդ միջոցները չեն յաջողիր ճշգրիտ պատկերել տալ իր մտքին. այնպէս որ՝ ընթերցողը այդ լեզուին բառերուն եւ ոճին մէջէն կը պատկերացնէ տարբեր բաներ: Ուրեմն՝ լեզուն փոխանակ ջինջ հայելի մը ըլլալու պարզին եւ ընթերցողին համար, կը դառնայ խորհրդանշող, պարկեշտող կամ ձեւափոխող սուղնակ: Մէկ խօսքով՝ թէ՛

գրողը եւ թէ ընթերցողը իրենք զիրենք եւ զիրար կը խարեն : Արդեօք նոր մտաւորականները աւելի՞ խելացի էին հիներէն եւ նկատեցի՞նք այն, ինչ որ իրենց նախորդները չէին նկատած : Ո՛չ, երբեք : Հիները, Պլատոնին սկսեալ, գիտէին այս բոլորը : Արտուեստ բառը լատիներէնի մէջ հոմանիշ է հնարքի, նարտարութեան :

Այս ճշմարտութիւնը ընդունուած էր բոլորին կողմէ, հիներէն մինչեւ նորագոյնները, միայն տարբերութիւնը ա՛յն էր, որ ո՞մանք կը պահանջէին, որ արուեստը ըլլայ ընդօրինակութիւնը իրականութեան, իսկ ուրիշներ կը պահանջէին, որ արուեստը ըլլայ իրականութեան մեկնարանութիւնը՝ արուեստադէտին խոսնուած ըրն համաձայն :

«Արուեստի գեղեցիկ կեղծիք, արդեօք դո՞ւն եւ միակ ճշմարտութիւնը», կը բացատրանչէր Անտրէ Սիւարէս :

Ուրեմն՝ ինչո՞ւ այս ազմուկը, ինչո՞ւ այս ըմբռստութիւնը, ինչո՞ւ այս հարցադրումը : Պարզապէս անոր համար, որ արդի գրողները հաւանաբար շունին հիներուն հանճարը կամ կը դիտակցին, որ կարելի չէ նոր գլուխ գործոցներ արտադրել Տանթէներէն, Մէյրփիրներէն, Պալլաքներէն, Չըլպփրներէն, Տոսթուեակիներէն եւ Հեկոններէն ետք : Ասիկա կամ համեմատութիւն է կամ անկարողութեան խոստովանութիւն :

Գրականութեան ատալ նոյն տաղնապը ապրած է նկարչութիւնը : Մինչև դարուս սկիզբը, նկարչութեան մէջ կարեւորը ձեւերու գեղեցկութիւնն էր, լրջի խաղերու, գոյներու ներդաշնակութիւնը, մթնոլորտը : Հոս եւս, արդի նկարչները, որոնց տաղանքը անուրանալի է, հասկցան, որ չէին կրնար մրցիլ Վինչիներու, Ռամպանդներու, Փուսէններու, Վելազկէզներու, Քրեյքներու, Տրլաքրուաններու հետ : Աւստի, որոշեցին պատրաստել նոր դաշտ մը, նոր ոճ մը : Ձեւերու ճշգրտութիւնը եւ գոյներու ներդաշնակութիւնը մէկ կողմ դրուեցան եւ գիծերը եւ գոյները նկատուեցան անկախ իրողութիւններ, ինքնարաւ իրողութիւններ : Պատասանները գաղբեցան ներկայացնել ճանաչելի ձեւեր եւ դարձան գիծերու եւ գոյներու անխիանական քառանկիւններ : Եւ աշխարհ եկաւ այդպէս կոչուած վերացական (abstract) նկարչութիւնը :

Այս պարագային, հարկաւ, գրականութեան եւ արուեստի սիրահարը կը նմանի անձանթ աշխարհի մը մէջ կորսուած զբօսաշրջիկի, որ կը տեսնէ տարօրինակ բաներ, որոնցմով կը հետաքրքրուի, կը հիանայ կամ կը հեզունէ՝ առանց հասկնալու եւ կը փափաքի, որ մէկը իրեն բացատրէ իր հիացումին եւ հեղինակին պատճառները :

Ուրիշ՝ մեկնարաններուն եւ քննադաններուն կարեւորութիւնը մեր օրերուն : Հոս մեկնարանն կը նշանակէ ճշգիւ բառին ու լեզուին սերտ հանգիտութիւնը մտքին հետ, որովհետեւ լեզուն բաղկացած է բառերէ, որոնք նըշաններ են, բաղժիմաստ նշաններ, որոնց մակարդակը տարբեր է արտայայտուելիք մտքէն եւ պատկերացուելիք առարկայէն եւ ոչ թէ անփոփոխելի էրբէք մը :

Այս երկուութիւնը արդէն ծանօթ էր լեզուաբաններուն :

Անդրադառնալով գրական լեզուին, ուստ հռչակաւոր լեզուաբան Ռոման Եաքոպոսն, որ մաս կազմած է ուստական օնապաշտ դպրոցին եւ Հոկուեմբերեան լեզուաբանութեան հետք զաղթած է Միսցեալ նահանգներ, 1963ին լոյս տեսած իր «Ընդհանուր լեզուաբանութեան փորձեր» երկատրութեան մէջ կը գրէ՝ «Այն խորհրդաւնշական լեզուն, որուն կը պատկանին գրական փորձերը, իր կատոյցով իսկ քաղմիմաստ լեզու մըն է, որուն էութիւնը այն»

պէս է, որ անոր ստեղծած որբու բառք, որբու գործը ունի քաղմարիւ իմաստներ...»:

Իսկ գուրգրեացի նշանուոր լեզուարան տը Սօսիւր կ'ուզէ այս բողոքը մեզի բացատրել պարզ եւ շօշափելի պատկերով մը: «Լեզուն, — կը գրէ տը Սօսիւր՝ իր «Ընդհանուր լեզուարանութեան դասընթացք» գործին մէջ, — կարելի է նմանցնել թուղթի մը, որուն մէկ կողմը կայ միտքը, գաղափարը, իսկ միւս կողմը՝ բառը, որ հնչիւն մըն է: Այնպէս որ՝ կարելի չէ կտրել գաղափարը առանց կտրելու բառը»:

Այս տեսութիւններէն մեկնելով եւ իւրացնելով Փօլ Վալերիի այն տեսակէտը, թէ արուեստի հին ըմբռնումը, ըստ որում՝ գրական գործ մը արտայայտութիւնն է նախապէս գոյութիւն ունեցող գաղափարի մը կամ գրացումի մը, մինչդեռ անիկա արդիւնքն է լեզուին պարտադրանքներուն, գրելու արարքին. «Ազուար, յուրդ, խորունկ կերպով մարդկային գաղափար մը (ինչպէս կ'ըսեն մեր աւանակները), շատ անգամ կը ծնի երկու պարբերութիւններ, երկու տուներ իրարու կապելու պարտադրանքներ»:

Մ'իկ խօսքով՝ գրողէտը գրելը կ'առնէ արտայայտելու համար իր մտաքին մէջ ձեւ առած աշխարհ մը, սակայն լեզուն է, որ ձեւ մը կու տայ իր գործին, լեզուն է, որ այդ մեկնակէտը այլափոխելով կը ստեղծէ աշխարհ մը, որուն մակարդակը տարբեր է իր երեւակայած աշխարհէն:

Գրականութիւնը ամէն բանէ առաջ ճերմակ թուղթի վրայ սեւ նշաններու հաւաքածոյ մըն է եւ, այդ սեւ նշանները բարձրաձայն մեկնարանելով՝ կարելի է վերածել խօսքի, որ աւելի մօտ է իրական աշխարհին, քան նշաններու այդ շարանը:

Ուրեմն՝ գործի մը իմաստը հասկնալու կերպերը բազմաթիւ են, իւրաքանչիւր ընթերցող ունի իր հասկացողութիւնը, բայց անոնցմէ ո՞ր մէկը վաւերականն է, այսինքն՝ ո՞րն է Հեղինակի ծրագրին համապատասխանողը կամ ամէնէն մօտիկը, այդ ճշդիւն գործը կը մնայ քննադատին եւ մեկնարանին:

Քննադատը գործին առջեւ պիտի անցնի իր մկրատով, եւ պարտիզպանի մը պէս պիտի կորէ աւելորդ բաները, մօտենալու համար կորիզին, իր կութեան: Բայց տրուած ըլլալով, որ ինք եւս ունի նախասիրութիւններ, պիտի չկարենայ գտնել այդ կորիզը, եթէ նոյնիսկ մօտենայ անոր: Իր ըրած քննադատութիւնը եւ մեկնարանութիւնը եւս պիտի ըլլան գրական նոր գործեր, որոնք պիտի կարօտին նոր մեկնարանութեան եւ նոր քննադատութեան:

Նոր քննադատութիւնը գրութեան կը մօտենայ իբր անկախ իրականութիւն, առանց նկատի առնելու անոր Հեղինակը: Հին քննադատութիւնը եւս, երբ գործին կը մօտենար, զայն կը նկատէր իր Հեղինակէն անջատ իրողութիւն մը: Հեղինակին կարծիքը իր գործին իմաստին մասին կրնար չընդունուիլ իբր ճշմարտութիւն: Հեղինակը կրնար իր գործը մեկնարանել իր անոնցով, որ միշտ քննադատինը չէր: Սակայն ասով միասին քննադատը չէր կրնար անտեսել Հեղինակը, անոր ստեղծագործութեան պայմանները, ժամանակը եւ ընկերային մթնոլորտը:

Նոր քննադատութիւնը կ'երթայ աւելի Հեռուններ, անիկա գործին կը մօտենայ այնպէս՝ ինչպէս քիմիազէտ մը պիտի մօտենար իրեն ամբողջովին անծանօթ բաղադրութեան մը:

Հոս եւս նոր քննադատութիւնը ունի նախորդ մը, որ նախատեսած է այս բողոքը: Այդ նախորդը Փօլ Վալերիին է, որ իր «Մատին տիպոլը» գործին մէջ կը յայտարարէ. «Գործի մը հեղինակը անխորհրդ մամբամամութիւն մըն է»: Այդ գոյթակղեցուցիչ հաստատումին կ'արձագանգէ ժորժ Ժընէթ,

1966ին լոյս բնծայած իր «Պատկերներ» գործին մէջ. «Դարձ մը ի վեր գրականութեան մեր շարժումը հիմնուած է ա՛յն տեսութեան վրայ, թէ գործ մը ստեղծուած է իր հեղինակով եւ անոր արտայայտութիւնն է: Այս տեսարկու իրողութիւնը ա՛յ միայն ազգած է գրական ֆնակատութեան մեքտանքը, այլև՝ անոր ցիւքերում վրայ: Անիկա կը ՁՈշէ գիրքի մը ծծումդին մասնակցող մտննէն կարեւոր եւ մտննէն փոփուկ գործողութեան վրայ, որ է ընքերցումը»:

Այս բուրդէն կարելի է հետեւցնել ա՛յն՝ զոր բաձ է ժողովուրդը եւ անկէ հոք, Ան Պրիւյէր. «Ո՛չ մէկ նորութիւն արեւին տակ»:

Նոր գրականութիւնը անկուձային շարժում մըն է, որ ծովը ինկած նաւարկելուի մը պէս կը փնտոէ փրկութեան շատ մը:

Այս կացութիւնը նոր չէ: ԺԵ. դարուն, այսինքն՝ Միլլին դարու վախճանին, երբ անցաւ դիւցազներգութիւններու, ասպետական վէպերու, զաւեչաներու եւ ժողովրդային թատրոնի շրջանը, նոր հեղինակները, որոնք մեծ գարգացումի տէր էին, դանուցան անելի մը առջեւ եւ, անտեսելով նիւթը՝ իրենց ամբողջ ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին ձեւին վրայ, եւ հրահանգեցին այնքան խիստ օրէնքներ, որ բանաստեղծութիւնը դարձաւ տեսակ մը բառախաղ, որ կը պահանջէր արթնութիւն եւ նորարարութիւն: Այսպէս, օրինակի համար, այդ դասակարգին պատկանող քերթողներէն մէկը կը հպարտանար իր շարագրած մէկ քերթումով, զոր կարելի էր կարգաւ ՅՅ ձեւով, այսինքն՝ աղէն ձախ, ձախէն աղ, վերէն վար, վարէն վեր, շեղակի, տողընդմէջ, բառ ընդմէջ, եւայլն, եւ ամէն անգամ կարդացուածը բան մը կ'ըտէր:

Նոր քննադատութիւնը կարծէք յաջորդն է ԺԵ. դարու այդ քերթողներուն, որոնք ճանչցուած են Մեծ հետադիմը անունով, որոնց համար կարեւորը լեզուն էր, բառը, հոետարութեան օրէնքները, բայց ո՛չ՝ իմաստը, պարունակութիւնը:

Նոր գրականութիւնը կը ձգտի ասով բերել արուեստի աշխարհի մեծագոյն յեղաշրջումը, պահանջ ընել հեղինակը եւ գայն բուրբոյին գրկել ստեղծագործողի հանդամանքէն եւ զործին տալ կատարեալ ինքնավարութիւն եւ գերիշխանութիւն:

Այս յեղաշրջումը յանկարծական չէ եղած եւ կրնայ նոյնիկ չյաջողիլ: Բայց կասկած չկայ, որ անիկա պիտի ունենայ իր ազդեցութիւնը եւ գրականութեան անծայրածիր դետի հոսանքին պիտի տայ նոր մղում մը:

Վերադառնալով մեր նիւթին, ըսենք, որ նոր քննադատութիւնը, ինչպէս տեսանք, կը յաւակնի դառնալ գրական նոր սեռ մը, ինքնավար սեռ մը: Անիկա արդէն ունի իր փիլիսոփայական հիմունքները, իր տեսութիւնները, իր շարժումները, որոնք կը կոչուին ձեւապաշտութիւն, կառուցապաշտութիւն, եւայլն, որոնց մասին պիտի խօսինք յաջորդիւ:

ՆՈՒՊԱՐ ՁԱՐԵՈՒՏԵԱՆ

(Շար. 1)

Մ. Ս. Հ Ե Ր Կ Ե Լ Ե Ա Ն

ՌՈՒԲԵՆ ՆԱՔԵԱՆ
Կ Ա Մ
՝ՇԱՐԺՈՒՆ՝
ՔԱՆԴԱԿԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ
Հ Ի Մ Ն Ա Դ Ի Ր Ը

ՌՈՒԲԵՆ ՆԱՔԵԱՆ

Եթէ Նաքեանին Հարցնէք, թէ ինք ի՞նչ կարծիք ունի իր մասին՝ իբրև ա՝մերիկեան քանդակագործ, ան կը պատասխանէ .

— Նախ՝ ես ո՛չ թէ ամերիկեան քանդակագործ եմ, այլ՝ միջազգային: Իսկական հունճարնիւր քանի մը դարը մէկ ուշտարճ կու գան եւ շեռ գիտեր ո՛ր կամ երբ: Աշխարհի մեծագոյն քանդակագործներն են եգիպտացի Ախետատոնը, յոյն Ֆիտիասը, Միքէլ Անճելոն, Ռոտէնը եւ Ռուբեն Նաքեանը:

— Իսկ ի՞նչ կը մասնէք Հենրի Մուրի եւ Այեքսանդր Քալտըրի մասին:

— Հենրի Մուրը քանդակագործ է, այսինքն գէշ չէ, սակայն Քալտըրը պարզապէս ճիշդի մասուր մըն է: Քանդակագործը եւ, ընդհանրապէս, արուեստագէտը պէտք է մարդ քակով գրադի: Արուեստը պէտք է բովանդակութիւն ունենայ, պատգամ մը: Ձեռք գոյութիւնը տակաւին արուեստ չէ: Քալտըրը կրնանք առաւելագոյնը զարդանկարիչ Համարել: Անոր փառքը պարզապէս քարոզութեան արդիւնք է: Գոյութիւն ունի շարժումն ճկարչութիւն անունով գործք մը: Ես

շարժուն քանդակագործն եմ, շարժուն քանդակագործութեան հիմնադիրը: Այժմ շատ արագ կ'աշխատիմ, սակայն այս արագութիւնը ձեռք բերած եմ տասնհակ տարիներու տքնաջան աշխատանքով ու փորձով: Արագ կ'աշխատիմ, այո, սակայն երբեմն շտկելու ատեն շատ կը խաղամ քանդակին հետ եւ տեղ մը կը հասնի, ուր կը տեսնեմ, որ արդէն իմ պատկերած կերպարս աղաւաղուած է ու քանդակը փնայած: Ատկա իմ թերութիւնս է:

Նաքեանի հողին խառնող զգացումները օրերու, շաբաթներու եւ երբեմն տարիներու ընթացքին կը կուտակուին ներսը եւ օր մըն ալ, դերլարուած պահու մը, պարպուելու անհրաժեշտութենէն մղուած՝ կայծակնային արագութեամբ, ինչպէս ինք կը սիրէ ըսել, կը քանդակէ ա՛յն հողեկեանի, որուն մէջ կը թաւալի այդ պահուն, ստեղծելով ինքնուրոյն կերպար մը՝ իւրայատուկ խառնուածքով եւ հողեկեանիով:

Նաքեանի ինքնապատահ յայտարար-

բուժիչները կը բիին իր արուեստի ներքին ուժակտեղանքն: Ան չի կասկածիր իր արուեստին վրայ եւ ատոր համար տլ կրնայ դադարներ տալու իւր, Գալտըրը դարձնել «Միջի մտուգ»:

Ռուբէն Նաբոնի իսկապէս հռչակած քանդակագործ մըն է, յա՛տկապէս՝ Ամբրիկայի եւ Եւրոպայի մէջ: Ան տըւած է բազմաթիւ ցուցահանդէսներ Մ. Նահանգներու, Փարիզի, Լոնտոնի եւ արեւստի այլ ոստաններու մէջ: Նիւ Եորքի, Ուաշինկթընի, Տիթթոնիթի, Լոս Անճեյըսի եւ արդի նշանաւոր այլ թանգարաններու մէջ ունի միշտ իր արժանի տեղը:

Սկզբնական շրջանին, Նաբեան իրապաշտ քանդակագործ էր: Առաջին շրջանի առ զործերէն նշանաւոր են երկու նախադասներու քանդակները՝ «Ռուզվիլթ» եւ «Ճանարե», ինչպէս նաեւ «Փաղկ», «Նրիտասարդ ցուլը» եւ, յատկապէս, պէյս պոլ խաղաղող Պապի Ռուբի արձանը:

Ուաշինկթընի կերպրոնական Հրապարակին վրայ գտնուող Հիւ՛հորն թանգարանի մուտքին, աղի վրայ, դրուած է Նաբեանի «Ոսկէ գիտերով աստուածուհին» անուն քանդակը, Գալտըրի եւ Ճան Ուաքիի գործերուն կողքին, իսկ միւս դրան զով, դարձեալ աղին, «Լուկրեցիայի առեւտրուովը», այս անգամ Հենրի Մուրիի կողքին: Նոյն թանգարանին մէջ Նաբեան ունի աւանտիակ մը ուրիշ մեծարժէք գործեր:

«Ոսկէ գիտերով աստուածուհին» տպաւորիչ է եւ ունի ողորդական բան մը իր մէջ: Աստուածուհիին դուրսը անգթորէն պոկուած-հանուած է, ձեռքերը գրեթէ չկան, իսկ գիտերը կարուած են ու յենակներու օգնութեամբ դրուած են կոնքերու կողքին, հորիզոնական ձեւով:

Ներկայ դարուն կնոջ մերկութիւնը շունի այն Հրապարակը, որ ունէր անցեալ եւ նախորդ դարերուն: Անոր գեղեցկութեան խորհուրդը քանդուած է այսօր: Այսօր մարդ ամէնուրեք մերկութեան կը հանդիպի, շարժանկարի եւ թատերական արահներու մէջ, թերթերու եւ յատուկ

գիրքերու մէջ, խանութներու ցուցափեղկերուն եւ որմնաղմբերու վրայ, պատկերասփիւղի գովազդի բաժնիներուն եւ, վերջապէս, փողոցին մէջ, որ ողորուած է մերկութեամբ:

Արուեստագէտը կը տեսնէ այս բոլորը եւ կը քանդակէ այսօրուան աստուածուհին: Կինը թէեւ փոքած է իր բնութեւ, բայց պահած է աստուածուհիի հանդամանքը: Անոր մերկութիւնը ոսկիով կը շափուի աւելի, քան գեղարուեստական արժէքով: «Ոսկէ գիտերով աստուածուհին» գործին ողբերգականութիւնը տաւելարար կը կայանայ հեղինակին վերաբերումին եւ մտածելակերպին մէջ: Անոր համար կինը դարձած է գեղեցկութեան մարմնացում, խորհուրդ ու ձգտում ըլլալէ ու դարձած շուկայի ոսկի, շուկայի ապրանք:

Ռուբէն Նաբեանի մէկ ուրիշ դուրս-գործոցը՝ «Սալչէն Էջէք», դրուած է Նիւ Եորքի Մանհաթըն թաղամասի երկնաքերներուն կողքին, հայկական Մ. Վարդան եկեղեցիին դիմաց: Այս գործը իր բնութեով կը յիշեցնէ «Ոսկէ գիտերով աստուածուհին», ա՛յն իմաստով, որ եթէ վերջինին մէջ կնոջ գեղեցկութիւնը կարճացած է իր խորհուրդը ու քայքայուած, հոս ալ Քրիստոս, այսինքն՝ Աստուած, կորսնցուցած է իր խորհուրդը եւ նոյնպէս քայքայուած:

Կան Հաւատացեալներ, կան կկզժ Հաւատացեալներ, կան անհաւատներ եւ զեռ կան վաճառական Հաւատացեալներ: 20րդ դարու քրիստոնեայ ժողովուրդը իր առաջնայ վերաբերումը չէ պահած Աստուծոյ հանդէպ: Հաւատքը ստացած է նոր ըմբռում եւ րովանդակութիւն: Այսօր եկեղեցիներուն մէջ նազ կը նուազեն ու տիւքօ կը պարեն, երբ ատեն մը միայն երկիւղածութեամբ կը մտնէին Աստուծոյ տունը: «Սալչէն Էջէք»ին մէջ ա՛յ Քրիստոս կը տեսնէ գիտողը եւ ոչ ալ խաչ: Իրարու վրայ շարուած են երկար ու խորանարդաձեւ ձողեր, որոնք կը կազմեն բուրդ մը՝ իրրեւ ամբողջութիւն: Այս խորանարդաձեւ ձողերը կը խորհրդ-

ԼՅՏԱՆ ԵՒ ԿԱՐԱՊԸ

դահլեն իրարու վրայ կուտակուած խաչի եւ Գրիստոսի կոտորուած մասերը, որոնք ձգտում մը ունին դէպի երկինք, առ Աստուած բողոք մը ունին կարծես: «Խաչէն էջէ՞ք Գրիստոսի խաչէն էջքէն Կալիֆի՛ քրիստոնէութեան անկումն է: Հեղինակը, այսպէս, շոր հշմարտութիւնը շարտած է մարգու երեսին:

Ռուրկն Նաքեան երբեմն կը դիտարկէ քրիստոնէական թեմաներ, բայց ընդհանրապէս իր նիւթերը ածուած են հեթանոսական առասպելներէ, ինչպէս «Լուկրեցիայի անհետագայը», «Օլիմպիոս», «Վեմիւսի ծնունդը», «Էլետան եւ կարապը», եւ այլն: Ըստ արուեստագէտին, կարեւորը նորոյթը չէ, այլ՝ լատր սահղծելը: Հետեւելով այս սկզբունքին, միշտ ձգտած է լատրոյնին եւ այս պատճառով ան ունի բազմաթիւ մշա-

կումներ իւրաքանչիւր գործէն: Յատկապէս իր «Էլետան եւ կարապը» գործը ունի բազմաթիւ մշակումներ, զորս, իրենց հերթին, ըմբռնուած են մեծատաղանդ բազմաթիւ արուեստագէտներ, ինչպէս Միքէլ Անճելօ, Չանթրոն, Փօլ Վերոնէզ եւ ուրիշներ: Դասական այս արուեստագէտները աշխատած են աւելի զդասցական յարաբերութիւններու մէջ դնել «Էլետան եւ կարապը», մինչդեռ Նաքեան, կնոջական մարմնի եւ կարապի կոր, սահուն եւ կլոր գիծերու միջոցով՝ սէրը կ'արտայայտէ նորագոյն ծօնեցումով, սեռով:

Ռուրկն Նաքեան ունի նաեւ չքնադ պարուհիներու շարք մը, ինչպէս «Պարուհի», «Սալուէի պարը», եւ այլն: Հոս արուեստագէտը չի բաւարարուիր դեղնակութեամբ յաղեցած պարին իտէա-

լական մէկ պահը տալով, ինչպէս պիտի ընէր էսկիսր Տէկան, այլ կ'աշխատի պարի քանի մը լաւադոյն պահեր տալ եւ այս գաղափարը պատկերացնելու համար պարուհիին ձեռքին ու ոտքերը կը տեղափոխէ եւ կը դնէ մարմինին տարբեր մասերուն եւ անկիւններուն վրայ: Հակառակ մարմինի ազաւագման, Նաբեանի պարուհիները պահած են իրենց կոնացի շարժումներուն կրքոտ հրապոյրները:

*

1978ին, Նիւ Եորքի արուարձանային իր արուեստանոցին մէջ, հանդիպում մը ունեցանք նշանաւոր արուեստագէտին հետ, որ կարգ մը անգիկոթիւններ հազորոց իր կենսագրութենէն:

— Մնած եմ 1897ին, Նիւ Եորք, ուր անցուցած եմ ամբողջ կեանքս: Մնողներըս զէյթունցի են, իսկ զէյթունցիները, այսինքն՝ իմ պապերս եղած են քաջամարտիկներ ու հրուած թուրքին դէմ: Մայրս հայկական համով ճաշեր կը պատրաստէր, տալմա եւ իմամ պաշլմտը

կ'ըսէր: Ծատ համով էին: Մինչեւ հիմա անոնց համը բերանս է: Ախո՞՞ս, որ կինս իտալուհի է եւ չի կրնար նման ճաշեր պատրաստել: Գիտէ՞ք, բոլոր զէյթունցիները կոտորուեցան թուրքերուն կողմէ: Հիմա զէյթունցի դրեթէ չկայ աշխարհ: մէջ, Զէյթուն ալ չկայ:

— Հոս կը սխալիք կարծեմ, պարոն Նաբեան, — ըսի, — զէյթունցիներ շատ կան աշխարհի վրայ: Թուրքերը չկրցան բոլորը կոտորել, մէկ մասը ազատեցաւ կոտելով: Զէյթունցիներ շատ կան յատկապէս Հայաստանի մէջ:

— Իրա՞ւ, ինչպէ՞ս: Իսկ ես կը կարծէի, որ վերջին զէյթունցին եմ:

— Զէջ՞ք փափաքեր անդամ մը Հայաստան այցելել, որ անպայման կը հանդիպիք զէյթունցիներու եւ, ինչու չէ, կը հիւրասիրուիք նաև մեր այնքան սիրած աղջկայով եւ իմամ պաշլմտըսով:

Քմծիմաղ մը երեւցաւ դէմքին ու ըսաւ.

— Հայերը մոլեռանդ քրիստոնեաներ են, իսկ ես հեթանոսական աստուածներ

ՈՍԿԷ ԳԻՍՏԵՐՈՎ ԱՍՏՈՒՄՈՒԷԼՆ

կը քանդակեմ: Ինչպէ՞ս կրնան զիս ընդունիլ: Իսկ դուք գիտէ՞ք, որ հայերը շումերներէն սերած են, շումերները եղած են շատ հին ժողովուրդ, ունեցած են տաղանդաւոր քանդակագործներ եւ, հաւանաբար, անոնցմէ մէկուն ժառանգորդն ալ ես եմ:

Չարժացանք, ինչպէս պիտի զարմանան ուրիշներ, որ աշխարհի մէջ հռչակուած արուեստաբէտ այս հսկան այսքան թիր կարծիք ունի իր ժողովուրդին մասին: Ի՞նչ մոլեռանդ զրիստոնէաներ այսօր Հայաստանի մէջ եւ շումերներէ սերած ըլլալու ի՞նչ առասպել: Կը զարմանանաք մանաւանդ անոր համար, որ Նաբեան եղած է ընկերը Արշիլ Կորջի Ատոյեանի, որ, հայ ազգի մինչեւ արժատները թափանցելով՝ ստեղծեց ամենաարդի հայ զմանբանկարչութիւնը: Եթէ միջազգային տեսարաններու կողմէ Ատոյեան կը համարուի 20րդ դարու նշկարչութեան մեծերէն մէկը, ապա Նաբեան, իր հերթին, կը համարուի 20րդ

դարու քանդակագործութեան մեծերէն մէկը:

— Ես շատ առողջ եմ, վերսկսաւ Նաբեան, — կեանքիս մէջ երբեք բժիշկի չեմ գացած: Ձէյթունցիները լեռնային առողջ մարդիկ եղած են: Ձիւս շատերը մեռած կը կարծեն, որովհետեւ վերջին տարիներուն երբեք ցուցահանդէս չեմ տուած: Սակայն շուտով անգամ մը եւս պիտի զարմացնեմ եւ ցնցեմ ամբողջ Ամերիկան եւ աշխարհը:

— Եթէ Հայաստան այցելէք, վստահաբար նաեւ Հայաստանի ժողովուրդը պիտի զարմացնէք, — ըսի կրկին:

Փոփոկեցաւ:

Ու երբ իմացաւ, որ արտասաւմանեան ուսանող եմ եւ շուտով պիտի վերադառնամ Հայաստան, զեղեցիկ երեք ջրաներկ յանձնեց ինծի, որ հետո տունիմ:

«Լեռնաւ եւ կարապը» շարքին պատկանող այդ նկարները յանձնուեցան Կապի Կոմիտէին:

ՄՈՎՍԷՍ Մ. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ

Յ. Պ Է Բ Պ Է Բ Ե Ա Ն

Մ Ո Ւ Տ Ք՝
ՈՐԲՈՒՆԻԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԵՆ ՆԵՐՍ

Գ.— ԹԵԿՆԱԾՈՒԷՆ ՄԻՆՁԵԻ ԵՒ ԵՂԵԻ ՄԱՐԴ

«Ասփալթը» նոր էջ մըն է հայ վիպագրութեան համար։
«Հալածուածներ»ու շարքին երրորդ գլուխը կազմող այս գործը, որ լոյս աեսաւ 1972ին, «Մարմարա» հրատարակչատան կողմէ, Սթամպուլ, Փրուսթէն Բուպ-Կրիէ երկարող Ֆրանսական վէպի աշխարհին մէջ կատարուող փնտառութիւններուն ընկալումը կը բերէ եւ կը դառնայ որբունիական նոր փորձ մը այս սեռէն ներս։

Ինչպէս որոշ չափով անդրադարձանք, «Թեկնածու» կը կատարէր արդէն նման փնտառութիւն մը, զուցէ ոչ բաւարարչափ բիւրեղացած կամ ամբողջացած կերպով։

«Ասփալթ»ի սկզբնաւորութեան տեղ դտած «Յառաջաբանի մը տեղ» է «Երկու խօսք» ներածականները այս հարցերուն կ'անդրադառնան։ Ատալինը պաշտպանողական մըն է «Թեկնածու»ին առիթով բարձրացած ազմուկին եւ կատարուած յարձակումներուն դէմ — յարձակումի ենթարկուած է Որբունիի ժամանակի յղացքը, իսկ հոգեբանական տուեալներուն կամ դարգացումներուն հետ եկող սեռայինի կամ մարմինի ներկայութիւնը նկատուած է «կղկղանքի աղբանոց»...

«Երկու խօսք» հեղինակի մտնցման բացատրութիւնն է, որուն մէկ բաժինին անդրադարձանք այս յօդուածի առաջին մասին մէջ։ Անշուշտ, հոն դանուող որոշ կէտերուն հետ կարելի է տարակարծիք ըլլալ, ինչպէս վրձնը խաղին ու վէպին միջեւ կատարուած նմանութեան։ Փաստօրէն, փրձծըլի կտորներուն հաւաքով պատկեր մը կ'ամբողջանայ, մինչդեռ, մարդու յիշողութեան բերումով իսկ, նոյն արարքը յաճախ կը կրկնուի, դէպքեր ու պատկերներ իրարու վրայ կու գան եւ Որբունիի «սակամայ յիշողութիւն»ը ուրիշ բան չ'ընեն արդէն...։ Այսինքն՝ շատ մը դէպքեր, փորձառութիւններ, պատկերներ կը կրկնուին եւ... դուրս կ'իջնան ամբողջական պատկերէն, որ խորքին մէջ դուրս իջնալ չէ, որովհետեւ վէպը փրձծըլ կամ նման խաղ մը չէ։ Ամէն պարագայի, հասկնալի է, որ հեղինակին օրինակը պարզապէս իր միտքը բացատրող նմանութիւն մըն է եւ նմանութեան մը բոլոր եզրերը իրարու համապատասխանելու կարիքը չունին։

Սակայն այստեղ կը շեշտուի գրականութեան պայմանական բնոյթը, որ դժբախտաբար յաճախ կ'անտեսուի հայ ընթերցողին եւ երբեմն նոյնինքն հայ գրողին կամ ջննապատին կողմէ — արձակի թէ քերթողութեան պարագային։ Այս իրականութիւնն է, որ կը շեշտէ Որբունիի.

«Գրականութիւնը գրութիւն է իր սեփական օրհնքներով եւ կանոններով(5), որոնք լեզուական են եւ որոնցմով յտույզ կու գայ բաճառատեղծութիւնը: Այսինքն բանը ստեղծել եւ ոչ թէ պատմութիւնը պատմել»(6):

Եւ ինչպէս գրութիւնը կամ վէպը պայմանական հասկացողութիւն մըն է, նոյնպէս եւ ժամանակի ուղիղ ընթացքը, անոր իբրեւ ուղիղ գիծ ներկայացուցող պայմանագրութիւն մըն է «Ուրիշ խօսքով, շիճու...: Իրական գիծը պարզաբան (սփիւռայ) է: Եւ դեռ գիծը գիծ չէ: Գիծը կէտերու շարունակութիւն մըն է, մէկ կէտէն միւսը պարզապ միջոցներ կան» («Ասֆալթը», էջ 20):

Այս երկու պայմանագրութիւններու պարզարանումով շատ աւելի յրատակ կ'ըլլան «Թեկնածուն», «Ասֆալթը» եւ «Սովորական օր մը» գործերը: Աւելին. կայ առանկ եւս գրական երեւոյթ մը — հեղինակը ներածական իր այս երկու գրութիւններով կը պարզէ իր կեցուածքը իր գրութեան հանդէպ: Յստակօրէն կը գրուի տեսական կամ յղացքային հարցերու հանդէպ հեղինակին տեսակէտը, զոր պէտք է նկատել իբրեւ կատարուած փորձին բացատրութիւնը:

«Ասֆալթը» ըլլալու փորձին մէկ նոր եւ զուցէ ամէնէն խոր կրկնութիւնը կը բերէ: Հոս Մինաս ունի իր աշխատանքը, որ Ֆրանսահայ համայնապար թերթի մը մէջ իր պաշտօնն է: Մէրը, որ սիրային ու սեռային մակարդակներու վրայ բազմաթիւ ստեղծութիւններով կը զարգանայ, եւ առանձնութիւնը, որուն որեւէ յստակ բան տալ դժուար է եւ թիրիմացութիւններ կը ստեղծէ: Փաստօրէն, հոս եւս ան տուն կամ կայուն կայք չունի:

«Վէպը» Նիքոլի մահուան տեսարանով կը բացուի, այսինքն՝ կրկին մահուան պատկերով մը: Նիքոլը, Մինասի կինը (սիրած կինը), ծննդաբերութեան նախորդող ցուերուն մէջ կը գալարի եւ ինք չի կրնար հաղորդակցութիւն ստեղծել անոր հետ, այսինքն՝ անտարբեր կը մնայ որոշ ժամով եւ չի կրնար անոր ցաւը բաժնել: Նոյնիսկ Նիքոլի զրոյշ՝ Մոնթքին ու բժիշկին ու լուր տալով, անոր մահուան պատճառներէն մէկը կը դատնայ...

Երբ Մինաս կը փորձէ Նիքոլի ցուին հաղորդակցել՝ կը կրկնուի Մասին 28ի զէպը կամ կերտած ձեռնի զգայնութիւն (էջ 44-48), որ խորքին մէջ մասնական նկարագիր մը ունի: Իսկ ուրիշ տեղ մը, կնկան ցուերուն դիմաց պիտի մտածէ. «Ուրիշն հօրը վրէժը կը լուծէ կոր» (էջ 51), որ ինքնին թելադրական ակնարկութիւն մըն է:

Ամէն պարագայի, հոգեվերլուծական միտում մը կայ, որ կանգ կ'առնէ կրկնէ բոլոր արարքներուն ու դիւրբորոշումներուն վրայ: Օրինակ, կայ մահուան դէպքին ամբողջական ներկայացումը, ուր այլեւս «Սեմեալը ծամամակէն դուրս մնացած բնկոր» մը կը վերածուի (էջ 147), եւ ապա՝ Մինասի անդրադարձն ու վերլուծումը այս բոլորին (իբ վարուելակերպին):

Առաջին հարիւր էջերուն վրայ ակնարկութիւններ կ'ըլլան, թէ ինք, որոշ շրջան մը տունէն մեկնած է կամ փախուստ տուած, թէ՛ Նիքոլ ատեն մը խուսափած է իր մերձեցումներէն, թէ՛ զաւակը իր հօրը վրէժը կը լուծէ, եւայն: Անշուշտ, Մինասի մտքին մէջ տեղ մը ներկայ է նաեւ այն պարագան, որ կը կասկածի Նիքոլի եւ անոր գործատիրոջ՝ Պրն. տը Լա Տօսի յարաբերութիւններուն մասին: Այս կ'անդրադառնայ, որ Նիքոլի մահուան մահիճին դիմաց իր դէմքին ցաւատանջ արտայայտութիւններն ու ծամածաւթիւնները պարզապէս ձախող զուեշտ մը եղած են իր «Եսասիրութիւնը յազրահարելու»: Սակայն այս բոլորէն ետք, բաժանումի ցաւը կու գայ եւ հերոսին ներաշխարհին ու մարմինին մէջ մահը զգալի կը դարձնէ:

նորքին մէջ, ամբողջ «Ասփայթը», որ Մինասի ու Նիքոլի սիրոյ պատմութիւնն է, կը բերէ զլիսուր տխրարէն բարդ հոգեվիճակը՝ իր բոլոր երեսներով, եւ զայն զանազան մակարդակներու վրայ վերբուժումի կ'ենթարկէ:

Նիքոլ, որ հաւանաբար լուսնահարութենէ կը տառապի (կամ անոր ձեռնարկութենէ մը), յաճախ նուազումներ կ'ունենայ: Այդ ուշաթափութիւնները, որոնք «ժամանակաւոր մահեր» են, Մինասի բառերով, իր սիրոյ բամբակաբարձ պատերազմ կ'ըլլան (էջ 62), եւ այդ անձկութեան վայրկեաններուն, երբ Նիքոլ ամբողջութեամբ կտրուած կ'ըլլայ Մինասէն, իր ամբողջական նուիրումէն տարուած մեծ բաւարարութիւն կը զգայ: Այս մասին տեղ մը կ'ըսուի.

«Այդ տեսարանին առջեւ կ'ունենար իր սիրոյն գերագոյն արտայայտութիւնը, որն է սիրումը էակը ամբողջովին սեփականացնելու քառն զգացումը եւ զայն իրեն ենթարկելու անողոք կամքը: Այդ կամքը կ'ենթարկէր մենաշնորհ մը՝ որ իրեն կը մղէր ցանկալու սիրումը էակին մտքը...» (էջ 67):

Մահուան Հետ Որբունիի Հերոսներուն (կամ Հերոսին) յարաբերութեան պիտի տնդրագառնանք աւելի ուշ: Մակայն Հոս առիթն է փակազիծ մը բանալու Հեղինակին մատչականութեան եւ երբեմն սասիղձի զացող տրամադրութիւններուն վրայ: Այս մէկը կ'երեւի ցաւի-հաճոյքի յարաբերութիւններուն մէջ, Հերոսներու սեռային արամազրութիւններուն մէջ եւ քիչ մը ամէն տեղ: Եարութիւն Քիւրքճեան, իր հարցազրոյցին մէջ, տեղ մը հետեւեալը կ'ըսէ.

«...Բայց վերայրումի հարցը «Փորձ»ին մէջ կը դրուի նաև այլ մակարդակներու վրայ: Թշուառութեան, աւելի ընդհանուր կերպով՝ Զարիփ ու Զարի հարցը հոն կը ներկայանայ հիւանդագին, մագալտակաճ հաճոյցաւոր մը վրայ: Թշուառութեան ցուցադրումն եկող կատաղի հաճոյք մը: Զարի հետ մեղսակցութիւնը ինքնահաճոյ, մահախնդիր կարծես կեցումովի մը ձեւին տակ, որ Սելին կամ ժընէն կը յիշեցնէ, թէն այդ երկուքն ալ անժամօք էին կամ սլոնակ՝ այդ շրջանին»(7):

Հեղինակին պատասխանը յունիինք այս տարբերութեամբ, իսկ հարցումը աւելի հաստատում մըն է կամ մտածում մը եւ պատասխանի չի կարօտիր: Մակայն չարին Հետ յարաբերութիւնը, Հեղինակին յանդնութեան եւ անկեղծութեան մէջ, իր կարգին սկիզբէն իսկ կը յայտնաբերէ նման երակներ կամ գիծեր, որոնց կարելի է հետեւիլ:

Օրինակ, «Ասփայթ»ի մէջ կամ այս պարագային, Մինաս շարունակ սէրը աստուպանք կը նկատէ (էջ 72, եւ այլն), որ կրնայ իբրեւ բաւական ընդհանրացած գաղափար նկատուիլ: Մակայն ան իր անհատական զբաղումը իր հաւաքականութեան կը վերադրէ, ինչ որ զայն կը հիմնաւորէ կամ անոր աւելի ընդհանրական բնութիւնը հոս սայ «Հայերս շատ կը սիրենք տառապանքը» (էջ 176): Հոգեվիճակը աւելի բարդ է սակայն: Մինասի կերած ծեծին ցաւը երանութեան կը վերածուի...: Ատիկէ անդին, ան կ'հրկարի Նիքոլի անկողինին մէջ, ուր տակաւին անոր մարմինին ձեւերը կան, Լըր մեռած է արդէն, եւ անոր ֆիզիքական ներկայութիւնը կը զգայ եւ սէրը կ'ապրէ...: Այլուր, երբ կ'ուզէ, որ իր պատասխանատու խմբագրողը գինք ծաղրէ, եւ կամ՝ երբ «Ասփայթ»ի վերջին էջերուն պայտասկին բռնակոթէն ձեռքը կը ցաւի եւ ինք զձեռքէն աւելի ցաւին մասին կը մտածէ, կը զուրգուրայ» (էջ 248), որքան ալ հասկնալի հոգեվիճակներ են, վերայիշեալ արամազրութիւնները կը

դրսեւորեն: Անշուշտ, այս խառն հոգեվիճակին ամէնէն ցայտուն օրինակներէն մէկը Նիքոլի գործաւորը մօտ Մինասի այցելութիւնն է, որուն մասին Որբունի պիտի ըսէ:

«Եւ այդ էր սարսափելի միշտ ու Միճաս միմչեւ մատոշիզմ կը դիմէ՝ աճօր հետեւեցը վերագտնելու համար, միմչեւ աճօր փաթրոնիմ ինչ կ'երթայ եւ աճօր բերանը կը համբարէ, որովհետեւ քերթեւ այդ մարդը Նիքոլը համարուած է բերնէն»(8):

Պատահական չէ նաեւ, որ հեղինակը վէպի էջերուն կը յիշէ օրինակը ճափոնցի քամաղաբներու, որոնք մահուան մէջ կը գրան գերազանց հաճոյքը (էջ 143):

էջ 122-123ի վրայ, Որբունիի իսկ բառերով՝ մեղանշումի նման արարք մը կը կատարուի վէպին նկատմամբ, որ անսխալնաբար է «հայկական» վէպին համար, պատումը յանկարծ անցեալէն ներկայ կու գայ եւ ժամանակի պատասխանները կու գան ներկայով պատմուիլ: Հոս է, որ կ'ամբողջանայ փրծծըլը — Նիքոլի հայրը ընդդիմացած է աղջկան եւ դադրական աղուն ամուսնութեան, Նիքոլի գործատէրը խորքին մէջ անկար մըն է (տուեալ մը, որ բաւական ուշ է յայտ կու գայ...), որ իր կասկածները կը փարատէ եւ, վերջապէս, երկու քոյրերուն՝ Նիքոլի եւ Մոնիքի լեզուի մեղանշան յարաբերութիւնը, որուն պատճառաւ Մինաս ձգած է տունը:

Վէպի վերջին էջերուն (քանի որ կարելի չէ խօսիլ վէպի վերջաւորութեան մասին), ճիշդ է, որ Մինաս կը յարաբերի Մոնիքի հետ, սակայն հոն եւս կը մերժէ պատասխանատուութիւն ստանձնել, հատուտաւիլ, կայք դէնել եւ կը հեռանայ:

Եթէ աւելի մօտէն քննենք կացութիւնը, կը տեսնենք, որ Մինասի ըլլալու փորձին մէջ շատ բան չէ փոխուած: Հոսթանի հետ եղած միջոցին ան արդէն յստակ կամ առանձին բնակավայր-տուն չունէր. բնակավայրը՝ Վահագնի հետ բաժնուած, պանդոկի մը մէկ սենեակին կը նմանէր: Աշխատանքը՝ իր նախընտրած դործը չէր, եւ այն. այդ բոլորը կարծէք ժամանակաւոր բնոյթ ունէին եւ այդ ձեւով ալ կ'անցնին:

Այս պարագային եւս շատ բան չի փոխուիր: Յստակ չէ, թէ ուր կը բնակի Մինաս: Ան Նիքոլի հետ առաջին անգամ կ'ըլլայ Պրն. աը Լա Տօսի սենեակը: Ամուսնութենէն ետք կը բնակին Նիքոլի տան մէջ կամ այնպէս կը թուի: Գործի աւարտին, երբ Մինասի աշխատած թերթը կը զոցուի, ան վերջապէս կը կորսնցնէ դործը, սիրած կիներ, այսինքն՝ Նիքոլը, որ կը մեռնի: Ռերեմն՝ կրկին առանց սիրոյ, առանց տան եւ աշխատանքի կը մնայ:

Հիմնականօրէն եւ հակառակ այնպէս իր բնական հակազդեցութիւններուն եւ յարմարելու ատակութեան, Որբունիի հերոսը ինքզինք տակաւին զաղթական կը նկատէ. «Պարոն Բոմբուէր, ասոնք ընթացիկ բաներ են գաղթականներու կեանքին մէջ» (էջ 57):

Այս իսկ պատճառով, իր «մնայուն հագեցումը... ազգոյ մը մախթանակիմ կացութիւնն է» (էջ 52):

Այս կացութիւնը, որ կայուն հոգեվիճակի եւ իրականութեան մը մէջ չի պահեր Մինասը, միշտ անձկութեան մէջ կը ձգէ դիմք, որուն հետ կայ նաեւ անվստահութիւնը (պէտք չէ մոռնալ, որ շարքը հեղինակին կողմէ «Հալածուածներ» խորագրերը ունի): Ասոր հետ կու գայ լեզուի եւ գրաւոր արտայայտութեան հետ կայք, որ զոյգ մակարդակներու վրայ կը բանի — թէ՛ հաստատում մը կ'ըլլայ՝ հերոսին համար աւելի վաւերական եւ թէ՛ անոր վստահութիւն կը ներշնչէ: Օրինակ, քոմիսէրին գորոցին մէջ պահ-

ւած արձանագրութիւնները Մինասի համար տւելի իրական կը թուին, քան իր գոյութիւնը: Կամ երբ Նիբոլ կ'ըսէ, թէ ան իր ամուսինն է, եւ ինք՝ անոր կինը, Մինասի առնականութիւնը եւ ինքնազոտահանութիւնը կը վերադարձնէ:

Աւելի՛ն, Նիբոլ իրեն պատկանելիութեան զղացումը կու տայ, զինք այդ երկրին կը խարսխէ, եւ անոր մահով կը կորսուին այդ կայունութեան տանող աստուածն ու վստահութիւնը: Ինչպէս Մինաս կ'ըսէ, Նիբոլ միայն սէր չէ իրեն համար, այլեւ՝ հայրենիք, այժմ վերստին անհայրենիք կը մընայ: Իսկ գործը կորսնցնելով, կը զղայ, թէ փողոցին մէջ քալելու իրաւունքը կը կորսնցնէ (էջ 226):

Հուշանարար հոս անուղղակիօրէն յայտնուող դաղափարաբանական եզր մըն ալ կայ կամ կը գործէ, որ կը սպաննէ օտարը, զաղթական հայուն կենցաղէն դուրս կը ձգէ զայն, ինչ որ համակեցութեան փորձին մէջ ձախողութիւնը կը դառնայ:

Ամէն պարագայի, Մինաս Երազեանի հոգեկան աշխարհի բարդ հակասութիւնները վերլուծելու ամէնէն հետաքրքրական փորձը կ'ըլլայ «Աս֊Փալլը», որուն, բնականաբար, շենք կրնար անդրադառնալ նման մուտքի մը կամ ուրուազձուծի մը մէջ:

ՏԱՐՈՐԻՆԱԿ ՕՐ ՄԸ, ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ՕՐ ՄԸ

«Առվորական օր մը», որ լոյս կը տեսնէ 1974ին, հուշանարար նախապէս հրատարակելներուն շարքին մէջ ցուցակագրուած «Տարօրինակ օր մը» գործն է: Դէպքերու եւ վերջիւումներու շարունակութիւնը, որքան ալ տարօրինակ թուի, Մինաս ժարդուն (որ բաղձաթիւ գաղթականներէն մէկն է) ասորեայ տաղանպը կը կազմէ: Այսինքն՝ կ'ըլլայ անոր սովորական պատմութիւնը, դէպքերու յաջորդականութեամբ քիչ մը տարօրինակ թուացող օրուայ մը մէջ խառնուած:

Նիբոլի մահով կամ ջնջումով վերադարձ մը կը կատարուի Հերոսին նախկին քաղաքը՝ Մարտէյ, ուրկէ փախուստ տուած է, ձգելով մայրը մեռած (աւելի ճիշդ՝ մեռած կարծելով զայն) եւ մեկնած Փարիզ, ուր նախորդ երկու վէպերուն ժամանակաշրջանը կամ շրջանը կը կազմէ: Ներքին յստակ զարգացում մը կամ ան մը տեղի ունեցած է Մինասի հետ: Կէտ մը եւս կ'ուղենք աւելցնել. Հերոսը որքան ալ պնդէ, թէ իր անցքը պատահական կամ պարագայական է (կ'երթայ Որբունիին միանալու եւ ճամբուն վրայ հանդիպած է հոն), իրականութիւնը այդպէս չի թուիր ըլլալ: Ներքին անհրաժեշտութիւն մը ունի կամ պահանջէ մը կու գայ:

Տուեալ գործերուն կապը շատ գիտակից է եւ յստակ: Նախորդ վէպի վերջին էջերուն պայուսակը շաղկած եւ պայուսակի բանակութիւն առթած ցաւին դուրսդուրացող Մինասը, ահա պայուսակը բռնած՝ կանգնած է կայարանի աստիճաններուն վրայ, ուր անցեալներկան իր աչքերուն դիմաց կը պատկերանայ: Վէպի աւարտին՝ ան կրկին կայարանն է, այսինքն՝ կը շարունաւի ճամբորդողի, շարժումի մէջ գտնուող եւ կայք շունեցողի նոյն դոյա֊վիճակը:

Ինչպէս հիվանքիզմի պարագային ենթակային անցեալը կը պատկերանայ իր բուրբ մանրամասնութիւններով (նոյնը կը պատահի որոշ երազներու պարագային ալ), Մինաս կանգնած է աստիճաններուն եւ կը տեսնէ «Փորձ»ի այն պատանին, որ կը վերադառնայ գիրքերը ծախած, դրամը ձեռն

քին մէջ ամուր սեղմած... որ կը կողոպտուի պատնիկներուն կողմէ: Նկարապատութիւնը այնքան մանրամասն է եւ առարկայական, որ, քամերայի ուսպնակի մը պէս, հերոսը իր անցեալ-ներկային մաս կազմող այդ դէպքին ամբողջութիւնը — ներառեալ ինքզինք — հոն կը տեսնէ: Երկրորդ վերլուծումը ոստիկանատան դէպքն է, ուր նոյն ձեւով կը վերապատմուի տուղին միպակին մէջ տեղ գտած գողութեան փորձը:

Յորքին մէջ, այս երկու նկարապատութիւններով կամ պատումներով ո՛չ միայն անդրադարձ մը կայ եղածին, այլեւ զայն ըմբռնելու եւ տեսնելու հասուն փորձ մը՝ այլ տարիքի մը տեսադաշտէն: Հարցաքննող ոստիկանին եւ հարցաքննուող պատանիին միջեւ կապը, պատին վրայ կախուած նախադասին նկարը եւ օրէնքի հասկացութիւնը հարցադրող հոգեբանութիւնը կը ոտատան նախապէս չխորացուած եւ չհասկցուած ասորոյութիւն մը:

Այդ քաղաքին մէջ Մինաս խախտած է օրէնքը՝ իր երկու երեսներով: Գողութեան փորձով (ոստիկանատան հարցաքննութիւնը) զանցած է քաղաքի կամ դուրսի օրէնքը, իսկ հայրը շփոխարինելով եւ մօրը դիակին առջեւն փախուստ աւելով՝ ներսի, այսինքն՝ զաղթական հայու կամ տունի օրէնքը: Ահա, այս խմատով, Մինասի վերադարձը կամ հանդիպումը հաշտեցութեան կամ վերաքննութեան առիթի մը կը վերածուի:

Շրջապատը փոփոխութեան ենթարկուած է: «Փորձ»ի տնտեսական ուր տաղնապը շեյ: Հայ զաղթականներու ընկերութիւնը, իր ներքին կամ էական հարցերը շքնած, ինկած է նիւթական բարօրութեան կամ յարգութեան հեղինակէն: Մինասի եղբայրը՝ Արմէն, տարուած է յաջողութեան երազով, իսկ բնտանիքը աւելի լաւ կացութեան մէջ կը գտնուի: Դեռտղ բաւական լաւ հեռանկար ունեցող գործի մը մէջ է եւ Մինասին կ'առաջարկէ իրեն միանալ: Քիչ ետք կայանալիք Աշխէնի հետ ծանօթացման եւ ամուսնութեան փորձը, նոյն արտագրոզական կենսաձեւին մէջ հերոսը մտցնելու կամ ներդրուելու ճիշդ մը կ'ըլլայ, որ կը մերժուի:

Մինասի վերադարձին հետ, Եւալանի բերնով կը գրուի բոլորը չարձրկող հարցումը. «...ինչպէ՞ս դուք այդ քաղիքի հետ ամուսնացար» (էջ 76): Օտարը բողն է՝ բնտանիքի եւ հայկականի օրէնքէն դուրս գտնուող մեղքի կամ ապականութեան առարկան եւ, քանի որ նիքով մեռած է, Մինասի վերադարձը անտակ որդիի դարձին պէս բան մը կ'ըլլայ:

Վերստին կը ծագի հօրը դերը ստանձնելու պարագան: Հօրը մեծցուած գծանկարը՝ Մինասի դպրոցական տարիներուն, շնչուող լուսանկարէն եւ մասամբ Փիտայիի կամ շերքէղի ծպտումով լուսանկարէն տարուած, այդ դիտակցութեան ներկայութիւնն է: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ այդ շրջանին սկսած է Մինասի դրականութեան կամ գրելու փորձը:

«Ինչ որ եղաւ իմ պարտութիւնս գիծերու աշխարհին մէջ՝ ի՞նչ անտեսանելի կամբը կը բերէիք անոր իմքնաբիւնը ոչնչութեան սերած իմ սկզբնական անմեղութեան»:

«Այսպէսով հայրս իմ մէջ կը հաստատուէր» (էջ 66):

Բնականաբար, նման ստանձնում մը միայն անհատական մակարդակի վրայ չի գար, անոր կը հետեւի հայկականի խմատով հասարակականը: Մայիս 28ի, այսինքն՝ Հայաստանի անկախութեան տօնին առթիւ հօրը աչքին կենդանութիւնը կամ փայլը այդ իրականութեան կամ դիտակցութեան ներկայութիւնը կամ պահանջը կը բերէ: Հետաքրքրական է նաեւ Մայիս 28ին հետ կապուած այս դէպքին եւ «Ասֆալթ»ի դէպքին առջնութիւնը...

Հայ հօր հակաբեկոր նիքով հայրը՝ զատուորը կը կաղմէ, որ ար-

առջին օրէնքի պաշտպանն ու ներկայացուցիչն է: Ինչպէս Մինասի երգին մէջ կ'երևի, իրենց շնած զաւակին ժիջոցաւ դատաւորը կը սպաննէ իր աղ- ջիկը... Այսպէս, երկու հայրերը, հակադիր բեւեռներու վրայ, երկու օ- րէնքներու ներկայացուցիչներն ու պահպանողական հեղինակութիւնները կը դառնան:

Հոս եւս երեւան կու գան աշխատանքի, ասն, սիրոյ-սեռային լը- ծակները: Աշխատանքը Ղեւոնդի ստաթարկին կամ Արմէնի հետանկարին ընդ- մէջէն կու դայ. ասուը հօրենական (մօր) տունն է, ուր մայրն ու զոյրը ճիգ կը թափեն, որ եղբայրը իր անկողինը չզրուէ եւ ինք հոն հաստատուի: Իոկ սէրը ընտանիքի կողմութիւնն է, ասանդական ընկալումով: Ամբիաններու այցելութիւնն ու Աշխէնի հետ դիշերապտոյտը, ընկերութեան ու ընտանիքին կողմէ զինք հօրենական-ասանդական շրջանակին մէջ առնելու փորձին կը վերածուի — հայ աղջկայ մը հետ տուն կազմելու, ապահով աշխատանքի մը մէջ մտցնելու, ապահովելու բոլորին նման արտադրողական-յաջող ապագայ մը, որ կը մերժուի Մինասի կողմէ: Անշուշտ, ասոր մէկ մասը հայկականի հետ հերոսին յարաբերութենէն կու դայ, իսկ այլ բովին մը զուտ խառնուած- քային է: Գիշերային պտոյտին ընթացքին Մինաս պիտի մտածէ.

«Նայուածքս նկար մըն է՝ որուն մէջ կը նգնիմ տեղ մը բացալ Աշխէ- նին համար, ինչպէս ինքզինքիս համար փնտրած էի առատուն: Տեղ մը չեմ կրնար գտնել օրծարանի առջեւի ինքզ աղջիկներուն հով, տեսիկ մը վիա- ստաբիւմ կ'իջնէ վրաս (...): Մինակաթիւնս կը փնտրեմ: Երբեք այնքան հանգիստ չեմ գտար ինքզինքս, որքան միանկաթեանս մէջ» (էջ 132):

Ընդունինք կամ ոչ՝ հիւանդագին դիժ մը կայ այս բոլորին մէջ: Մի- նասը, որ անուն մը ունի, մարմինն ու սէրը ճանչցած ըլլալ կը կարծէ, շատ ալ օտարի ու հայկականի համադրումը կատարած ըլլալ չի թուիր: Նեթուի մահէն եւ իր այս երկրորդ հետադուժէն այս եզրակացութիւնը կարելի է հա- նել միայն: Եւ ինք, զիչ հոգ, այս մէկը պիտի խոստովանի: Հետաքրքրա- կանը այն է, որ ինք պէտք է Աշխէնը այդ պոստիկներուն մէջ տեսնէ, որ- պէտքի կարենայ գալն ընդունիլ: Այսինքն՝ տակաւին սեփականին հետ յա- բարեբիտու, արարելու անկարողութեան մէջ է, իսկ օտարին հետ ստեղծուած յարաբերութեան պտուղը շնած կը մահանայ եւ կը սպաննէ իր մայրը:

Սակայն ի՞նչ կը տեսնէ Մինաս քաղաքին մէջ: Մէկ կողմէ կայ տու- ղը, իր բոլոր ստորագիւլներով եւ վերոյիշեալ մտահոգութիւններով, միւս կողմէ՝ օրէնքն ու պոստիկները — շահագործումը: Քաղաքի այս երկու երես- ներն ալ կը գիտուին զաղափարախօսութիւններու աղիցութեան տակ (հա- մակերպումի թէ հակազգեցութեան ձևով): Եթէ ասուը, աղապի՛նն ու օ- տարը Խայկական կոչուած ընթացիկ զաղափարախօսութեան մը տարրերը ունին, քաղաքը (ինչպէս նախապէս), ընկերային-ձախ զաղափարախօսու- թեան մը աշխարհահայեացքին ընդմէջէն կը գիտուի: Այսինքն՝ հոն զլիա- սորաբար կայ օրէնքը, շահագործումը, պոստիկներն ու դրամը: Ըստ Որբու- նիի, վէպի վերջաւորութեան դրուած պոստալ պոստիկին կամ կնկան պատ- կերը կ'ամբողջացնէ քաղաքին պատկերը, անոր մէկ այլ երեսը կը բանայ(9): Յստակ է, թէ քաղաքին մէկ երեսն է, որ հեղինակին հասկնալի կամ մատ- չելի կը թուի. անոր որոշ երեսներուն վրայ լուսարձակը կը կեդրոնանայ: Այս բոլորէն հոգ, երազն ու շարժապտակները կը մեան, որոնք փոխուածի ձևեր են...

Ինչպէս ինք կ'ըսէ, Մինասի վերոգրեալ բաւերով իսկ՝ ան իր առանձ- նութեանը կը փնտրէ: Գլխաւորաբար հոն է, որ հանդիստ կը զգայ: Միայլ

չհասկցուինք, քաղաքին կամ քաղաքներուն նկատմամբ յստակօրէն դրական տրամադրութիւններ կան: Սակայն Հոռոթանակն եւ Մայրա լի ցոյցերէն հուք, նիքոյի մահէն, Հեռացումներէն եւ աշխատանքներէն անդին, տակաւին ան ինքզինք գաղթական կը գգայ:

«Ո՞ր տեղը մերն է որ, մայրիկ. մարդուս միակ տեղը իր երկիրն է եւ մեծք երկիր անգամ չունինք, կարծես որ մը, երկիմէն իմկած եմք երկրի վրայ եւ այն օրէն ի վեր գուր տեղ կը փնտռենք» (էջ 175):

Անուշտ, որոշ հակասութիւններ կան հոս: Մինաս որքան ալ իր կայք չհաստատելու իրականութիւնը կամ պատասխանատուութիւնէ փախուստը հայկականութեամբ եւ գաղթականի կացութեամբ հիմնաւորէ, իր պատճառարանութիւնը շատ ալ համոյիչ չի թուիր, որովհետեւ, ինչպէս տեսանք, այլապէս կը շարունակ շրջապատի կեանքին: Սակայն, վերջին հաշուով, չուզէր տեղի մը պատկանիլ: Ստանձնումը պատկանելիութիւն պիտի նշանակէր եւ հաւրածուաներէն շորս փորձերէն հուք, տակաւին Մինաս չէ հրամ. վայրի մը չի պատկանիր, այսինքն՝ սէր, աշխատանք եւ տուն չունի, կենդանի կապեր կամ յարաբերութիւններ չունի (ինչ որ ընկերութիւն պիտի նշանակէր) եւ ստանձնութեան ու երազին մէջ կը մնայ, հակառակ ներքին աշխարհի հասունացման եւ իրերու փոփոխութեան: Փաստօրէն, հարցը խառնըւած քային բնոյթ ունի:

Հետաքրքրական այլ երեւոյթ մը եւս. պատումը կամ նկարագրութիւնը առաջին դէմքով ըլլալ թէ երրորդ, նոյն առարկայականութիւնը կը ցուցարներէ: Հերոսը կամ դիտար տիրաբէր իր մասին կը խօսի այնպէս, որ կարծէք ուրիշի մասին է խօսքը: «Նայումք(ը) նկար մըն է», որուն ընթացքէն կը դիտէ պատահարները այնպիսի՝ մանրամասն ու քննական տկարկով, որ կարծէք նկարիչ մը բառերով կը նկարագրէ եւ հոգեբան մը կը վերլուծէ: Վէպի պարագային՝ Որբունիի համար կը պատահի այն՝ որ պատահած է Մինասի համար, երբ հօրը դժանկարէն մեկնած՝ բառերը եկած են գրեթէ փոխարինելու: Յստակ այլ ճիշդ մը եւս կայ. ամբողջ դործը կարծէք լուսանկարներու շարք մըն է՝ մանրամասնօրէն աշխատցուած: Բացառապէս է այս ճիշդ պոնտիկներու, Ամիրեաններու այցելութեան եւ, մանաւանդ՝ Ազնիւի պատկերին մէջ, որ լուսանկարէ մը կը մեկնի: Սակայն հոս, անկախ դրուական քննարկէն, որ յստակօրէն երեւան կու գայ «Փորձ»ի եւ «Անվորակ»ի օր մը» գործերուն մէջ տեղ գտած նոյն դրուագներու պատումէն, կատարւածը նոյն իրականութեան վերագործ մը կարելի է նկատել, այս անգամ ուրիշ տարիքի եւ փորձառութիւններու լոյսին տակ: Վերջ ի վերջոյ, «Եւ եղի մարդն այլ նոյն կացութիւնը հասկնալու կամ քայքայելու ճիշդ մը պիտի ըլլայ (աւելի ճիշդ՝ եղած է): Այսինքն՝ նոյն անցեալ-ներկայի, նոյն գոյութեան կացութեան վերաքննութիւնը կը կատարուի, տարբեր տեղերէ, կէտերէ եւ երեսներէ մեկնած:

Փալով հարցի էութեան, հակառակ բոլոր ճիշդերուն եւ ընդհանրապէս առողջ մտածներուն, հերոսը չի յաջողիր իր մերժումներուն ու դրական մըղումներուն համադրումը կատարել, իր կենսածէր գտնել. ըլլալ:

«Փորձ»ի շրջանէն՝ փախուստը, որ աւանդական պատասխանատուութիւններէն փախուստ մըն է, մեկնակէտ մըն է միայն: Հոռոթանակն ու Վահագնը հանգրուան մըն են: Նիքոյի մահը այլ շրջան մը կը փակէ: Իսկ վերագործը ընտանեկան յարկին տակ, քննական ձեւով հոն ըլլալու նոր փորձ մը կ'ըլլայ (որոշ վերապահութիւններով) եւ կը մերժուի հասարակ Մինասին կողմէ: Աւելին. այդ կենսածէր շնք տեսներ նաեւ «Եւ եղի մարդուն մէջ,

որովհետեւ մինչեւ ըլլալու փորձը կ'երկարի. նամադրուած կենցաղով եւ եղած թոժաօին մասին չի խօսիր, որ հաւանաբար սխալ է ակնկալել նաեւ, որովհետեւ ուրիշ սերունդի մը միջոցաւ կրնայ իրականանալ:

ՍԵՌԱՅԻՆ ԹԵՄԱՆ

Նման յարաբերութիւններու շրջադիմին մէջ, բնականաբար, սեռային-սիրային կապը դրական ձեւով չի զարգանար: Անուուզն շատ խտուն է եւ դժուար բանաձեւելի:

«Փորձը կը բերէ զրկուածութիւնը կամ զաղթականի չքաւորութիւնը: Ան զրկուած է սիրոյ զուրկութեան քէն եւ սեռային բաւարարութենէն: Սպասուհիին հանդէպ իր վերաբերումը, պոռնիկներուն կողոպուտը եւ կամուրջին սակ պակաս աղջկան հետ իր յարաբերութիւնն ու զոգութեան զէպքը առողջ զարգացում չեն գրեւորել:

Ինչպէս տեսանք, «Թեկնածուն» ուրիշ հարցեր կը բերէ: Ծաթմային ու Վահագնի կապը անբնական է եւ մահուան ու ազտութեան հետ կը զուգակցուի: Սեռայինի այս նկարագիրը ակամայ անկարութեան կը մասնէ տիպարը, որ այնչափ կրնար իր նմանին՝ հայուն հետ կենակցիլ եւ, ամուսնութեան օրն իսկ, տունէն փախուտ կու տայ: Թոսեցանք արդէն Մինաս-Վասահ նմանութիւններուն մասին: Այնտեղ յիշուած այլ հայ տիպար մը՝ Աբգար, զաղթական ու համայնավար (ինչ որ բնկերային իմաստով զինք բաց պէտք է պահէ շրջապատին դրոյ), այնքան հանդիստ կը զգայ պիճագիճեքու ներկայութեան շայնքան մտերմիկ, որ իբր քէ հին ծնօթքներ ըլլային, նոյն ցնդէն, նոյն ընտանիքէն («Թեկնածուն», էջ 21): Հարցը այն է, որ Աբգար լաւ կը զգայ միայն պոռնիկներու ներկայութեան, իսկ Հոռթմանի հետ Մինասի յարաբերութիւնը պարզապէս Փիզիքական կապ մը կ'ըլլայ, միջոց մը՝ իր մարմինը ճանչնալու:

«Ասփար»-ին մէջ յստակ է Մինասի ու Նիքոլի սէրը, սակայն անոր բնական երեսը շատ քիչ կ'երեւի: Մինաս կը խօսի Նիքոլի ուշաթափութիւններուն կամ մերձեցումներէ խուսափումներուն մասին: Հոն հիմնական սեղ կը զբաւէ երկու զոյրերուն՝ Նիքոլի եւ Մանիքի լեզուիկնական կապը, որ սուսանցքային նշանակութիւն ունի Մինասի տունէն հեռացման, եւ ապա՝ Նիքոլի մահուան ցուերուն դիմաց, իր անտարբեր կամ ոչ-հարգական կեցածքին առնչութեամբ: Տակաւին հոն կայ Մինասի մասոյշական զգայնութիւնն ու ցաւ-հաճոյքի առնչութիւններուն մասին իր արտայայտութիւնները:

«Սովորական օր մը» այս կապը ասելի եւս կը շնչատուրէ: Երբ Մինաս Աշխէնին հետ պոռնիկապան փողոցէն կ'անցնի, այս վերջինը կ'ընէ. «Մինաս, բանաստեղծութիւններուդ աշխարհը մտանք» (էջ 121), որ թելադրական է՝ Մինասի բանաստեղծութիւններուն եւ անմին կապակցութեամբ:

Մինաս Փիզիքական քաշողականութիւն մը կը զգայ թէ՛ Աշխէնի եւ թէ՛ Նուարդի հանդէպ, սակայն անոնցմէ փախուտը միայն որոշ ձեւի կենցաղէն (հայ բնատնիքի) իր խուսափումներուն պէտք չէ վերադարձիլ:

Պատահին հետ իր սիրային-սեռային յարաբերութիւնը ասոր ամէնէն յատկանշական օրինակն է (էջ 149-159), որ իր բոլոր մանրամասնութիւններով կը նկարագրուի:

Նախ՝ պէտք չէ մոռնալ, որ այդ որոշ տարիք շունչոց պատուը արտաքին աշխարհին մաս կը կազմէ (ուր, ակամայ, զոյութիւն ունին Հոռ-

թանաք, նիքու-Մանիքը, պոռնիկները, եւայլն: Բարոյական դատումներ պէտք է՛ն կատարել Հոս):

Նուարդի եւ Ալիսէնի հետ Հանդիպումէն ետք ի՞նչ կրնայ ըսել այս յարարութիւնը: Արդեօք արտաքինը քաղաքի սեռականութեան մաս կը կազմէ, որ որքան ալ գիտակցուած, իր շահագործումի եւ սպառողական պարունակին մէջ, կը մնայ քաղաքական, միևնույն ժամանակ մաս կազմող բան մը եւ քաղաքին ամենէն յատկանշական բաժիններէն մէկը կը դառնայ Մինասի Համար: Յիշեալ Հանդիպումէն խօսուն է հետեւեալ մէջբերումը.

«Ձերմտ եմ: Ձերմը արդէն կորսուող կեանքի իմ քննադատականութեան միջոց մըն է: Մահուան դէմ մղուած պայքար մը ու զգաճգուութիւն կոխ մըն է կեանքին վերապառնալու: Խուցիտ պատերը տեղի կու տան ընդարձակ հարկոններու ու միջ կը բարձրանամ մինչեւ երկինքին կապոյտը որ գոյնն է անհունութեան, չորս դիտ սարածուող լոյսը մեան սուրբերու աստուածութեան շրջաններու լուսաւորութեան, որ անորոշ, անհիշական ու եղալ սպիտակութիւն մըն է տիեզերքէն դուրս: Այդ այն վայրն է, որուն միսիկները լուսաւորութիւն անուրը կու տան եւ որուն կ'ակնարկեն Խաւանքաբ Ժողովուրդները երբ կ'ըսեն իրենց մեռելին «բայտերու մէջ արիս» (էջ 157):

Որո՞չ յափով մատականութիւն բուրդ, սեռայինի, հանգքի ու վերացումի, սեռի եւ մահուան կապը բուսական պերճախօս է Մինասի խառն Հոգեւորականին դժուգ. մա՛նաւանգ՝ երբ նկատի կ'ունենանք Ճաթմայի եւ Վահագնի յարարութեան նկարագիրը, որուն հետ կարելի է աւերելութիւններ տեսնել:

«Եւ եղև մարդսուն մէջ այս կապը այլ զարգացումներ կը ստանայ: Հայ ազգիկը յատակ դիտաւարութեամբ Սրբուհի կը կոչուի(10): Կայ օտար ազգական հետ անդրչրիմեան սէրը, որ, ճիշդ է, օտարին քաղաքականութիւնը կը բերէ, սակայն մարմինին, Փիզքական յարարութեան ջնջումը կը նըշանակէ նաեւ: Յաջող Հատուածին մէջ կը դանդաղեց արդէն:

ՄԱՀՈՒԱՆ ԹԵՄԱՆ, ԿԵԱՆՔԻ ԹԵՄԱՆ

Մահը եւ մահացածներու ներկայութիւնը յատակ դէժ մը կը կազմէ Որբունիի գրականութեան ներս: Կրնայ ըլլալ, որ հասարական ջարդէ մը փրկուած ըլլալու իրողութիւնը կամ նման ընկերութեան մը մէջ կեանքի պայմանները, ուր մեռածներու բարոյական ըմբռնողութիւնը, կենցաղը, յիշատակը, աշխարհը, եւայլն, կ'ազդեն եւ կը կողմնորոշեն սպրոդները: Սակայն մահուան զգացումը ատկէ անդին կ'անցնի. կ'աւերելու սեռայինին հետ եւ, շատ յաճախ, յանցապարտութեան զգացումով մը խառնուած կ'ըլլայ:

Նախ՝ Մինասի մահացած Հայրը կայ, որուն մասին խօսեցանք: «Փարձին անանուն հերոսը կը կոչուի անոր դերը ստանձնելու: Մախուած դիրքերուն գումարը, որ պէտք է յատկացուէր մօրը թաղումին (քանի որ Մինաս կը կարծէ, թէ ան մեռած է), պատճառ կ'ըլլայ, որ ան ձգէ իր տունը եւ երթայ այլուր՝ ըլլալու փորձը իրապոյճելու համար: Այս փախուստին մէջ, անշուշտ, մեղքի ու յանցապարտութեան զգացում մը կայ:

Վահագնի անձնասպանութիւնը կը բանայ «Թեկնածու»՝ Մինաս մեղաւոր կը զգայ, որովհետեւ անոր գործն ու տեղը ասնելով՝ ակամայ անոր մահուան պատճառներէն մէկը Հանդիպումն է: Փաստօրէն, Ձիայի, այսինքն՝ թուրքին հետ բարեկամութեան եւ սպանութեան արարքը ընթացք կու տան դէպքերու Հոլովոյթիւն: Իսկ Ճաթմայի սեռային կապը՝ Ձիայի մահ-

ւան սերմը կը նետէ ատելութեան անատակ Վահագնի մէջ: Ինչպէս տեսնե՞ք, Փաթմայի հետ անցած տեսային յարաբերութեան ժամերը, Վահագնի համար ժահուան մէջ ըլլալու ժամեր են:

«Ասփալթը» նիքոլի ժահուան տեսարանով կը բացուի, որուն նկատմամբ Մինաս կրկին յանցապարտ կը զգայ, որովհետեւ ասեմին չէ կատուած Մոնիթի եւ այս մեւով կնկան ժահուան պատճառ դարձած էր: Կայ նաեւ քանի մը անգամ յիշուած երկու հայրերուն պարագան, որոնք մեռած ըլլալով հանդերձ, յստակ ներհայութիւն կը կազմեն:

Մտեղնեցու ներկայութիւն շատ աւելի տիրական կ'ըլլայ «Եւ եղև մարդուն մէջ, ուր ժօր եւ Մարի-Փողէթի զերեզմանները մեկնակէտ կը հանդիսանան»՝ Քոմասի հոգեկան կացութիւնը հասկնալու գծով: Մօրը պերկանքի մօտ է, որ ան Մարի-Փողէթի զերեզմանէն խժուուք մը կը լսէ, որ տակաւ հեծկչուողի եւ ականջին մէջ սուկայ ձայնի կը վերածուի:

Մահուան եւ յանցապարտութեան այս զրացումը, բնականաբար, իմաստ մը ունին Որբունիի հերոսին համար: Գուցէ այս պատճառով է, որ դժուար կ'ըլլայ իր ամբողջական ծնունդը կամ լինելութեան փորձը:

ԵՒ ԵՂՆԻ ՄԱՐԴ

«Եւ եղև մարդը ըլլալու այս փորձը կը պատմէ: Հոն տիրող մթնոլորտը բուական նկարագրէն է եւ աւելի մօտ «Փորձի մթնոլորտին», քան վեճը յիշուող երեք վէպերուն: Յոտակ անմկութիւն մը կայ այստեղ եւ որոշ շտափով հրեանգագին շունչ մը, որ թեթեւցած է միւս գործերուն մէջ:

«Եւ եղև մարդը երկար մենախոտութիւն մըն է մահացած ժօր հետ, երկար խոստովանութիւն մը եթէ կ'ազնեք, ուր Քոմասի հոգեկան աշխարհը կը բացուի եւ անոր հոլովութիւն կը հետեւինք:

Ան նոյն դազթականն է, նոյն «Փորձի տիպարը, որ դժուար կը պատշաճի իր շրջապատին:

«Ի վերջոյ կրնար ըլլայ, որ համնար մըն էի, հաւնաիմ մէջ համնար մը, քայց սմէն հուճա իր հողիմ մէջ կը ծլի ու մեճե հող շումիճե մայրս: Երկրի շօրս հովերուն ցետուած հուճաի էիմ, ծլիլու ամատակ» (էջ 125):

Հստ երկրորդ փակագրի մը եւս պէտք է բանալ: Ընդէ է, որ «Եւ եղև մարդ» ու «Հայաճուածները» շարքին միւս երեք վէպերը տարբեր գործեր են, սակայն անոնց հզին միեւնոյնն է: Մինտան ու Քոմասը տարբեր տիպարներ են, այն իմաստով, որ զեղարուեստական տարբեր գործերու մէջ երեւան կու գան, սակայն յստակ է այդ գործերուն ինքնակենսադրական բնութիւնը (լայն առումով), եւ կ'արժէ մէկ կէտի վրայ կենալ: Մինչ Մինասի հոլովութիւն հետեւելով անոր լինելութեան ճիշդ կը տեսնենք — Հոթմանի ու Նիքոլի հետ, աշխատանքը, ընկերութիւնը, որոնք յստակ իմաստներ ունին — նոյն ժամանակաշրջանին, այսինքն՝ տունէն դուրս անցուցած երկու տարիներուն մասին խօսող Քոմասը, կը տեսնենք, որ ըլլալու փորձէն ոչինչ սորված է եւ մնացած է սաղմնային տիպարը: Հրտանն է, որ զինք կը տանի պոռնիկներուն կամ մարմինին ծանօթացնելու եւ աղբիկը կը պոռայ:

«— Կայս է, կայս է...» (էջ 137):

Այս իմաստով, ինչպէս եւ նկարագրային որոշ նմանութիւններու գրծով, Քոմաս աւելի կը յիշեցնէ Վահագնը (որ Հոթմանն ու մարմինը չէ ճանչնար), քան Մինասը, որ նոյն տիպարին այլ գրեւորումը պէտք է ըլլայ...

Անշուշտ, այստեղ տիրական դէմքը մայրն է, որ զերեզմանէն առաջ

խիստ անպարեններուն կեանքը որոշ չափով դատարարած է: Ան զգացած կամ գիտցած է սոցիալական խտրութեան ճիշտ չափը, որ չի կրնար բնկերութեան հետ պատշաճիչ եւ անգործ, առանց աշխատանքի կը մնայ.

«Ինչ իմ կենսապայտարին մէջ մտնելու առաջ, կ'երեւի զգացեր էիր, որ կանխապէս պարտուած մըն էի» (էջ 115):

Այս մտազրուութեամբ ալ ան կը բերէ Սրբուհին (եւ իր մայրը), զինք փոխարինելու համար: Սակայն թո՛ժաւ, Վահագնի պէս, գրեթէ անկարելիութեան մէջ է սեփականին հետ յարաբերելու:

Այս յարաբերութիւնը բաւական քարոզ է սակայն:

Դեռ կայ մայրը եւ առանց զոր տունը, որուն նկատմամբ պէտք է տան անգրանիկը իր պատասխանատուութիւնը ստանձնէ: Երբ Փարիզ իր փախուստին կ'ակնարկէ, թո՛ժաւ կ'ըսէ. «Քնդ անգամ մըն ալ այրի ձգեցի» (էջ 120), որ պերճաբոս է ինքնին: Սակայն մայրը աւելի խորհրդանշիչ վերածուած է եւ վերջնակի մը, որուն իգականութեան մասին կարելի չէ մտածել «Ճիշտը քնդ կիմ ըլլալէ դադարեցում էր» (էջ 125):

Թո՛ժաւ հեռուհեռու աւելի ինկած է մօր հոգատարութեան տակ, այլեւս մակարոյժի մը սպաւորութիւնը ձգելով: Փօռլէրի նամակներուն ընթացումը եւ բանաստեղծին ու անոր մօր յարաբերութիւններուն վրայ կեդրոնացումը, հերոսին համար իր կացութիւնը եւ մօրմէն կախումը ըլլալու իրականութիւնը արդարացնող պատճառարանութիւն մը կը դառնայ. defense mechanism մը: Եւ ինք գիտակցաբար կը շահագործէ զայն:

Դժուար է վճռականօրէն դատել նաեւ, թէ սեփականին հետ յարաբերելու անկարելիութիւնը որոշ կացութեան մը կը բխի, թէ Ֆիզիքական յարաբերութեան խուսափումէն կու գայ:

Անշուշտ կայ Հերմինէին յիշատակը, թուրքին կողմէ բռնաբարուած այն հայ աղջկան, որուն հետ շատ մը աղջիկներ կը բաղդատէ: Հերմինէ իրեն համար քոյր մը կ'ըլլայ, ինչպէս Սրբուհին... որոնց հետ, բնականաբար, կարելի չէ յարաբերիլ: Այսպէս, հերոսին համար հայ կիներն ու աղջիկը իրենց սեռային բովանդակութենէն ու քաղաքականութենէն կը պարպուին:

Սակայն որ-Ֆիզիքական եւ անդրլիբիժական յարաբերութիւն մըն է նաեւ թո՛ժաւի կապը Մարի-Ժոզէթի, այսինքն՝ օտարին հետ: Աւելի՛ն. ինչ ալ ըսուի, Մարի-Ժոզէթի մասին յիշատակուած տուեալները համոզիչ չեն թուիր այդքան որոշիչ զեր ստանձնելու համար: Այդ հպարտ աղջիկը, որուն Բիսմոնն առաւում մը քիչ մը աւելի բաց ըլլալով, կուրծքը երեւցած է...: Ամէն պարագայի, անկախ պոստիմպրեսո հետ հաղուադէպ հանդիպումներէն, թո՛ժաւ Ֆիզիքական յարաբերութիւն չունի: Փաստօրէն, մարմինը սեռային կամ սեքսուալ գործունէի իմաստով զնգում է, մահացածներուն նման:

Այս իսկ պատճառով, մարմնական կապը ժխտական իմաստ մը կ'առնէ թո՛ժաւի համար, ինչ որ գէպերուն բնական ընթացքը կը խանգարէ.

«Եւ յետոյ, գիտես, որ Սիրուսի Բոյր մըն է ինձի եամար, ու առաւօյած հայտնի մը, մակատագրի Բոյր մը, որուն սեւէ կերպով ցաւ պատճառն էր կը խրոչեցնէ զիս: Ինչպէ՞ս էնզի բացատրել այն միտքը, թէ ամուսնութեան մէջ մարմնական յարաբերութիւնը բշտամանք կը պարտմակէ» (էջ 133):

Գուցէ այս զիջողութունն ալ անուղղակիօրէն Հերմինէի հետ պատահած փորձառութենէն կու գայ, սակայն յստակօրէն, Ֆիզիքական մերձեցումը Ֆիզիքական յարաբերականութեան (aggressive) բնոյթ կ'առնէ:

Միւս կողմէ՝ Սրբուհի յստակօրէն փոխարինած է հերոսին մայրը: Ան գործը ստանձնած է, կը հետեւի թո՛ժաւի քայլերուն, եւ կը սպասէ անոր առ-

Ներկե գրողներն Աւելին. Թոժաս կ'ապրի Արբուհիի աշխատանքով (ինչպէս աստեղին՝ ժօր):

Յասկանչական է, որ Մարի-Ժողէթի բանեցուցած ազգեցութեան ակնարկելով Թոժաս պիտի ըսէ.

«Այսպէս, ուրեմն, ինծի արգիլուած էր այս աշխարհին վրայ երջանկաբեան քածինս ունենալ, քեզմէ վերջ Արբուհիէն ծնելով» (էջ 159):

Վերջ է վերջոյ ա'յս պիտի պատահի...: Ապտակէն ետք, Արբուհիի գիրկին մէջ Թոժաս պիտի գլայ, թէ կը կազմաւորուի եւ կ'ամբողջանայ: Այսինքն՝ Արբուհիէն ո'չ միայն կը փոխարինէ մայրը աշխատանքի մէջ, այլեւ՝ Թոժասի լինելութեան մէջ եւս: Չայն կը ծնի վերստին: Հարցերը պարզացընելով պիտի բռնէք, թէ Ֆիլիքական յարաբերութենէն ետք կու գայ ծնունդը եւ այս մէկն է, որ տեղի կ'ունենայ Թոժասի ներքին աճին պարագային:

Մական Հոս Հասնելու Համար Թոժաս մինչեւ մանկութեանը կ'երթայ, որ Հողերանականորէն Հասկնալի է: Արբուհիին օրագիրը, Հին երկրին ու Հօր յիշատակումը, միգելու ունակութեան յուշը, եւայլն, դէպի մանկութեան կը տանին զինք, կարծէք չդժային կորսուած օղակները փնտռելով: Այս պատճառաւ Թոժաս պիտի ըսէ.

«...Իմ կորուած մանկութիւնս, մանկութիւնս՝ առանց որում ոչ մէկ մարդկային էակ կրնայ հասուննայ» (էջ 174):

Իսկ ուրիշ տեղ մը պիտի ըսէ.

«Անմամ օրէնքը իսխուած է մեր կեանքին մէջ: Այդ է պատճառը, որով երեխայութեան երեսօյր մը մնացած է վրաս» (էջ 140):

Այս բոլորէն անդին՝ կատարուածը ինքնաքննութեան բիրտ փորձ մըն է, որ դատան անկեղծութեամբ մը չի վարանիր գլխաւոր տեղաբերին ներքին ու յարաբերութենեներու աշխարհը մերկացնելէ:

Գուցէ այս յանդիմանութեան է, որ Արբուհիի Հերոսը իր յուպակած Հասունացումէն եւ ուշացած ստանձնումէն լինելութեան իրագործումին կը ընդէ. եւ Թոժաս կ'ըլլայ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

- (5) Անգղոմաները մեր կողմէ:
- (6) «Ա-Փալթը», էջ 17-18: Մինսա այս իմաստով քանտոնի չէ՛:
- (7) «Երու ասփեւքիին»՝ Ջարեհ Արբուհիի անհետացումէն առաջ, հարցազրոյց՝ Յ. Քիրեմեանի եւ Գ. Պրլտեանի կողմէ: «Արշակ», 22 Դեկտեմբեր 1980, էջ 4:
- (8) «Արամայի զրոյց Ջարեհ Արբուհիի հետ», Մ. Պլաքեան: «Երեւան» ամսագիր, քիւ 11, Դեկտեմբեր 1980, էջ 56:
- (9) Նայմ. «Երեւան», քիւ 10, Դեկտեմբեր 1980, էջ 53:
- (10) Տես Արբուհիի երկու հարցազրոյցները:

ՓԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

- 1.- Ջ. Արբուհի. «Եւ Եղև Ժարգ», Երևան, 1967:
- Նոյն հաստիքն կատարուած են «Փորձը» վիպակին մէջընթացները ինչպէս եւ էջաթիւերու նշումը:
- 2.- Ջ. Արբուհի. «Թեկնածու», Պէյրուք, 1967:
- 3.- Ջ. Արբուհի. «Ա-Փալթը», Մրամպուլ, 1972:
- 4.- Ջ. Արբուհի. «Սփորակն օր մը», Պէյրուք, 1974:
- 5.- Գ. Պրլտեան. «Տրամ», Պէյրուք, 1980:
- 6.- Յ. Քիրեմեան. «Արբուհի՝ լինելութեան փորձ մը», «Արշակ», Յ. 17, 31 Մայիս, 1980:
- 7.- Մ. Պլաքեան. «Արամայի զրոյց Ջարեհ Արբուհիի հետ», «Երեւան», քիւ 10, 11. Դեկտեմբեր, Դեկտեմբեր, 1980:
- 8.- Յ. Քիրեմեան եւ Գ. Պրլտեան. «Երու ասփեւքիին»՝ Ջարեհ Արբուհիի անհետացումէն առաջ (հարցազրոյց): «Արշակ», 22 Դեկտեմբեր 1980, էջ 4-5:

Ս. Ս Ա Ն Ի Ն Ե Ա Ն

ԴԱՆԻԷԼ ԴԵՓՕ - ԲՈՒԻՆՋՈՆ ԿՐՈՒՋՕ

Գրողներ կան, որոնք իրենց մեռածով, իրենց ստեղծագործութիւններով կերտում են իրենց յաւերժութեան կոթողը: Դրանցից մէկն անգլիացի գրող՝ Դանիէլ Դեֆօն (1660-1731): Գրական այս գուշակ նշմարը գրուած է որպէս հարկ եւրախադիտութեան Դանիէլ Դեֆոյի նրա ծննդեան 320ամեակի առթիւ:

Դ. Դեֆոն գրել է երեք վէպ, որոնց-ցից ամէնէն հռչակաւորն է «Բոքինգոն կրուգոն»: «Բոքինգոն կրուգոն» բաղկացած է երեք մասերից, որոնցից կարելւորն է բուն «Բոքինգոն կրուգոն», այսինքն՝ վէպի առաջին մասը: Մնացած երկրորդ եւ երրորդ մասերը կարելի է կարդալ եւ չկարդալ: Չկարդալու գէպքում ընթերցողը ոչինչ չի կորցնի: Բայց առաջին մասը չկարդալու գէպքում ընթերցողը կը կորցնի մի սքանչելի վիպագրութիւն, որը իր նմանը չունի համաշխարհային գրականութեան մէջ:

Բանն այն է, որ գրականութիւնը շատ անգամ կրկնւում է այս կամ այն քնմայի տակ: Օրինակ, սիրային վէպը: Աէջը մշանջնեական է եւ այն չես կարող զատել մարդկային մտածողութիւնից, բայց «Բոքինգոն կրուգոն» թեման եղա-կի է, եւ Դանիէլ Դեֆոյի «Բոքինգոն կրուգոն»-ից այն կողմը մի ուրիշ այլ Բոքինգոն կրուգոն չկայ այլեւս: Այստեղ տեղին է ասել, որ «Բոքինգոն կրուգոն» կարգաւորում է միայն այժմ մարդկանց կողմից: Կին սեռն այն չի կարդում: Պատճառներն շատ-շատ են, բայց միակ պատճառը թերեւս կարելի է համարել այն՝ որ կինը արկածախնդրութիւն չի սիրում

իր կանացի բնոյթով եւ թերեւս այն պատճառով, որ «Բոքինգոն կրուգոն»-ի մէջ կանայք չեն դործում: Այդուհանդերձ, «Բոքինգոն կրուգոն» աշխարհի ամենաշատ կարդացուած գիրքն է Աւետարանից (Նոր Կտակարանից) յետոյ:

«ԲՈՒԻՆՋՈՆ ԿՐՈՒՋՕ» ՎԷՊԸ ԵՒ ԵՍ

Երրորդ դասարանի դպրոցական էի, երբ մի օր մեր հայերէնի ուսուցիչը մայրենի լեզուի մեր դասագրքից մեզ կարգաց մի հատուած հրատարակուած դասագրքում: Յետոյ նա մեզ պատմեց «Բոքինգոն կրուգոն»-ի մասին ամբողջութեամբ: Ես լսեցի յափշտակութեամբ: Մինչ այդ, նախ ինձ հեքիաթներ էր պատմել, բայց «Բոքինգոն կրուգոն» շատ խոր արտաբերութիւն թողեց ինձ վրայ: Այդ մի նոր աշխարհ էր ինձ համար: Մարդկային աշխարհ, այլ ոչ հեքիաթների աշխարհ: Դպրոցից տուն դարձայ թէ չէ՝ սկսեցի թերթել դասագրքից, յայտ ունենալով գտնել մի այլ հատուած «Բոքինգոն կրուգոն»-ից: Գտայ, բայց ես ուզում էի ամբողջ «Կրուգոն» կարդալ: Այն ժամանակ ես դադարեալ չունէի դժբաղդարանների եւ զրախանութիւնների մասին: Ես փնտրում էի «Բոքինգոն կրուգոն»՝ առանց դիտելու, որ հայրս ունի այդ գիրքը: Չեմ կարծում, որ մինչ-չեւ այդ ես այդքան ուրախացել էի որեւէ բանի համար, ինչպէս «Բոքինգոն կրուգոն»-ի գրքի համար: Այդ կաշեկազմ մի սքանչելի հրատարակութիւն էր՝ խոշոր տառերով՝ տպուած եւ պատկերազարդ:

Նկարները կապույտ հէնք ունէին եւ պատկերացնում էին կրուզոյի կհանքից կըտորներ անտարդարեակ կղզու վրայ: Այժմը, երբ ես այնու երբորդ դասարանի աշակերտ շեմ ուզում եմ նշել, որ մենք՝ Հայերս, շատ աւելի առաջ ենք միջադպարին գրական գոհարներ թարգմանելու մէջ, քան այսպէս կոչուած զբաղաբակիր ժողովուրդները: Շատ տարիներ առաջ մենք թարգմանել ենք Հոմերոսի Ելիակամը եւ Շէյքսպիրի գործերը:

«Ռոբինզոն Կրուզոն եւ կարդացել եմ, Քերեւս հինգ անգամ: Ես կրուզոյական տենելով էի բռնուել: Բազմիցս կարդալով՝ ես ցանկանում էի երկարացնել վէպի ընթերցանութիւնը:

ԵՑայժմ ես իմ երախտագիտութիւնն եմ յատնում Դանիէլ Դեֆոյին, որ նա «Կրուզո»յով պատճառ անդիտացու, որ իմ մէջ զարգանար սէրը զէպի ընթերցանութիւնը: Ընթերցասիրութիւնը մեծ պարզեւ է, որ շնորհուած է մեզ: Գերմանացիներն ասում են՝ «Ընթերցողը կրկնակի է ապրում»:

Բ. — «ՐՈՒՆՆԱՆՆՈՆ ԿՐՈՒՋՈ

Ես կարծում եմ, որ ամէն մի ընթերցասէր գիտէ «Ռոբինզոն Կրուզո»յի մասին, բայց եւ այնպէս՝ աւելորդ շեմ համարում երկու խօսքով պատմել այդ նրաշայի գրքի բովանդակութիւնը:

Վէպը գրուած է առաջին զէմքով, որ ցոյց է տալիս Դանիէլ Դեֆոյի գրական հմտութիւնը, քանի որ եթէ այն գրուէր երբորդ զէմքով, այն աղղեցութիւնը չէր ունենայ: Կրուզոն կարող էր իր մենակութեան մասին պատմել ինքը եւ ոչ մի ուրիշը:

Րոբինզոն Կրուզոն մի երիտասարդ անգլիացի է, որ հակում ունի դէպի ծովը: Նա չանսալով հօր խրատներին, սկըտում է ծովային ճամբորդութիւններ: Նա նոյնիսկ ստրկացուած է արաբների կողմից, բայց յաջողում է փախչել: Գրքի առաջին յիսուն էջերը մօտաւարապէս յատկացուած են Պրուզոյի այդ արիւծներին:

Մի օր էլ այն նաւը, որով ճամբորդ

դում էր Կրուզոն՝ խորտակում է: Կրուզոն հասնում է Մեծ Գետի գետաբերանին Հարաւային Ամերիկայում: Այժմեան ուսումնասիրութիւնները ապացուցում են, որ այդ տեղի է ունեցել այժմեան Վենզուելայի ափերի մօտ: Ազատուելով ծովի կատաղի այլքներից, Կրուզոն իրեն դնում է մի կղզու վրայ: Նստած ափի աւաղների վրայ, ամենի այլքներից հեռու, Կրուզոն փոխանակ ուրախանալու իր վրկութեան համար, սկսում է սարսափ գրալ, թէ ուր է գտնուում ինքը: Նա փոխենում է վայրի գաղաններից, որ չի կարող պաշտպանուել:

«Ես ոչինչ չունիի բացի մի դամակից, մի ծխամորից եւ մի քիչ ծխախտից քակումս», — գրում է նա:

Սարսափից գիշերը նա քնում է մի ծառի վրայ: Սակայն հետագայ տարիները ցոյց են տալիս, որ այդ կղզու միակ վայրի զգալանը վայրի այծերն են եղել:

Իր փրկութեան երկրորդ օրը, Կրուզոն տեսնում է, որ գիշերը ծովային մակընթացութիւնը իր խորտակուած նաւը մօտեցրել է կղզու ափերին: Նա անմիջապէս լուս է պատրաստում, գնում ու բարձրանում է նաւի վրայ, այնտեղից ցամաք փոխադրելով զէնքեր, գործիքներ, տակառների վառօք եւ ամէն ինչ, որ իրեն պէտք է ապրելու համար: Յետոյ՝ նա գտնում է մի քարայր, ցանկապատում է այն եւ ապրում մէջը, որպէս մի անտիկ բերդի: Նա միշտ էլ սարսափ է ունեցել շրջապատից: Այդ սարսափն այնքան մեծ է եղել, որ նա վախից չի փորձել իր կողին ուսումնասիրել ամբողջութեամբ: Կղզին արեւտարձային է եղել, ուրեմն եւ՝ բնական բարեքներով առատ: Նոս քօսնութ տարի ապրում է այդ կղզու վրայ: Տասընչիսդերորդ տարում առաջին անգամ լինելով աւաղի վրայ տեսնում է մարդկային առջի հետք եւ նորից սկսում է սարսափ ապրել: Քսանհինգերորդ տարում մարդակերների ձեռքից ազատում է մի վայրենի հնդիկի եւ նրան անուանում է Ուրբաթ: Ուրբաթը հարչալի է: Կրուզոն նրան դարձնում է զրիտոտնեայ: Վարժե-

ցընում է արի գործածմանը եւ ամէնից կարեւորը՝ եւ է վարժեցնում մարդակերութիւնից: Քսանութերորդ տարում՝ կրուզոն եւ Ուրբաթը պատահականորէն ապատում են կղզուց եւ վերադառնում Անգլիա:

Ի՞նչ այս պատմելը ոչինչ բան է, պէտք է կարդալ տաղանդով դրուած այդ գիրքը:

Պ. — ԿԱՆԻՒՆԷԼ ԴԵՖՈ

Առաջի, որ «Ինքնագրոն Կրուզոն» չէ գինակն է Դանիէլ Դեֆոն: Մի օր մի հայ երիտասարդ ինձ առաց, որ ինքը Յովհաննէս Թումանեանին գիտում է որպէս իր հարազատ հօրեղբորը: Չնայած, որ մանկութիւնից տարիներ են անցել, ես էլ հիմա երբ Դեֆոյի անունն եմ լսում կամ կարդում նրա անունը, երախտագիտութիւնից յուզմունք եմ զգում, ինչպէս որ զգում եմ «Կարմիր եւ սև» Փրանսական մէպէ հեղինակ Ստենդալի նկատմամբ:

Դանիէլ Դեֆոն ծնունդ է Լոնդոնում՝ 1660 թուին (կան կենսագիրներ, որոնք այդ թիւն իջեցնում են 1659 թուի): Յարանուանութեամբ նա presbyterian էր: Նրա հայրը մտադար էր:

Շատ անգամ մենք ճիշդ ենք ծընուում, բայց որովհետեւ կենսիքի սխալ ուղի ենք ընտրում կամ ապրելով ինչո՞ք՝ անվերջ մախրողութեան ենք մատնւում: Դեռ երիտասարդութիւնից Դեֆոն վրձնած է եղել դրադուել վաճառականութեամբ եւ լրագրութեամբ: Բայց նրա վաճառականութեան վրայ, ինչպէս ասում են՝ չկատուն է լաց եղել: Միշտ անակութիւն եւ պարտք: Պարտք եւ սրնանկութիւն: Առած կայ, որ ասում է՝ «Եթէ վաճառակամից չես կարող գրող դարձնել, ապա գրողից էլ չես կարող վաճառական դարձնել»: Դեֆոյի կոչումը դրականութիւնն էր: Մական Միլին Դարբնում ընթերցողների պակաս թուի պատճառով դրականութեամբ հնարաւոր չի եղել եւ Դեֆոն դիմել է վաճառականութեան: Դեֆոն եօթ զաւակների հայր է եղել, որոնց հարկաւոր էր կշտացնել:

Անյաջող վաճառականութիւնից Դանիէլ Դեֆոյի պարտքերի դումարը հասել էր 30 հազար Ծունտ Ստերլինգ: Պարտատէրերը նրան փնտրում էին ամէն ուր, իսկ նա փախչում էր: Մէկ անգամ նա փախել է Իրիստոլ, ուր թաքնուել է մի խղճուկ հիւրանոցի մութ սենեակում, եւ օրերով այնտեղից դուրս չի եկել: Եթէ սոսիկանութիւնը նրան բռնէր, ապա նա կը բանտարկուէր, կը գրաւէին նրա շարժական եւ անշարժ գոյքը եւ երեսաների վրայից կը հանէին նոյնիսկ նրանց ներքնաշապիկները: Նրա կենսագիրներն արժամ ապացուցում են, որ նա վճարել է իր բոլոր պարտքերը:

Վաճառականութիւնից բացի՝ Դեֆոն նաեւ լրագրող էր: Գրքոյկներ (pamphlet) էր գրում իր ժամանակի քաղաքական հարցերի վերաբերեալ: Առաջինը, որ Դանիէլ Դեֆոն յարանուանութեամբ presbyterian էր, Հինգ այդ պատճառով էլ նրան հայածում էին եւ կաթոլիկները, եւ անգլիկան եկեղեցին: Նրա մի գրքոյկի պատճառով, որը եկեղեցական հարցերին էր վերաբերում, անգլիկան եկեղեցին նրան հրապարակաւ դամել է տալիս այսպէս կոչուած «ամթանքի սիւնին», որից յետոյ բանտարկում են:

Ես դեռ չեմ հանդիպել Դեֆոնի կենսագիրներից մէկին, որ նրա մասին ակիլ շատ դրական խօսի, քան բացասական: Ինչէ՞ր ասես, որ չեն պատում նրա մասին, թէ եւ այդ պատճառները պընդում են, որ նա շատ բարոյական մարդ է եղել:

Ժամանակակիցները նրան համարում էին թերուս եւ մշակոյթից պակաս մի մարդու: Նրան ժամանակակից, ախարահայտի «Գուլիվերի ճամբորդութիւնը» գրքի հեղինակ Յովնաթան Սվիֆթը (1667-1745) ակնարկելով Դեֆոյին, մի օր ծաղրանքով հարցրել է.

«— Խնչ է այն մարդու անունը, որին պարտաւանքի սիւնի տակ կանգնեցրին...»:

Յովնաթան Սվիֆթը իրաւունք չունէր իր գրչեղբորն այդպէս ծաղրելու, քանի որ նա լաւ գիտէր, որ Դեֆոյին ա-

նարպանքի սիւնի տակ կանգնեցրին ո՛չ թէ գողութեան, աւազակութեան կամ էլ անբարոյսականութեան համար, այլ՝ «յանցադործի» խղճի հարցերի համար:

Դեֆոյի լրագրութիւնը համարում են անողնաշար: Ասում են, որ նա գրել է մի օր այսպէս, միւս օրը՝ երէկուայ գրածին միանգամայն հակառակ: Վիճել անկարելի է, բայց խորհել կարելի: Դեֆոյի կենդանութեան ժամանակ անդլիսկան գահի վրայ նստել են ու հետացել վեց թագաւորներ: Դրանցից իւրաքանչիւրը իւրովի է եղել միջին դարերի միապետներին յատուկ: Դեֆոն էլ քաղաքական լրագրող էր, եւ հայր՝ մի տուն լեցուն հրեխաների, որոնց հարկաւոր էր կերակրել: Ես չեմ արդարացնում Դեֆոյին, բայց պէտք է սսեմ, որ Դեֆոն, մեր այս օրերի զիւանդակները բոտով ասած, քաղաքական «նկունութիւն» է բանեցրել, երեւի:

Դեֆոյին ամբաստանում են, որ նա անդլիական կառավարութեան դործակալն է եղել Շոտլանդիայում, Նանայով Շոտլանդիան միացնել Անգլիային: Ուրիշներն ասում են, որ Դեֆոն, օգտագործելով դործակալի իր հանդամանքը՝ մեծապէս օգնել է անհասանելի եւ խրմբակցութիւնների: Մի հորրորդ կողմն էլ ասում է, որ Դեֆոն իրեն շպտիկ թույլ տար կառավարական դործակալ լինելու, եւ ոչ էլ օգտագործելով դործակալի իր հանդամանքը պաշտպանէր քաղաքացիներին: Որ նրա արածը երկզիմութիւն է: Այժմ դրաքննադատներ կան, որոնք Դանիէլ Դեֆոյին «արատաւոր» դրող են համարում, հենց վերելի ամբաստանութիւնների համար, որոնք ընթերցողների սիրտը ցաւեցնում են: Մի դրող չպէտք է արատաւոր լինի:

Եթէ Դեֆոն կենդանի լինէր, ես Լոնդոն պիտի գնայի, տեսակցելու նրա հետ, պարզելու համար այդ ըսի-ըսուների ներքին ծալքերը:

Մի բան պարզ է, որ Դեֆոն տառապած մարդ է եղել: Եստ աստապած եւ հալածուած:

Դ. ԱՐՈՒԻՆՁՈՆ ԿՐՈՒՋՈՑԻ
ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԺԷԲԸ

Եթէ Դանիէլ Դեֆոյի անձը քննադատողների թիւը շատ մեծ է, նոյնքան էլ մեծ է «Ռոքիզոն Կրուզոյի քննադատողների թիւը, մա՛ւսնադ մեր այս դարում:

Մեր այս դարը իմաստակներով լեցուն դար է: Այդ իմաստակներն իրենք ոչինչ չեն անում կամ էլ չեն կարողանում անել, բայց «քննադատում» են ուրիշներին կամ «յայտնութիւններ» կատարում: Այդպէս է Արեւմուտքը, եւ այդպէս է մեր Սփիւռքը:

Առաջինը, որ քննադատում են անքննադատելի «Ռոքիզոն Կրուզոն»: Վէպը քննադատողները քննադատում են նրա հեղինակին:

1) «Ի՞նչի՞նչ Դեֆոն գրական երեսակայութիւնից գուրկ մարդ է եղել: «Ռոքիզոն Կրուզոն» գրաւած է եղել մի իրական դէպքի վրայ, արեւմեալ եւ՝ այն գրականութիւն չէ եւ կամ չի կարելի համարել»:

Այս հարցում իրականութիւնը շատ փոքր է, իսկ «յայտնութիւնը» շատ-շատ մեծ:

Իրական դէպքն այն է, որ 1704 թււին անգլիացի մի նաւապետ կարգադրում է մի կղզու վրայ ցամաք հանել եւ այնտեղ թողնել շոտլանդացի ըմբոստ նաւատիկ Ալեքսանդր Մեյքերթին (1676-1721): Ալեքսանդր Մեյքերթը այդ կղզու վրայ սպրում է շքա սարի շքա ամիս (1704-1709): Այդ կղզին դոնուում է Ձիլիկ արեւի մօտ եւ Մեյքերթի ժամանակ անմարդաբնակ է եղել: Երբ մի ուրիշ նաւ փրկած է եղել այդ ըմբոստ նաւատուն, նա ամբողջովին վայրենիացած է եղել եւ մոռացած իր մայրենի լեզուն:

Դեֆոյի քննադատները գտնում են, որ նա այն իր «Ռոքիզոն Կրուզոն» վէպը գրել է Մեյքերթի իրական դէպքի վրայ: Քննադատները փաստեր չեն ներկայացրել, բայց ասում են, որ Դեֆոն պէտք է որ օգտուած լինի այդ իրական դէպքից: Այդ վարկածի միակ փաստն ա՛յն է, որ Դեֆոն Լոնդոնից Բրիստոլ է

զնացել, ուր ապրում էր Սելբիբը: Ատկայն Դեֆոն տեսնուել է Սելբիբի հետ, թէ ոչ, ոչ մի պնդում չկայ:

2) «Բարինգոն կրուզոն գրուած է լրագրական լեզուով»:

Հնարաւոր է: Դանիէլ Դեֆոն լրագրող է եղել եւ երևի լրագրութիւնն էր ազնեցութիւնը թողել է նրա լեզուի վերայ:

3) «Բարինգոն կրուզոն բովանդակութիւնն զուրկ է (կննդի, համագոյց չունի)»:

Քննադատները երեւի ցանկանում են, որ կրուզոն էր անմարդաբնակ կըզու վրայ սիրահարուէր գոյութիւն չունեցող մի աղբկայ վրայ, մենամարտի կանչուէր, սպանէր իր հակառակորդին, եւայլն:

4) «Բարինգոն կրուզոնում երկխօսութիւններ չկան»:

Քննադատները ուզում են, որ կրուզոն էր կըզու վրայ խօսէր ինքն իրեն, վիճէր երեւակայական խօսակցի հետ կամ էլ էր թուժակի հետ:

5) «Դեֆոն բայլ է տուել, որ Բարինգոն կրուզոն մինչեւ իր կյանքում վրայ ընկնելը պարտագայացի մի մաւապետի վաճառի իր ներք ստրուկ Ջուրին: Դեֆոն մախատանքի երկու քառ չի սան կրուզոյին այդ արարի համար»:

Ստրկատիրութիւնը մարդկութեան ճակատին կարմրացուած կնիքով սեղմուած նախատինքի մի գրուած է: Մարդկութիւնն այդ գրուած միշտ պիտի կրի, քանի դոյութիւն ունի: Այդ հարցում Դեֆոյի քննադատներն իրաւունք ունեն, եթէ նրանք անկեղծ են: Մեր այս դարը կեղծիքի դար է: Կեղծիքը ծփում է ափից ափ: Մի քանի տարի առաջ, Հոտի պապը լացեց, որովհետեւ հայ յեղափոխականները սպանեցին Վատիկանի թուրք զենայանին: Հոտի պապը կամ նրա նախորդները լաց չեղան երբ թուրքերը բռնափնջեցին միլիոն ու կէս հայերի՝ կանանց, տղամարդկանց, ծերերի, երեխաների:

6) «Բարինգոն կրուզոն գէշ է վարւել Ուրբաթի հետ»:

Վէպից չի երևում, որ կրուզոն գէշ

է վարուել Ուրբաթի հետ:

Կան նաեւ այլ մանր-մունր քննադատութիւններ: Բայց այդքանը բաւական է:

«Բարինգոն կրուզո» վէպը լոյս է տեսել 1719 թուին եւ անմիջապէս մեծ ընդունում է ունեցել: Նոյն 1719 թուին Վերբը լոյս է տեսել չորս անգամ: Այդ դեռ օրինաւոր հրատարակութիւններն էին: Բազմաթիւ են ոչ-օրինաւոր հրատարակութիւնները: «Ալէքսարաց» մարզիկ, տեսնելով «Բարինգոն կրուզոյի» արագ վաճառքը, սկսում են հրատարակել վէպը եւ վաճառել ի շահ իրենց: 1719 թուից ի վեր, մինչեւ մեր այս օրերը «Բարինգոն կրուզոն» հրատարակուել է ու հրատարակուել: Այն թարգմանուել է այբուբեն ունեցող բոլոր լեզուներով: Նոյնիակ էսկիմոներէն, միայն թէ՛ էսկիմոները կրուզոյի արեւադարձային կլիմա ունեցող կղզում միւս են նկարել:

«Բարինգոն կրուզոյի» առաջին հրատարակիչը Լոնդոնում (1719) Ուելլիամ Քէյլըրը մօտ հարիւր հազար ֆունտ ըստերիկով է վաճառակել «Բարինգոն կրուզոյի» վրայ, միայն սենթեր շնորհելով «Վաճառական» Դանիէլ Դեֆոյին: Այդ դեռ Քէյլըրը շատ վաղաժամ է մահացել: Միտամանակ Դանիէլ Դեֆոն մահացել է 1731 թուին, խոր աղքատութեան մէջ: Պարտատէրերից ծածկուելու համար՝ նա փոխել էր իր անունը եւ ազնանունը:

Եւ այսպէս 1731 թուի Ապրիլ 24ին զնացել է յախտնապէս հանգիւրու այդ անհասնաբա մարդը, այդ ստրկութիւն եւ բանտեր տեսած հանճարը, այդ միշտ պարտքերի տակ կրած եւ անարդանքի սիրին դամուած յաւերժական «Բարինգոն կրուզո» վէպի հեղինակը: Նա մահացել է մի վանքի մի նեղ խուցում՝ սովահարութիւնից եւ խնամքի պակասութիւնից: Մահացել է երկարատեւ մահաբնի մէջ:

«Բարինգոն կրուզո» վէպը մեծ նշանակութիւն ունի համալիւարհային գրա-

կանութեան դարգացման մէջ, Մօս երկու հարիւր վաթսուց տարի առաջ գըրւած այդ վէպը առաջինը լինելով յօրինուել է գրական իրապաշտական դպրոցի փիլիսոփայութեամբ: Դեֆոյի ամենախիստ քննադատները անգամ չեն ուրանում, որ նա առաջինն էր, որ հիմք դրեց իրապաշտական վէպին Եւրոպայում: «Անժիտի» է, — գրում է մի քննադատ, — որ Դեֆոն իրապաշտութեան գրանիւտայ հիմքի վրայ կառուցեց իր «Բորինգոն» Կրուզոն:

Նախանձից ելնելով, Դանիէլ Դեֆոյի հակառակորդները ամբաստանում են, որ «Ռոբինզոն Կրուզոն» գրուած է Ալեքսանդր Մելքիւրժի իրական դէպքի վրայ: Այս սնդուումը զուրկ է ճշմարտութիւնից: Նախ՝ Բորինգոն Կրուզոյի կղզին Հարտ-Նային Ամերիկայի Արեւելքում է գտնուում, իսկ Մելքիւրժինը այդ ցամաքամասի ծայր արեւմուտքում եւ երկու կղզիները իրարից հեռու են չորս հազար կիլոմետր եւ աւելի: Մելքիւրժին իր կղզու վրայ ընկնելուց հենց առաջին օրուանից մատը մատին չի խփել աշխատելու, մի քան կառուցելու համար: Նա մակարոյժ է եղել: Ընկել է վայրի այծերի յետեւից, բռնել է նրանց ու լափել: Նա լափել է նաեւ ձուկ ու բնութեան պատրաստի բարիքները, սասիճանաբար կորցնելով իր մարդկային դէմքը:

Դրան հակառակ, Կրուզոն հենց առաջին օրուանից սկսել է աշխատել: Կառուցել է իր բնակարանը, ստեղծել է իր տնտեսութիւնը եւ ինքնաբաւ դարձել: Կրուզոն աշխատել է ու աշխատել:

«Ռոբինզոն Կրուզոն» վէպի գրաւուութիւնը առանձնանում է նաեւ այն բանից, որ ամէն մի ընթերցողի կամ համարեա՛ թէ ամէն մի ընթերցողի սրտից է խօսում այդ վէպը:

Մարդը միշտ ձգտում է ազատութեան: Ազատութիւն՝ բոլոր տեսակի կաշկանդանքներից եւ արգելքներից, որ հարկադրում է ընկերային կեանքը: Մենք առում ենք հարկերը, ոտնիկանութիւնը,

ցամաքած ուղեղներով դատաւորներին: Մենք առում ենք բնութիւնները խօսքի ազատութեան վրայ եւ պատերազմները պետութիւնների միջեւ: Մենք ուզում ենք ազատ լինել: Այդ ուղղութեամբ Բորինգոն Կրուզոն դտել է իր ազատութիւնը իր կղզու վրայ:

Հարեւանները եւ ընկերները չեն բամբասում նրան, որովհետեւ այդպիսիները զոյութիւն չունեն:

Նրա հետ չի կառում նրա կենը, որովհետեւ նա կին չունի:

Նա չի մտածում իր երեխաներին կրտսեղներու մասին, որովհետեւ այդպիսիները չկան:

Նա ազատ է անելու այն ամէնը, ինչ ինքը ցանկանում է: Նա ինքնաբաւ տնտեսութիւն է ստեղծել իր համար եւ առում է ամէն ինչ ինքը ցանկանում է: Նա ինքնիշխան է: Մենք ձրտում ենք այդ ինքնիշխանութեանը եւ չենք կարողանում հասնել: Կրուզոն հասել է: Կրուզոյի խնդիրը համամարդկային խնդիր է եւ Դանիէլ Դեֆոն իր վէպով խօսել է ամբողջ մարդկութեան սրտից: Եւ հենց այդ պատճառով մի անուանի անպլիպցի Դեֆոյի մասին ասել է՝ «Նրա սիրտը կզօղ չէր՝ բաժանաւած ցամաքամասերից, այլ մի ցամաքամաս՝ միացած միւս ցամաքամասերին»:

Ձկայ երկիր, ուր Դեֆոյի մայրը լըււած չլինի, — ասում են խցճամիտ գրողները, — եւ հենց դրա համար Դանիէլ Դեֆոն, անարգանքի սիւնին դամուած այդ «չանցադորձը» միայն Բրիտանիային չի պատկանում, այլ՝ ամբողջ աշխարհին: Դեֆոն աշխարհի քաղաքացի էր:

Անուանի գրականագէտ Ֆէյզըժն գրել է՝

«Բուցի երիտասարդ էինք, «Բորինգոն» Կրուզոն կարդում էինք ընթերցանական բաւականութեան համար, հիմա էր չափաբաւ ենք դարձել եւ նորից ենք կարդում այդ վէպը, հասկանում ենք, թէ ինչու այդ գիրքը յաւերժական է»:

ՍՈՒՐԷՆ ՍԱԼԻՆԵԱՆ

Յ. Ք Ի Ի Ր Ք Ճ Ե Ա Ն

Թ Ի Ի Ր Ն Ո Ի Թ Ե Ր Ի Ն Ա Յ Ս Օ Ր

1) ԲԱՌԱՄԹԵՐՔԻ ՀԱՐՑԵՐ

Մեկնելնք դրուքիւն եւ կացութիւն գոյականներու ստեղծած երկուութենէն, որ ըստ էութեան արեւելյան/արեւմտանայ երկուութեան մը մնացորդն է: Առնցմէ առաջինը, արդարեւ, արեւելյանայերէնի մէջ կը գործածուի վիճակի, կացութեան իմաստով. արեւմտանայերէնի մէջ՝ անոր սկզբնական իմաստը աւելի կը հակի սխտեմ բառին ու յղացքին: Արեւելյանայերէն կ'ըսենք՝ դրուքիւնը ծանր է. արեւմտանայերէն՝ կրնանք — կամ կրնայինք — խօսիլ արեւայիմ դրուքեամ կամ ջղային դրուքեան մասին: Անշուշտ հայերէնի երկու ճիւղերու գոյակցութենէն կը բխէին անխուսափելի սխալազրութիւններ, ուր արեւմտանայը կ'ըսէր կամ կը գրէր՝ չոս դրուքիւնը ծանրացած է, փոխանակ լուրու՝ կացութիւնը...:

Ճիւղէ ճիւղ թափանցումի, ազդեցութեան այս երեւոյթին առջեւ, մեզի պիտի մնար առաջարկել կողմնորոշուիլ եզրերու առաւելագոյն հայացման սկզբունքին համաձայն, այսինքն՝ արեւմտանայերէնի մէջ պահել կացութիւն գոյականի վիճակի իմաստը, դրուքիւնը գործածել սխտեմի իմաստով, եւ այս վերջինը, իբր օտար եզր, վանել գործածութենէ: Երկուութիւնը պիտի պահուէր, այս ձեւով, մեր լեզուի երկու ճիւղերուն միջեւ — երկուութիւն մը, որ, այս պարագային, պիտի նկատէինք անխուսափելի սակայն նուազագոյն շարիք:

Սակայն, բարեբախտաբար, այսօր պատճառ ունինք այդ նուազագոյն շարիքը փոխարինելու տաւելագոյն բարիքով մը, եւ ասիկա՝ շնորհիւ արեւելյանայերէնի կողմէ վերջին տասնամեակներուն կատարուած ներդրումով մը (կամ գոնէ ստեղծագործ աջակցութեամբ մը) հայերէն թատմութեան զանաձայնակն մէջ: Ո՞տքը կը վերաբերի համակարգ գոյականին, որ գիտական ստուգարանութեամբ հիմնաւորեալ հայացումն է նոյնինքն սխտեմ ճիւղէնարմատ գոյականին: Արեւելյանայերէնը այսօր... համակարգայինօրէն կը գործածէ համակարգ գոյականը, նաեւ համակարգային, համակարգայնօրէն. համակարգութիւն եւ համակարգում անանցումները: Եւ, մտալով ճետեղողական, ան դրուքիւն գոյականին կը վերապահէ վիճակի իմաստը: Կացութիւն գոյականը եւս կը գործածուի երբեմն՝ նոյն իմաստով:

Արեւմտանայերէնին կը մնայ, պարզ է, անվերապահօրէն ընդհանրացընել համակարգ գոյականի արդէն ընդունուած գործածութիւնը, դրուքիւնը պաշտօնանկ ընելով այս գործածութենէն. ըսել ու գրել՝ արեւայիմ համակարգ, ջղային համակարգ (անհրաժեշտ չէ՛ չոս բոլորովին արեւելյանայանայ), ըսելով ու գրելով նեարդային...): Կացութիւնը կը մնայ պաշտօնակիր մը, իբր հոմանիշ վիճակի:

Դրուքիւն գոյականի վերջնական պաշտօնանկութիւն մը հարկ է առ-

կախել, սակայն: Նախ՝ իր մէկ տարրերակ-ածանցումը՝ դրոյթը՝ կը գործածուի — եւ պէ՛տք է ընդհանրացնել այս գործածութիւնը — քեզ, քեզիս գոյականի իմաստով (հակադրոյթն ու համադրոյթը բլլալով հետագայ քայլերը տխրահատիկ ընթացքին, ի միջի այլոց): Ապա, համակարգի գործածութիւնը միշտ չէ, որ կը յաջողի փոխարինել սխառմը. քաղաքի մը ազրտեսաւաք համակարգին մասին խօսիլը ծիծաղելի պիտի ըլլար, ինչպէս անընդունելի պիտի ըլլար համակարգի որեւէ գործածութիւն, որ բաւորովին ազարտական նշանակութիւն կը կրէ. մինչ, գոնէ արեւմտահայ ակա՛նջներու՝ ազրտեսաւաքման դրոյթիւն ձեւը բաւական հարտ կը հնչէ...: Ասոնք, սակայն, մանրամասնութիւններ են, որ լեզուն իր իրական, կենդանի հորովոյթ թին մէջ ի՛նք պարտի բերեղացնել:

2) ԱՌԱՆՑ... ԱՌԱՆՑ ՈՐ...

Առանց նախադրութիւնը, իրեն ընկերացող գոյականով կամ գերբայով, նախադասութեան մէջ կը բերէ բացառումի կամ միտական, հակադիր հիշուճքի պարագան: Օրինակներով խօսելու համար՝ կ'ըրենք ու կը գրենք՝ առանց հացի, առանց քեզի, առանց աշխատելու, եւայլն:

Օրինակներէն տառջին երկուքին՝ գոյականին ու դերանունին պարագաները հոս չեն հետաքրքրեր մեզ: Պարզ է անոնց գործածութիւնը: Հարցը կը բարդանայ սակայն, երբ գործ ունենանք դերբայներու հետ: Առանց աշխատելու պիտի չյաջողիմ նախադասութեան մէջ եւս, տակաւին, կացութիւնը չէ բարդացած իսկապէս, եւ դերբայական հատուածը նախադասութեան՝ մեզ չի դնէր դժուարութեան առջեւ: Սակայն փորձեցէ՛ք նախադասութիւն կազմել սա տիպի կացութեան մը մէջ, եւ բսել կամ գրել՝ Առանց հետս գալուք՝ պիտի չկարենամ նամբա գտնել, կամ՝ Թո՛ղ յաջողցնեմ գործը՝ առանց մեր ընկերներու գործիքներ հասցնելուն, եւայլն: Այսքան ծանր դերբայական կառոյց, այսքան ձախող շարահետութիւն, պարզ է, կարելի չէ յանձնարարել: Անշուշտ վերջին օրինակներէն մէկը կարելի է փոխարինել բոլորովին տարբեր ձեւով. Առանց հետս գալուք ձեւը, ծանր նկատուելու պարագային, կրնայ փոխարինուիլ Եթէ հետս չգաս ձեւով: Բայց երկրորդ օրինակը. չկա՞ք ձեւ մը, որ խորթ չըլլայ հայերէնի ոգիին, եւ որու ընդհանրացումը թեթեւցնէ կորիզ-դերբայի մը շուրջ հանգուցուած բառախումբը, քակէ թնճուկը...:

Այդ ձեւը գոյութիւն ունի. առանց որ... շաղկապային ասոյթն է ան: Պատճառ չենք տեսներ, որոշ պարագաներու, խուսափելու անոր գործածութեան: Ըսել եւ գրել՝ Թո՛ղ յաջողցնեմ գործը՝ առանց որ մեր ընկերները գործիքներ հասցնեն իրենց՝ ո՛չ միայն առաջը կ'առնեն իմաստախոնուծի, կուտակումի, այլեւ հայերէնը կ'օժտեն շարահետական նոր ձեւով մը, երկրորդական (իմա՛ տոտրաքա) նախադասութեան նոր տիպարով մը, որ կառուցային նոր հետանկարներ կը բանայ լեզուի տուեալ կալուածին տողեւ:

Կա՞յ կարիքը շնչուելու, որ այս ձեւը թարգմանովի ու խորթ չի թուիր մեզի: Հայերէնի մէջ չեն պակսիր նախադրութիւններ, սրունք, որ շաղկապի յաւելումով, կը վերածուին շաղկապային ասոյթի. այսպէս, մինչեւ նախադրութիւնը (մինչեւ տուն...) կու տայ մինչեւ որ... շաղկապային ասոյթը կամ բարդ շաղկապը. հակառակ... նախադրութիւնը (հակառակ ճիգի...) կու տայ հակառակ որ... շաղկապը: Այս վերջին պարագային, ե՛ւ հակառակ... նախադրութիւնը, ե՛ւ անկէ ստացուած հակառակ որ... շաղկապը կը մոծեն բացառման կամ հակադիր հիշուճքի լրացումներ. այլ խօսքով, Ե

մասնով ազդական են առանց... նախադրութեան ու հոս առաջարկուած առանց որ... շաղկապին :

Այս ձեւը, առանց որ... կը լռե՛նք արդէն ժողովուրդի բերնին մէջ : Երեւոյթը, կատայցին ու իմաստին հաշուին անհրաժեշտութեան մը վառադ կայացնելով հանգրձ, պէտք չէ սակայն ստանձնուի Հարիւր տոկոսով : Պարզ է, որ անհեթեթ է ըսել ու գրել՝ Առանց որ աշխատիմ՝ չիմ յարողիր, աշխիւքըն թեթեւ ու վայելչազոյն առանցը տեղի-անտեղի փոխարինել աւելի ծանր ձեւով մը՝ առանց որ... : Եթէ կ'առաջարկենք այս վերջինին գործածութիւնը, գիտակից ենք, միանգամայն, անոր գործածութիւնը անհրաժեշտ նուազագոյնին իջնցնելու հրամայականին :

Ի զէպ. արեւելահայ մամուլի ու հրատարակութիւններու մէջ, ինչպէ՛ս նաեւ հայրենի Հայութեան բերնին մէջ, չենք տեսած այս ձեւը, որուն չափաւոր գործածութիւնը կը յանձնարարենք հոս : Հետաքրքրական պիտի ըլլար պիտեալ՝ արեւելահայերէնը ի՛նչ շարահիւսական ձեւերով կը փոխարինէ այս կատայցը, եթէ իսկապէ՛ս չի գործածէր, չէ՛ գործածած գայն՝ մեր ուշադրութիւնէն խուսափած պարագաներու... : Պրպտու՛մի նիւթ մը :

3) «ՀԵՏԱՔՐՈՒՄԻԱԿԱՆ» ԵՓՈՒԹ ՄԸ

Արեւելահայերէնի ազդեցութեամբ առաջացած երկուութիւններու կարգին՝ արեւմտահայերէնը կը հաշուէ զասական պարագայ մը՝ հետաքրքիր/հետաքրքրական երկուութիւնը :

Արեւմտահայերէնի մէջ, պարզ է, հետաքրքիր է այն անձը կամ, ըսենք, ընդհանրապէս հոգեկան որոշ աշխարհի տէր էակը, որ երեւոյթներու «հետաքրքրէրքերն», հարցեր զննելու եւ հարցումներ տալու հակում ունի. յատկանշիչը կ'ենթադրէ ուրեմն ներդրածութիւն, քի աւելի արմատականորէն՝ հոգեկանութիւն, ուժական իմաստով : Պարզ է դարձեալ, որ հետաքրքրական է անձը կամ երեւոյթը կամ զազափարը, որ աստի է, իր այլեւայլ յատկանիշներով, իր վրայ հրախրելու ուշադրութիւնը... հետաքրքիր անձին :

Վերի սահմանումները, իրենց բացայայտութեան, իրենց լափալիսեան սկիչայտութեան մէջ, պիտի ըլլային աւելորդ, եթէ արեւելահայերէնը խախտած չըլլար իմաստային այս համակարգը, կամ — հարկ է ստուգել — սիիդրէն իսկ թերեւս՝ դուրս մնացած չըլլար անկէ : Երբեմն գործածելով հանդերձ հետաքրքրականը վերը նշուած իմաստով, արեւելահայերէնը աւելի յոճակեալ կը գործածէ հետաքրքիր որակականը ե՛ւ բուն իմաստով, կ'է հետաքրքրական իմաստով : Կ'ըսէ՛ Հարկաւոր է հետաքրքիր լինել, բայց նուազ մեր եղբայրը հետաքրքիր (իմա՝ հետաքրքրական) անձնաւորութիւն է. կամ՝ Հետաքրքիր միտք հազարընցիք մեզ :

Այս երկու որակականներուն արեւելահայ գործածութիւնն ալ բաւական ծանօթ է մեր մէջ. այս յիշեցումները, հետեւաբար, պարզ վերաբայի բնոյթ ունին : Հիմնական ընդգծելին հոս՝ արեւմտահայերէնի մէջ անբարձր ձայնութիւնն է, մեր կարծիքով, երկու որակականներու նոյնազումին՝ իրենցմէ առաջինին մէջ : Լեզուի հարստութեան եւ քաղմիտասաներու շփոթէ խուսափումի հրամայականները, կը կարծենք, պէտք է մեզ կողմնորոշեն հետաքրքիր/հետաքրքրական զոյգի զանազանումին ուղղութեամբ : Հետաքրքիր է ան՝ որ հետաքրքրութեան հակումը, մղումը ունի իր մէջ. հետաքրքրական՝ անձը կամ երեւոյթը, որ այդ հետաքրքրութիւնը արթնցնելու յատկութեամբ օժտուած է : Փափաքելի պիտի ըլլար, ոչ այս երկուութիւնը սահմանափակուէր արեւելահայերէնի ծիրին մէջ, իբր կատարուած եւ անխուսափելի էրողութիւն. որ ան չթափանցէր արեւմտահայերէնի մէջ, իբրողութիւնն

խակ, որ արեւելահայերէնը երբեմն կը գիմէ հետաքրքրականին, ու զայն կը գործածէ՝ հազիւ նշմարելի, փաստօրէն արհամարհելի երանգով մը՝ բաւարար է, որ մենք հետաքրքիրը վերապահենք իր նեղ իմաստին: Ասիկա՝ նոյնիսկ եթէ արեւմտահայ (սակայն արեւելահայերէնով ու արեւելահայ լեզւամտածողութեամբ թափանցուած) Շանթ մը յուզիչ յամառութեամբ, արեւելահայ ուրիշ ձեւերու կարգին, գործածած ըլլայ հետաքրքիր որակականը՝ իր... արեւելահայ երկուութեամբ: Մեր լեզուի երկու ճիւղերու մերձեցումը, ըսած ենք, բազմալի կը գտնենք. սակայն այդ մաղթանքէն զերթվեր պէտք է դասել յատկութեան հրամայականը, այլ մտնանալ լեզուական երեւոյթներու փաստացի գործածութեան առջեւ: ճկելու եւ ծայրայեղ կամպարտութեամբ կամ սկզբունքայնութեամբ շկարճաւորու որոշումը: Իսկ արեւմտահայերէնի մէջ հետաքրքիր յիշեալ գործածութիւնը, թէև առկայ՝ անհատներու մօտ, երբեք չէ գործած ընդհանրական, փաստացի գործածութեան երեւոյթ:

4) ՅԱՐԱԿԱՏԱՐ ԳԵՐՐԱՅՈՒ ԵՒ ԱՆՈՐ ԶԱՐԱՇԱՀՈՒՄԸ

Յարակատար դերբայը, յիշեցնենք անմիջապէս, բային շխտարհուող ձեւերէն -ած վերջացող ձեւն է. այսպէս՝ տեսնուած, մեռած, կիրած յաջորդարար տեսնուիլ, մեռնիլ եւ ուտիլ թայերուն յարակատար դերբայներն են: Արեւմտահայերէնի մէջ, աւանդաբար, այս դերբայը կը կոչուի անցեալ դերբայ:

Այս դերբային շարահիտական գործածութեան մասին սպասելի կերպով խօսելը անշահեկան պիտի ըլլար հոս: Պիտի ուզէինք անդրադառնալ միայն մասնաւոր գործածութեան մը եւ ընդգծել այդ գործածութեան շարահիտական — մեր կարծիքով — բնոյթը:

Առոր համար սակայն անհրաժեշտ են սկզբնական քանի մը արագ մատնանշում: Ըսենք, նախ, որ դերբայները առհասարակ իբր անական կը գործածուին. երբ կ'ըսենք՝ Տեսնուած ժապաւե՛նը... դերբայը, ինչպէս որակական անական մը պիտի ըլլար՝ որոշիչն է ժապաւե՛ն գոյականին: Նոյնն է պարագան, երբ կ'ըսենք՝ Մեռած մարդը...: Անշուշտ դերբայը կրնայ նաեւ գոյականանալ՝ ինչպէս կը պատահի տոնկա ընդհանրապէս որակական անականին. կրնանք ըսել՝ Տեսնուածը հետաքրքրական էր, կամ՝ Մեռածը կտ չի դառնար: Այդ չէ սակայն բուն հարցը:

Բուն հարցը կը բխի անկէ, նախ, որ դերբայը ներյայտօրէն բայ է նաեւ, եւ իր հետ կրնայ բերել, վերոյիշեալ գործածութիւններու պարագային, ամբողջ բառախումբ մը, սաղմնային նախադասութիւն մը, որուն կորիզն է ինք: Հայերէնի մէջ լայնօրէն կիրարկուող շարահիտական օրինաչափութիւն մըն է ասիկա. առաջին իսկ օրինակին՝ պիտի տեսնուի, որ ամէնօրեայ գործածութեան մը մասին է մեր խօսքը. ելել տեսնուած ժապաւե՛նը... կամ՝ Այս շաբաթ մեր քաղաքին մէջ մեռած մարդը... բառախումբերուն մէջ, երկի եւ այս շաբաթ մեր քաղաքին մէջ բառերը յաջորդաբար տեսնուած եւ մեռած դերբայներուն կը կապուին եւ կը բացատրուին անոնց թայական բնօրթով՝ մակրայ են կամ անդի, ժամանակի պարագայ...:

Այս գործածութիւնները ընդունելի են եւ լայնօրէն կիրարկուող՝ արդէն: Տեսնուած եւ մեռած դերբայները, այսինքն՝ կրաւորական կամ չէզոք թայերու դերբայներ, առանց անպատեհութեան կրնան ենթարկուիլ անակունային այս գործածութեան: Սակայն ինչ որ անընդունելի կը թուի մեզի՝ ներգործական թայերու յարակատար դերբային անականային գործածութիւնն է, քանի շարահիտական ա՛յն օրինաչափութեամբ եւ բնորոշով, որ յա-

տուէ է կրատրական եւ չէզոք բայերուն: Այլ խօսքով՝ անընդունելի է ըսել ու գրել՝ Այս կերակուրը կերած մարդը... , կամ՝ Այդ գիրքը գրած հեղինակը... :

Չնչի՞ն կը թուի հարցը. երանգը կամ սարքերութիւնը երկրորդականն է. չենք կարծեր: Ենթադրեալ (այսինքն՝ իր հոռեւէն ուղիղ խնդիր մը քը-լող-բերող) գերբայը, իր ստեղծած շարահետական կատայցով, խոկապէ՛ս ա-կանջ եւ արամարանութիւն վիրաւորող բնոյթ ունի. կամ նուազագոյնը՝ խորթ է հայերէնի լեզուամտածողական օրինաչափութիւններուն: Եթէ գո-յուն էք, զոնէ չափով մը, հայերէնի սղիին, լեզուի ներմացական զգայա-բանքին, պէտք չէ ըսէք ու գրէք՝ Այս գրագէտին վաստակին վրայ յուսար-ձակ ԿԵՂՈՂՆԱՅՈՒՅՄԱԾ գիրք մը կարդացի, կամ՝ Չարեմը իր հայրենիքը ՊԱՇՏԱՄ մարդ է, անոր ռզին ԱՐՏԱՅԱՅՏԱՄ, անոր բնութիւնը ԵՐԳԱՄ, ան-նոր պարտար մշակոյթը ԱՐԺԵՒՈՐԱԾ գրող է, կամ տակաւին՝ Իմ երկս ՀՐԱ-ՏԱՐԱԿԱԾ ամաքերթը... , եւ այլն:

Նոյնը չէ պարագան ներկայ կամ ենթակայական (-ոյ վերջաւորու-թեամբ) դերբային: Երկս ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՂ ամաքերթը... , կամ՝ Հայրենիքը ՊԱՇՏՈՂ, անոր ռզին ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՂ քանաստեղծը ձեւերը ունին բնթացիկ գործածութիւն:

Մտանանշուած շարահետական ձեւը, մեր կարծիքով խորթ՝ հայերէ-նի լեզուամտածողութեան, լայնօրէն, երբեմն չափազանց լայնօրէն կը դոր-ծածուի մեր արտասահմանեան մամուլի որոշ օրգաններուն, երբեմն նաեւ հրկերու մէջ: Կօսքը մասնաւորաբար լիբանանեան մեր մամուլի մասին է: Տեղ-տեղ տն կը սասնայ սճածեւային նորոյթի — եթէ ոչ սճածեւային յա-ճարանքի — բնոյթ:

Մեր կարծիքով, յարակատար դերբային այս գործածութիւնը պէտք է բաժանափակել առաւելագոյն չափով (խօսքը անշուշտ միայն ներդաստական բայերուն կը վերաբերի): Ուղիղ խնդիր պարփակող քայակամ ստոյթները միակ ընդունելի գործածութիւնը պէտք է կազմեն անոր, մեր կարծիքով, Այս խումբին մէջ ՏԵՂ ԳՐԱՒԱԾ անները... , կամ՝ ԳՈՅՆԸ ՆԵՏԱԾ մարդը... ձեւերուն մէջ, գրաւած եւ նետած ներդաստական դերբայները իրենց հետ կը բերեն տեղ եւ գոյնը ուղիղ խնդիրները, սակայն հոս կը դասուինք մասնա-յատուկ պարագայի առջեւ. տեղ գրաւել եւ գոյնը նետել քայական ստոյթներ են, միակ բայի մը համարժէք ձեւեր:

Վերջին մասնանշում մը. մեր կողմէ մերժուած այս անականային գործածութիւնը ներդաստական դերբային՝ պէտք չէ շփոթել անոր մէկ ուլ գործածութեան հետ, բոլորովին տարբեր բնորդի եւ տարբեր օրինաչափու-թեան ենթակայ. Մարդուն կերած կերակուրը... ձեւին մասին է խօսքը, այնքան յատուկ ու բնորոշ՝ մեր լեզուին, ուր — ամփոփ բնորոշումով մը բաւարարուելու համար — կը հանդիպինք վերը մերժուածին հիմնովին հա-կադիր կատայցի մը՝ 1) դերբայի սեռական հոլով ենթակայ. 2) ներդաստ-կան դերբայ՝ անականային գործածութեամբ. 3) այդ գերբայի ուղիղ խը-դիրը, որ կու դայ անկէ ետք, եւ կը ստանանէ մտրը նախադասութեան մէջ երկրորդ պաշտոն մը նաեւ... :

Այս հաստատմին մասնանշումները կրնան թուիլ քիչ մը խրթնարան: Անխուսափելի խրթնութիւն, սակայն, որովհետեւ միակ ձեւն էր ան հիմնա-ւորելու մեր պատմաստարանութիւնը հարցի մը շուրջ, լեզուական երեւոյթի մը շուրջ, որ ըստ մեզի կ'ազարտէ մեր մամուլի լեզուն բառական յաճարակի ներկայութեամբ մը:

Ե. ՔԻՒՐՔԱՆԻԱՆ

Է. Յ Ո Վ Հ Ա Ն Ն Ի Ս Ն Ա Ն

**ՓԱՌԱԶԱՆԵԱՆԸ
ԵՒ ՆՐԱ
ԱՐՈՒԵՍԸ**

Դաշնակցային Գերմանիայի Գարմիշ քաղաքում անցեալ տարուայ Սեպտեմբերի 30ից մինչև Հոկտեմբերի 4ը տեղի ունեցաւ Խորհրդային Միութեան եւ արեւելաեւրոպական երկրների ուսումնասիրութեանը նուիրուած երկրորդ Համաշխարհային ժողովը:

Ինչպէս նախորդ ժողովին, այնպէս էլ այս անգամ Խորհրդային Միութեան ժողովուրդները իրենց ներկայացուցիչներին ժողովի շէնքն ուղարկելու:

Տեղի ունեցան 100ից ունէի նիստեր, որտեղ աշխարհի տարբեր ծայրերից եկած գիտնականները քննարկեցին Խորհրդային Միութեանը եւ արեւելաեւրոպական երկրներին վերաբերուող տարբեր հարցեր: Քննարկուեցին նաեւ Խորհրդային արուեստին վերաբերուող հարցերը: Ամերիկեան պրոֆեսոր Հարոլդ Միդելի նախադաճութեամբ քննարկուեցին Խորհրդային թատրոնին վերաբերուող խնդիրները, որից յետոյ, բոլորի համար անսպասելիօրէն, Խորհրդային կինոարուեստի խոշոր մասնագէտ պրոֆեսոր Հերբերտ Մարշալը ցուցադրեց Սերգէյ Փառաջանեանի «Նոսմ գոյնը» կինոկարը:

Այս առիթով, Դաշնակցային Գեր-

մանիայի մամուլը կրկին անդրադարձաւ Փառաջանեանի արուեստին ու նախատադրին:

Փառաջանեանի «Նոսմ գոյնը» կինոկարը ցուցադրուեց Խորհրդային Միութեան, մասնաւորապէս Երեւանում, 1971 թուականին, բայց նրանից յետոյ, չնայած արտասահմանում ունեցած մեծ յաջողութեան, անցաւ արգելուած ստեղծագործութիւնների շարքը: Ինչո՞ւ: Այս հարցի պատասխանը որոնելիս, արտասահմանեան մեկնարկները շեշտը դնում են նրա արուեստի արդիականութեան վրայ, որը իբր թէ փորթ է սոցիալիստական արուեստի համար եւ անընդունելի Խորհրդային իշխանաւորների կողմից: Անշուշտ, Փառաջանեանի արուեստը շատ արդիական պէտք է համարել: Շատ բան շատերի համար անհասկանալի է, շատ բան գիճելի, բայց այդպէս է լինում միշտ, երբ արուեստագէտը նոր համբաներ է որոնում:

Անկեղծօրէն ասած, Փառաջանեանի ծառայումը ոչ թէ շատ նոր է, այլ՝ շատ հին, եւ նրա կինոնկարի արդիականութիւնը հենց այնչափին վերադառնալու մէջ է: Փառաջանեանը վերադառնում է 20ական թուականներին, երբ համբ կի-

նոյի դարաշրջանն էր եւ որից այդպէս էլ չկարողացաւ դուրս գալ Հոշակաւոր Չափիլինը: Սակայն, ի տարբերութիւն այն ժամանակաշրջանի, երբ կինոն դեռեւս գունաւոր չէր եւ դեռեւս չունէր նկարահանման այն Հնարաւորութիւնները, որոնք զոյութիւն ունեն այսօր, Փառաջանեանի ժայռաէջները գունաւոր են եւ այնտեղ լեզուի փոխարէն խօսում են դոյները, քամին, գորգերը, երկինքը եւ այն ամէնը, ինչը սովորական կինոնկարներում լուռ է: Ենթան զոյնի մէջ մեծ անդ են վրաւում զորգերը, որոնք մերթ ժածկում են դատարկ տարածութիւնները, մերթ անյայտանում ու բաց թողնում կեանքի բաց տեղերը:

Փառաջանեանը Հրաժարուեց խօսքից ու գերակատարներէց, Համարելով, որ կինոնկարը նախ եւ առաջ աչքի արեւատ է, որտեղ բովանդակութիւնը բնկաւում է ձեռք, այլ ոչ թէ լեզուի միջոցով: Փառաջանեանը Հասկացաւ, որ պատկերի եւ խօսքի ներդաշնակութեան մէջ կինոարուեստը հասել է իր գագաթնակէտին եւ այդ ուղղութիւնը սպասուած է: Նա վերադարձաւ անցեալին ու ամէն ինչ սկսեց նորից: Այս ճանապարհով գնացին շատերը: Երբ իրապաշտ ուղղութիւն ունեցող նկարիչները բնութիւնը եւ մարդը նկարագրելու արուեստը հասցրեցին լուսանկարչութեան մակարդակի, ապա այլեւս անեղիք չունէին ու վերադարձան մեր նախնիների արուեստին, որոնք իրենց զգացմունքները արտայայտում էին գրեթէ փնկոյններով: Նրանք յանդէպին կա՛մ զուտ ձեռք արուեստին, այսինքն՝ վերացական արուեստին եւ կա՛մ էլ վերադարձան զուտ բովանդակալից արուեստին, որտեղ կենդանիները ու ծառները պատկերում են այնպէս՝ ինչպէս պատկերում են երեխաները:

Սակայն Փառաջանեանի արուեստը վերացական արուեստ չի: Նա ունի շատ յստակ ու խորը բովանդակութիւն եւ սրխալ են այն մեկնաբանները, որոնք Փառաջանեանին վերագրում են այսպէս կաշուած բազմաբովանդակութիւն, այսինքն՝

արուեստ, որը թոյլ է տալիս Հանդիսատեսին սեփական պատասխաններ տալ արուեստում առաջ քաշուած Հարցերին: Անշուշտ, որպէս իսկական արուեստագէտ, Փառաջանեանը տեղ է թողնում մտարումների Համար, բայց ոչ այնքան, որ կարելի լինի ազատորէն մեկնաբանել տեսածը: Կինոնկարի սկզբում մենք տեսնում ենք երեք նուռ, որից յանկարծ դուրս է հոսում նրա կարմիր հիւթը: Գետոյ՝ մենք տեսնում ենք սուր, որից յանկարծ հոսում է արիւն: Սակայն այդ արիւնը այնքան նման է նուսն հիւթին, որ գծուար է նրանց տարբերել: Այստեղ Փառաջանեանի միտքը շատ պարզ է, սա այն ներդաշնակութիւնն է, որ զոյութիւն ունի չարի եւ բարու միջեւ, եւ որի մասին գրում էր Արիստոտելը իր քնարի եւ նետի Հոշակաւոր Համեմատութեան մէջ: Սա մէկ էրեւոյթի այն տարբեր կողմերն են, որոնց մասին Սեւակը գրում էր.

Նոյն այդ ձեռքերով՝ եւ ճրագ մարել,
 եւ խարոյկ վառել:
 Նոյն այդ ձեռքերով՝ եւ դամակ խրել,
 եւ վէպեր գրել:

Այստեղ ամէն ինչ պարզ է եւ այստեղ գրեթէ ոչ ոք չի սխալում: Բայց մէկ ուրիշ տեղ, օրինակ, եկեղեցին ու խարներ լցուելու տեսարանը այսպէս է մեկնաբանում պրոֆեսոր Վոլֆղանգ Կազակը.

Վերիսաստորգ Սայաթ-Նովան եկեղեցու մէջ քաղում է մի ծերունու, արտեղ մտնում եմ ոչխարներ: Սկզբից մէկերկուսը, յետոյ շատ, քանի գնում է շատ, եւ շատով ամբողջ եկեղեցին լցուած է ոչխարներով: Այստեղ կայ եկեղեցու պաշտպանութիւնը որոնող մարդկանց խորհրդամիշը, մահից չվախեցող կենդանիների խորհրդամիշը, մահացածների ոգիների խորհրդամիշը, որոնք դիմաւորում են ճորեկին, կամ գուցէ եկեղեցու ուզում էր ցոյց տալ կենսում անկարելի գերեզմանի եւ ոչխարների միասնութիւնը: Ո՛վ գիտէ, գուցէ այս ամէնը միասին:

Ո՛չ, ո՛չ. այսքան ազատօրէն ժեկնաբանել հեղինակի պարզ ժիտքը չի կարելի: Այստեղ ոչ մի շփոթութիւն չէր լինի, եթէ պրոֆեսորը հասկանար, որ եկեղեցում պառկած ծերունին սովորական ծերունի չէր, այլ՝ հոգևոր հայրը, հովիւը, խնկ եկեղեցի մտնող ոչխորները նրա հօտն էր, որ եկել էր վերջին հրատեւտը տալու կաթողիկոսին: Վրձիւնի մէկ հարուածով Փառաշնեանը նկարագրում է թուրքերի յարձակումը: Առանց աղմուկի, հարայ-հրոցի ու կոտորածի նա ցոյց է տալիս եկեղեցում շնորհի ու ամէն ինչ պարզ է դառնում: Կամ վերջնակէ այն տեսարանը, երբ Սայաթ-Նովան աների կտորները վրայից զբոսնում է դառնուելին եւ իջնում վար: Սա Աւետարանի այն կտորն է, երբ Յիսուսը խօսում է մէկ կորուսած ոչխարի յետեւից դնալու կարեւորութեան մասին: Էլ չհասնէք այն կտորների մասին, որոնք պարզօրէն արտայայտում են Սայաթ-Նովայի երգերի բովանդակութիւնը, որոնց անձանօթ մարդը իրկապէս որ չի հասկանայ, թէ ինչո՞ւ է բանաստեղծը այսքան տարօրինակ նայում պատի մէջ եղած անգթից: Բայց մենք դիտենք, որ սա «Այլաբա մէ փանջարա է, քաղերումնն թեզարի իմ» բանաստեղծութիւնն է: Կան կինոնկարի մէջ նաեւ շատ ուրիշ խորհրդանշական կտորներ, որոնք կարծես թէ պատմութեան խորքերից հանում են այն, ինչը մեր ժողովուրդը անարդարացիօրէն մոռացութեան է մատնել: Սա տալիս անգամը չէ, որ Փառաշնեանը

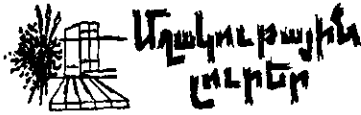
դիմում է անցեալին: Նրա հետաքրքրութիւնը անցեալի նկատմամբ շատ բացայայտօրէն երեւաց «Մոռացուած Յայտնութիւն» ստուերները՝ կինոնկարում, որը արժանացաւ 16 մրցանակի: Կինոնկարի խոր ազդեցին բովանդակութիւնը առիթ դարձաւ, որ ուկրաինացի ազգայնական մի մտաւորական, հետադայում բանաստեղծած Իվան Դիւբան, Փառաշնեանի մասին ասաց հետեւեալը.

«Փառք Աստուծոյ, որ դեռեւս կամ օտարներ, որոնք գալիս են ու պատմում մեզ մեր մասին: Այս հայը մեր ազգային ինքնագիտակցութեամբ տուեց տւելիմ, քան մենք ինքներս կարող էինք մեզ տալ»:

Հաւանաբար, հենց սա՛ է Փառաշնեանի հալածանքների գլխաւոր պատճառը: Նա տեսնում է այն, ինչը մենք երբեմն չենք տեսնում եւ հենց դա՛ է արեւոտագէտի վարպետութիւնը: Իսկ որոշ իշխանաւորների համար, ըստ երեւոյթի, անցանկալի է, որ մենք տեսնէք այն, ինչը իրենք յամառօրէն չեն ուզում տեսնել:

Այսպէս թէ այնպէս, Փառաշնեանի արուեստը վերացական չէ, պարզապէս խորը բովանդակութիւն ունեցող երկայնիւր նա արտայայտում է նոր մեւի միջոցով եւ կատարում է դա մեծ վարպետութեամբ: Մենք պէտք է պարծենանք, որ այդ տաղանդաւոր արուեստագէտը ծնուել է մեր ժողովուրդի ծոցից:

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՋԱՐԴԵՐՈՒՆ ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ

Անցյալ տարի, Փարիզի «Կարմիր» կրթա-
բարձրագույն լույս ընծայեց Մեծ Եղեռնի պահա-
նստի և ճոյն իրադարձութիւններում անդրապար-
ճող Բարզէն Ինճարպեանի 272 էջանոց հատո-
րը՝ «Ջարգերուն առանձնութիւնը»: Այդ հատո-
րին մասին, եսն Գեորգիեի ստորագրութեամբ՝
«Ըջ ևս մէկ սպարմութեան» 2 Փետրուար 1951ի
հունարին մէջ երեւցաւ գրախօսական մը, որուն
քարգմանութիւնը կը յանձնենք մեր ըմբերցոյ-
ններուն ուշադրութեան:

ԵՔէ այսօր պատմութիւնը որովք Լիբիւրին
և Ստալինին հասարակական յարակցեալ ոճը-
յին անարդարեան ձեռն մը քննակը, անկասկած
որ 1915ի Քուրդիոյ ներքին նախարար Քալուսթ
Փաշան պիտի բողոքէր: Ի՛հ, պիտի ըսէր, չէ՞ք
կարծէր, որ Հայկական ցեղասպանութիւնը ես
չի մտար հրեաներու ընտելումէն: Երկու մի-
լիոն Հարիւր Հազար Հոգի Հայուսոյ Հայերը զա-
նի մը օրէն վերանուսկան ափ մը ուրուական-
ներու:

Արեւոյ, արգելք, կարճատեւութեամբ սպանդի
մը մէկ զուգորդուող չէ՞... Եւ ինչեք էր,
Քալուսթ Փաշան, որ նախապատրաստած, կա-
տարելագործած ու ժանրամանած էր սպանդը:
Փը թաւէ աչքի տալէն ունենայ չընտանային իշխո-
նութիւններու տուած իր հրահանգները. «Կա-
նախարարութիւնը որոշեց ընտելիլ Քուրդիոյ մէջ
ընտելագ բոլոր հայերը, առանց խնայելու կիճե-
րուն, մահուկներուն և կարգապահներուն, ա-
ռանց խղճախայրիչի»:

Երկու տասնէ ի վեր, Հայերը կը մերժէին
Օսմանեան տիրապետութիւնը, ինչպէս նաեւ
խաղաղական համապահանգութիւնը: Քննադատ-
ութիւն և սքիստովութիւն: անոնք այս նա-
խատական թուակը միայն ունէին իրենց բեր-
նին: Բա՛ւ էր այնտեւ: Եւ 1915ին Քուրդիոյ կ'ա-
րշնքը Հայաստանը խիչ Հայերու մտղեն: Այս
վերջինները պիտի աքաղաղէին Միջագետք, Հե-
տիտան կարիքով սուրբական անապատը: Տարա-
զրութիւնները մարտիրոսներ կը ստեղծեն:

Այս տարազրութեան ընթացքին երկու մի-
լիոն Հայեր պէտք է անկեանային — «ճիւղըն-
ւէին Քոնստանդնուպոլիսի մը մէջ», ինչպէս
պիտի ըսէր Փոլ Վալտերի: Այսինչ օրը, ուսինչ
կերէնն մէջ Քալուսթ Փաշային կողմէ վարձը-

ւած զիւրտերու վունտի մը պիտի խուճէր աք-
աղաղաններու վրայ, իբր անապետութիւն ունե-
նայով կողոպուտը, թուարարումն ու սպանու-
թիւնը: Մագրագործումի այս ծրարքին համար
ի Հարկին գործի պիտի յետէին վանքական ան-
բարբոսները Ոստիկանութիւնը, որ իբր թէ պաշ-
տան ունէր պաշտպանելու անգլանտեանները,
պիտի նպաստէր ընտանիքներու զարգացումին և
այս մարդոց զխտածան: Այս պայմաններուն
մէջ, կը խորհէր Փաշան, մեծ թիւով Հայեր պի-
տի չկարենային հասնիլ իրենց ազատութեանը:

«Ջարգերու առանձնութիւնը պատմութիւնն
է հասարակական այս սպանդին, ինչու մեայ մահու-
կի մը կողմէ օրը օրին ապրուած: «Գրական»
գործ մը չէ այս զիբը՝ ախ իմաստով, որ պատ-
մուտ զեպիբը տեսիլ զօրուար են, զան զա-
նանք տեղեկուցու միջոցները: Բայց հաս, հաս-
նարար, կատարելութիւնը գանկատարին լը-
րումն էն:

Բարզէն Ինճարպեան մաս կը կողմէր աք-
աղաղաններու այդ կարաւանին: Մինչև հոգե-
վարչին սահմանը սանոց այդ համարչութեան
ընթացքին, ան սկանաստե եղաւ իր զոյրերուն
բռնարարման, սպանութեան և մտղչին մահու-
ան: Իր մարմը փրկելու համար ան կը ստիպու-
է ընէլ ամէն տեսակ գործ, մինչև անգամ
հարուստ քորտներու կոնակը զերկու արհես-
տը և յանախ կը պատուարի զիսկներով լեց-
ւած համախական փոսերուն մէջ:

Հայկական ցեղասպանութիւնը ծանօթ չէ եւ-
րոպացիներուն ու պէտք է խօսուէր անոր մա-
սին, ո՛ր թէ, անշուշտ, տապալիկելու համար
զանէ վիպապաշտութեան մեռնիլազգաններուն
մէջ, այլ հասուցանելու համար պատմական
նմարտութիւնը և ջոյց տալու, որ սպանու-
թիւնն ալ աշխարհի հնագոյն արհեստներին է:

ՆԵՐՈՒԹԻԿ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Սոցիալ տարի, Փրանսոսի զրազեմ Պերնար Նուլի Գրողներու Միութեան կողմէ կրակարան-ցաւ Խորհրդային Միութիւն, ուր մնաց երեք շաբաթ եւ վերադարձին զրի առաւ իր տպագրութիւնները, զորս հասարակ մը լոյս բնծայեց անբարեկեց Նրատարակչութիւնը:

Պերնար Նուլի այդ ամիթով Մասկուային անցաւ Հայաստան, այցելեց զրողներու առեւ, Գեղարգ, ակնմասեւ եղաւ խոյի մը շնման եւ հասաւ միջին Մարտի, ուր բնակութիւն հաստատած է Փառայանով:

Ենթրեւիկ խորհրդային Միութիւն խորհրդան էր այդ հասարակ մէջ, Պերնար Նուլի զրի առած է նաեւ Հայաստանեան տպագրութիւնները:

ՔՐՈՏԷԼ ՄԻՇՏ ԱՐԴԻԱԿԱՆ

Քրոտէլի 150 մանագէտներ վերջերս հասարակեան բանաստեղծին զրեզական բնակարանին մէջ՝ ուսումնասիրելու համար անոր անկեղծագործութեան նոր երեսները:

Ծարզ կը կործուէր, ուր Փոլ Քրոտէլի գործին եւ անկեղծագործութեան մասին լրատելիք լէր մնացած, որովհետեւ անոր նախնական հասար-

անքը կը կողմէն պատկանելի թիւ. մը: Կը թուէր սակայն, որ անոր գործին շատ մը երեսները կը մնան անծանօթ: Այսպէս, ժաջ Փրթի՛ անխոնջ եւ բնականօրէն հրատարակիչը, կը յայտնէ, թէ Քրոտէլի մեկնարանական այնպատարութիւնները կը կարծուին ուսումնասիրութեան: Այդ մեկնարանութիւնները կը վերաբերին Աստուածաշունչին:

Մեծագոյն զրազեմներ իսկ, իրենց մահէն ետք, կ'սպարին անսեռութիւն շրջան մը. անոնք կ'սպարին իրենց զրուարանի ժամանակաշրջանը, որ տեսակ մը փորձագոր է: Ամենք այդ զրուարանէն զուրս կու գան ուսելի մեծցած եւ կը բռնեն փողի համբան, իսկ ուրիշներ յաւիտեանս կը մնան այդ զրուարանին մէջ:

Փոլ Քրոտէլ, որ մահացաւ 1956ին, ըստ երեսնային՝ վերջացուցած է զրուարանի իր ժամանակաշրջանը: Անոր տիեզերական եւ զրեւանոնէութեան համարաշրջանին տարողութեամբ լիցացած բովանդակութիւնը այսօր գտած է իր ներկայացուցչիւ, յանձնին Յովհաննէս-Պօղոս Բ. պատրիարքին: Ինչպէս կը պատահէ զրազեմներուն, ժաջկութիւնը այսօր պատակը անի նախնական արժեքներու եւ ողբերկանութեան՝ Երթին եւ մեքենային տիրապետութեան մերազատուելու համար:

Փոլ Քրոտէլ իր ընթերցողներուն համար արդէն պատրաստած է նախբանակներ եւ ողբերկանական համբան:

ՊՈՒԹԵՐ ՄԲ-ԳՈՆԷԼ ՄՐՑԱՆԱԿԸ

Եթէ վերջին տարիներուն ճնշողչեան զրուարան արջանակը կը տրուէ յարաբերաբար միջնադարին նուազ անմուշով գտած զրողներու, որոշ արջանակներ կը պահեն իրենց արջանակեան բնոյթը եւ կը արամազրուին վաստակի իմաստով ամուր անուններու: Այս իմաստով, Վոլոջը ՄԲ-Գոնէլ արջանակի (10-000 տպագր) ճշգրտակցութիւնը սուր էր՝ Անթոնի Պրիկտի Ենթրեւիկ ուժերուն եւ Ռիլիթի Կուլտիկի Էճամբարդարեան ծննդը գործերուն միջեւ: Երբ անցեալ տարիներին հրատարակուեցան արգիւնները, արջանակը տրուեցաւ երկրորդին, եւ քննադատութիւնը խանդավառօրէն ողջունեց այս որոշումը:

Ռիլիթի Կուլտիկի առաջին վէպը՝ Էլրուապ ար Փլայպ, լոյս տեսած 1954ին, մեծ իրաբանցում անկեղծեց ընթերցող եւ համալսարանական շրջանակներու մէջ եւ շուտով անցաւ դարձեւայցներու մնացուն ցանկին վրայ: Էլրուա

անկուսն ու ԲՓԽՆԵՐ Մարքիճը որոշ առաջադրություններ սահմանելու շնորհաբանական հետ: Երբ 1967ին ան կրտսերակեր ԲՆԱՐՊԵՆ, մամուլը զինք աշխատանքի կողմնակի կը սկսէր նկատել: 1979ին անկողնակ կերպով յոյս կը տեսնէր ԵՏԽԱՍԽԻ Մրուրիճը, որ իր յանդիմութիւններով եւ արդար փաստաբանութիւններով կը զրաւէր հանրութեան ուշադրութիւնը եւ կ'արժանանար ԵՃԵՄԻ ՔԵՅՔ ՊԵՅՔ ժրջանակին, իսկ 1980ին կէսերուն ԵՃԱՄԱՐՊՈՒՍԻԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒ ՎԷՐԻՅԻ յայտնութիւնը կը վկայէր հեղինակին ստեղծագործական նորոգական ուղիին ու իւր աշխարհափոխացիին մասին:

Սոյն վէպին ղեկավար տեղի կ'ունենան անցուցիկ զարուստ սկզբնաւորութեան, հին նաւու մը վրայ, որ Անգլիային Աւստրալիա կ'անցնէ: Հոն կարելի է գտնել կենացի գրեթէ բոլոր երեւոյթները — ծնունդ, մահ, թաղում՝ ծովուն վրայ, գինովութիւն, սեսային յարաբերութիւններ, ստորնացում, անհանգիստ վիճակ, թիւրքմացութիւններ եւ սիրոյ ու կենացի թիւր կամ ասորի բարձրանումներ: Հիմնականը այն է, որ Յուսիսիկ յաջաւան է փայլուն կերպով առջ ելն առնուող մամուլակաշիւնն ու մթնոլորտը, ե՛ւ քանի մը տիպարներու ընդմէջէն կենացի բազմազան երեւոյթները:

«ԼՈՒԼԻԹԱ» ՎԷՊԸ

Վրասիոյ Նապոլեոնի հանրաձայն ՎՊԻՐՔԱՆ վէպը թատերախաղի վերածուած է նոյնանուն հանրաձայն խորհրդ Ալլոբի կողմէ: Բեմադրութիւնը սկսած է Պոթըմի մէջ եւ փոխադրուած նաև Եւրոպ:

Էմեդանարանական պայտլեղի պատմութիւն, «Ի՞նչ է վախճող Վերթիմիս Վալիֆէն» եւ մեծ ընդունակութիւն գտած քանի մը այլ գործերու հեղինակ Ալլոբի, աւելի քան սասանմանէ մը է վեր՝ իր ստեղծագործութեան կ'արժանանայ իր ստեղծագործութիւններուն եւ վէպերէ կատարուած թատերական պատշաճեցումներուն համար: Կր թուի անկասի, որ ան այս անգամ գտած է հեղինակ մը, որուն խառնուածքն ու գործը կը համապատասխանեն իր ձգտումներուն եւ նետափորութիւններուն:

«ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ» ԱՄԲԻՈՆ

Գալիֆորնիայ ԵՌԻՒ ՍԻ. ԷՆ. ԷՅ. Հայադիտական Ամբիոնը վերջերս ձգտուած է «Գրիգոր Նարեկացի»: Յիշե՛ք, որ այս ամբիոնը հիմնուած էր 1960ին, Հայկական Ուսումնասիրութեան եւ Հետազոտութեան Ազգային Ընկերակցութեան կողմէ հանգանակուած 200 հազար տոլարի գումարով:

«Նարեկացի» անունը ընտրած է ամբիոնի վարիչ փրոֆ. Աւետիս Սանճեան, որ խոսած է նաև Գրիգոր Նարեկացիի մասին:

Այս ամբիոնի փրոֆ. Սանճեան յայտնած է, որ ԵՌԻՒ ՍԻ. ԷՆ. ԷՅ. Հայադիտական Ամբիոնը կու տայ մագիստրոսի (ԷՄ. ԷՅ.) եւ ասթորոյսի տիպոսներ՝ Հայոց պատմութեան, Հայերէն լեզուի եւ դրահատութեան քաղաքականներէ ներս:

Ամբիոնին գրադարանը ունի 13 հազար Հայերէն հատորներ եւ քաղաքակրթար մեթոդներ: Ամբիոն կը համարուի Հայերէն գիրքերու ամենաճեղ կեդրոնը Միացեալ Նահանգներու մէջ:

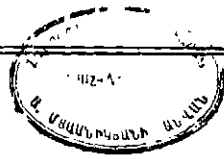
ՀՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՑԱՆՔ

- ԽՕՄԷՔ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԵՌՆԵՐ (վեպ), Սերո Խանգադեան, Երևան, 1980
- ՀԱՅՐԵՆԱՊԱՏՈՒՄ — Խատար Ա. — (ազգագրաբիւն), Սերո Խանգադեան, Երևան, 1980
- ՀԱՅՐԵՆԱՊԱՏՈՒՄ — Խատար Բ. — (ազգագրաբիւն), Սերո Խանգադեան, Երևան, 1980
- ԳԻՐՔ ՈՐԳԻՆԱԿԱՆ (յուշեր), Թորոս Թորանեան, Հալէպ-Պէյրուք, 1980
- ՀԱՅՐԵՆԻ ՂՕՂԱՆՁՆԵՐ (ֆերբուսածներ), Գր. Գորեան, Փարիզ, 1981
- ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ (արձակ էջեր), Արամ Յ. Պետրոսեան, Պէյրուք, 1980

- Տեղի անձկութեան պատճառով, Նշմարներու բաժինը յետաձգեցինք յաջորդ քիւիք:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ	ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ
Յ. ՀԱՀՐԻԿԵԱՆ (ԱՏՈՄ)	
ՄԵՐ ՀԱՒԱՏԱՄՔԸ	
<ul style="list-style-type: none">• Պէյրուք, 1981, Համազգայինի վաճի՛ Սէքեան տպարան, 94 էջ, գին՝ 7 լ. ոսկի, այլ երկիրներ՝ 2.5 տոլար:	
■	
ԳԱՐԵԳԻՆ ԽԱԺԱԿ	
Ի՞ՆՉ Է ԴԱՍԱԿԱՐԳԸ	
<ul style="list-style-type: none">• Պէյրուք, 1981, Համազգայինի վաճի՛ Սէքեան տպարան, 374 էջ, գին՝ 12 լ. ոսկի:	

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍՍԱՀՄԱՆ 27 ՏՈՒԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ 5 Լ. ՈՍԿԻ

بَاكِينُ
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
المدير المسؤول
السيد ارثين كارن بك قرانجيان

•
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•
Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄԱՆԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ԳՕԼՈՍ ՍՆԱԳԵԱՆ
Խմբագրությունը տեղադրված է
ՅԱՐՈՒԹԻՆ ԳՐԱԳՐԱՆՆԵԱՆ
ՍԱՐԳԻՍ ԿՐԻՍՏՈՍԵԱՆ

B. P. 11 - 8404 - Beyrouth - LIBAN
Tel. 296898